

દેવકીનાં પાંચ સુતા

પાંચ

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગૂજરાતી કૉપીરાઇટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૨૩૩૮૭ કિંમત ૨૦૦૦.

ગ્રંથનામ કુટાહિ કુલ્યો

વર્ગિક ૬-૧૪

કટાક્ષકાવ્યો

લેખક

અને પ્રકાશક

દેવકૃષ્ણ પીતાંબર જોષી • સિહોર

સર્વ હક્ક સ્વાધીન

સંવત ૧૯૯૮ • સન ૧૯૪૨

પ્રત ૫૦૦

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કોપીરાઈટ-સંગ્રહ
૨૩૩૮૦
૧૯૯૮

કિંમત ૨ રૂપિયા

મુદ્રક • બચુભાઈ રાવત, કુમાર પ્રિન્ટરી, ૧૪૫૪ રાયપુર, અમદાવાદ
પ્રકાશક • દેવકૃષ્ણ પીતાંબર જોષી, દેવભુવન, પંડયા ચોક, સિદ્ધોર, કાઠિયાવાડ

અર્પણ

જેમની કુશાગ્ર બુદ્ધિ, હાજરજવાબી, રમૂજ સ્વભાવ અને વિદ્યાવ્યાસંગે

મને કાવ્યાભિમુખ કર્યો તે

મારા પૂજ્ય પિતા

કવિશ્રી પીતાંબર નારાયણ જોષી (અમ્બર)ને

∴

નાનકડો દીપક પ્રગટાવી સૂર્યદેવની પૂજા થાય,

પાણીના છાંટા નાખીને સાગરજીને નહવરાવાય.

સંસ્કૃતામૃતથી નહવરાવ્યો અખંડ ઝરણાં કેમ ભૂલાય?

એમાંથી બે છાંટા અર્પી શિશુ આપનો સંતોષાય.

અને પ્રભુના જ કૃપાકટાક્ષથી.

અનુક્રમણિકા

કૃતિ	પૃષ્ઠ	કૃતિ	પૃષ્ઠ
એક સાક્ષરને એવી ટેવ	૧	બટકું રોટલાને કાજે	૩૧
કવિતા કે લવિતા ?	૨	ચઢજે	૩૨
કવિઓના કુળમાં કનૈયો	૩	અમે મૂછા મૂંડાવી છે	૩૩
હું બાવો ને મંગલ	૫	મવાલીઓ	૩૫
કદરદાની	૬	લુહાર	૩૬
ખેડૂત ને તંત્રી	૭	તને કેમ ગમે ?	૩૭
ટીટ્વિભિ-લેખિની	૮	રણશિંગડાં હો ! વાગે	૩૮
આધુનિક કેળવણી વિષે		જગતજનની ઉવાચ	૩૯
નૂનવાણી ક્ષત્રાણી	૧૦	પગલાં પનોતાં મારીબેનડી	૪૧
રાધાની ઓઢણી પલાળિ-		પરણતું	૪૨
યું જીરે	૧૧	ગોઝારા કાળીઆ આંખા	૪૩
પરીક્ષાને	૧૩	હોડી મારી કાંઠડે જશે	૪૫
ગોળુડો ધાટ	૧૪	દીકરી દુભાણી માતારાંકડી	૪૬
પરિષદમાં જતા મહેતાજી-		ઓ ! નજ આંખો રે	૪૮
ના મુખમાંથી	૧૬	જશોદાનો માવજી	૪૯
શ્રીકૃ લેજે વશીલાતની	૧૭	વીસમી સદીનાં રાનાદેને	૫૧
અમારો એજ્યુગેટ	૧૮	દેવ ! તારે કાજે	૫૨
એકદા ઓ બિભી થા !	૧૯	ભારકર દેવ	૫૪
બકરીની ટકોર	૨૦	અભડાય છે	૫૫
અમે	૨૨	આપખુદીના અમર પદા	૫૫
ધરાર સેવક	૨૩	ડૂંગર ડોલોજી	૫૭
ચાત્રોત્સવ	૨૪	ચાંડાલ	૫૯
કામધેનુ	૨૬	અમારી ગાડી	૬૦
ગિલ્લીબાઈ	૨૭	વિજ્ઞાનની સગવડ	૬૧
જીવાનિયાને	૨૮	અમારું	૬૩
નોકરી દેવી !	૨૯	તુવેરનો વધાર છે	૬૪

[૬]

કૃતિ	૫૪	કૃતિ	૫૪
પ્રાચીન બાપુ	૬૫	શ્રી કૃષ્ણ પ્રતિ	૯૭
બાપુ	૬૬	કળજીગનો કનૈયો	૯૮
અઘતન બાપુ	૬૭	માનવપક્ષી	૧૦૦
કંઈક કાળું છે	૬૮	વિષુદ્ધ પ્રાણી	૧૦૧
કામદારી	૬૯	માનવીના ઢંગ	૧૦૩
અમલદારી	૭૦	રોટલાના રાજ	૧૦૪
પૂતના ફૂલીફાલી	૭૧	ભગત ?	૧૦૫
તમાકુનું સામ્રાજ્ય	૭૨	પૂનમ	૧૦૭
દારનો દૈત્ય	૭૩	સાધુ ગ્રાવું	,,
સત્યાનાશ દારનું જાળો	૭૫	અસાધુ	૧૦૯
પ્રભાતિયાં	૭૭	શ્રેષ્ઠ કુમ્ભકાર	૧૧૦
શિવચોક્કિસમાં ચાલ્યો છે	૭૮	ચમશિખિકાને	૧૧૧
હંગાડને દાઢી	૮૦	કામજીગરો રંગ કાળો	૧૧૩
રોઠિયા	૮૧	આધુનિક જ્યોતિષીને	૧૧૫
મુત્સદી	૮૨	કેં પણ નહીં	૧૧૬
દીવાસળી	૮૩	સોણલાં સોહામણાં	૧૧૭
આ ! જગતાત	૮૪	કવિ અને કાવ્ય	૧૧૮
સાબુ સગાળિયાં	૮૫	મૃત્યુને	૧૧૯
ગિલાડીબાઇબેઠાં પાટ પર	૮૬	મીઠડું મોત	૧૨૧
લાડવા ખાવા	૮૮	ખુઝીરથાનમાંની અઝાન	૧૨૨
મુંબાઇની લગની	૮૯	રસિકતા	૧૨૩
અહમ્	૯૧	આપો હૃદયસિંહ	૧૨૪
મોટરને	૯૨	માર્જનીને	૧૨૫
જય પગરક્ષક દેવ !	૯૩	હૂબતા સૂર્યને	૧૨૬
પ્રભુને માથેબહુ કરી હોજી	૯૪	કદીકને	૧૨૮
ગિયારો પ્રભુ	૯૫	રહેઠાણ બદલ્યું	૧૨૯

અમારા ગામને ચોરે પડેલા ખાટલે બાપુ
પધારીને પૂછ્યું વૈદે, ‘કહો, કડવી દવા આપું?’
‘અમે કડવું નથી ખાતા.’ સૂણી એવું કહ્યું વૈદે:
‘અગર કડવુંગમે ના તો બીમારી ભોગવો બાપુ.’

૧ એક સાક્ષરને એવી ટેવ

એક સાક્ષરને એવી ટેવ, પુસ્તક એટલા પૂજે દેવ;
અક્ષરે અક્ષરે કરે વિચાર, વાક્યે વ્યાકરણનો વ્યાપાર;
લીટીઓ વાંચે ને લપ કરે, વેણ ચીપીચીપી ઉચ્ચરે.
જ્યહાં ત્યહાં ક્યહાંનાં કૌતક કરે, નોંધ લઈ ડાયરીઓ ભરે.
કવન કવે તે જ્યાંત્યાં લવે, જેમ કાવે એમ ગોઠવે,
ગણે માત્રા ને અક્ષરમેળ, કરે પિંગલડિંગલના ખેલ,
સીધું પડે તો સુતર વહે, નહીંતર આડો મારગ લહે.
સૂણે સભા કે દોડ્યો જાય, વણ ખોલાવ્યો ઊભો થાય.
લાંબી જીભે લખરકા કરે, વણ સમજ્યો વિવેચન કરે.

સૂણે સૌ તો ધૂણે શીશ, નહીંતર મનમાં રાખે રીસ.
પૂછે કોઈ કવિ સારો કોણુ ? વાતવાતમાં ઘાલે મોણુ.
નાનાલાલ ? નનૈયો ભણે, નરસિંહરાવને કે ના ગણે !
પ્રેમાનંદની કાઢે પોલ, દયારામ ભગતડા ખોલ.
નરસિંહને લાઘવનો લોભ, ભોજમાં વિનયનો ક્ષોભ.
તુલસીદાસ ? રજ નિજનું નથી, અખાની તો અવળી મતિ.
નર્મદનો તો વ્યસની તોર, દલપત તો ખુશામતખોર !
દુર્જળીઓ કૌમુદીકાર, પાઠક ભટ્ટનો શો વિચાર ?
મેઘાણી ચારણિયો ચોર, રાયચૂરા તો દુહાખોર !
કવિનું ખિરદ જાતે બકે, પોતે મોટો પોતા થકે.

સર અવસર સંમેલન ભરે, નિજની શ્લાઘા સૌમાં કરે !
તંત્રીની ખુશામત કરે, લેખ છપાતાં અદ્ધર ફરે.

એ પૈસા બાપાના રહ્યા, તે સઘળા પોસ્ટેજમાં ગયા !
બોલે બૈરી કપરા બોલ, આંકે કાણી કોડી મોલ.
સાક્ષરથી નિરક્ષર ભલા, ધંધો કરી ઢીબે રોટલા !

૧૪ • ૭ • ૩૬

૨ કવિતા કે લવિતા ?

• ગઝલ •

શશીને નાવડે બેસી કવિ આકાશમાં મહાલે,
શિશુને બેલવા કાળે મણિમય તારલા બાલે,
પીએ સંગીતના ખ્યાલા સૂણીને રવ સરિતાના;
ખૂંદે મુશાયરા મોટા બનીને ખાં કવિતાના !

ખૂટયું છે તેલ દીવામાં ગૃહિણી રાત જુએ છે;
શિશુઓ કોડીઓ કાળે કરી કકળાટ રૂએ છે.
પીવા ના દૂધનું ટીપું પરંતુ છાશ છે ખાટી.
કવિને બેલવા છે ટારડી ખાલે ન એકાદી !

રમે કોળાંબડી વાયુ બનીને ચોટલે રમણી.
અમર કરતો કવિતામાં પ્રિયાની આંખ બે નમણી.
દીએ છે હાનમાં રાજ્યો સમરકંદો ખૂખારાનાં;
પ્રિયાના સ્મિતને સાટે કવિતાના લવારામાં !

મલોદો છે થયું માયું નથી ધૂપેલનું ટીપું
નથી ઘી દૂધ ખાવાને સૂઝે છે રાતના ઝાંખું.

ન કીધું રિમત જીવનમાં રડીને ખોઈ છે આંખો
સમરકંદો ખૂખારા ક્યાં ! કવિનો ખોખલો ઝાંખો !
પીધો છે કાવ્યનો શીશો નિશાએ ભેર કીધું છે,
તૂટે ખાટલે મયૂરાસનોનું ધ્યાન લીધું છે.
લડ્યો છે લેખણો લઈને સમરમાં એકલો ધૂમી
તૂટેલાં હાંડલાં ફેડ્યાં ! ગણ્યું ચક્રવે કરી ભૂમિ !
કવિ રાજા થયો છે તો પછી પીડા રહી છે શી ?
કંઈ પત્ની અને શિશુ કવિ થઈને ઉદાડ્યો દી,
થયો છે રોગ વાયુનો અને દારિદ્ર્ય જત્યાં છે,
અરે ! એવી કવિતા તે કવિતા કે લવિતા છે !

૨૩ • ૮ • ૩૭

૩ કવિઓના કુળમાં કનૈયો

• રાગ ભેષીના ચાખખાનો •

ખેલે છે આજ કવિઓના કુળમાં કનૈયો. (ટેક)
છંદો કે વૃત્તોળદ્ધ કાવ્યોને ચોજવાનો
પ્રાચીન પુરાતની રવૈયો;
ચોજે છે આજ એને કાવે તે ફેંકવા,
ગદ્યા પદ્યનો સમૈયો. ખેલે છે
વાલ્મીકી, વ્યાસ, કાલિ-માઘોના વેશમાં,
સુંદર સર્જનનો કરવૈયો;

પશ્ચિમ દેશેથી આજ માંખણના પિંડલા,
ચોરે છે નંદજીનો છૈયો ! જેલે છે૦

સૌને તરબોળ કરે પ્રભુજીના પ્રેમમાં,
લક્ષ્મકુળભૂષણ નરસૈયો,
આજે રચે છે કાવ્ય ઝાડુ-ઉપાનનાં,
માયામાં મસ્ત મારોલૈયો ! જેલે છે૦

સર્જન કરે છે માંડમાંડ હાથવેંતનાં,
માને છે ‘બુદ્ધનો હું કૈયો,’
શંભુમેળો છે આજ એમના વિચારમાં,
નાચે છે નાચ થાથૈયો ! જેલે છે૦

આલાની પીઠને માલાએ થાળડી,
માલાનો આલો ગવૈયો;
એકબીજે અરસપરસ છાપે ચઢાવિયા,
મોરમુગટ શિર પર ધરૈયો ! જેલે છે૦

હુંકાર કેમ અલ્યા તારામાં આવડા ?
પશ્ચિમનો ભાંડ ને ભવૈયો;
કહે છે કનૈયો વીરા ચેતીને ચાલજે,
હું છું નિજ કુળનો હરયો ! જેલે છે૦

૪ હું, બાવો ને મંગલ

શસ્ત્ર ગયાં ને ભારતનાં સમરાંગણુ ભાસે સૂનાં,
યુદ્ધકર્મ પરવારી બેઠાં રાજપૂત કુળ અધુના;
સ્વર્ગે વણપરણેલી અપ્સરા, એથી ખૂબ મૂંઝાતી;
પુષ્પગૂંથી એની વરમાળાઓ, કરમાં કરમાતી.

અમને ભાસે એને વરવા સાક્ષર પડમાં આવ્યા,
પાણીપતનાં મયદાનો એણે અખળાર બનાવ્યાં.
નિજનિજનાં લશ્કરને લઈને સામેસામા પડતા,
એકબીજા પર છાપા મારી કલમકૃપાણે લડતા.

તર્ક તણી બંદકો તાકી નિશ્ચે નિશાન વેધે,
અસંખ્ય હુમલાઓ લઈ આવે જો પડે કોઈને બેધે.
મોઢેથી એની બદબોના મોટા બોમ્બ વછોડે,
સામાની કીર્તિના કોટો એક પલકમાં તોડે.

હું, બાવો ને મંગલ લેયા ત્રણે ભાઈ કુંવારા;
સ્વર્ગ તણી પરીઓ પરણ્યાના જગ્યા કોડ અમારા.
મંગલભાઈ એ મુહૂર્ત કીધું, વિવેચક થઈ બેઠા,
બાવાજી ભાષાંતર ભરડે લેખો લઈને એઠા.

હું કવિવર થાવા રસશાસ્ત્રો પિંગલ બેઠો પઢવા,
યતિક્ષતિમાં કે ના સમજ્યો એથી બેઠો રડવા.
પણ વારાહ પ્રભુજી પ્રકટયા પૃથ્વીને લઈ આવ્યા,
અમ જેવા અનુયાયીને દોડ્યાના ઢાળ બતાવ્યા.

પિંગલના ડિંગલને ડામ્યાં સંગીત મૂક્યાં ચૂલે;
મેંએ માગ્યા એના ઊપજે મંગલભાઈને મૂલે!

સભારંજની ચૂપ જનાવી લોકરૂચિને રોકી,
અર્થઘનત્વ તણી શક્યાને સોના શિર પર મૂકી !
અર્થઘનત્વતણા પથ્થરમાં રસનું ટીપું ક્યાંથી !
હાહા ! શોણિતથી લિજ્જશે કપાળમાં ફૂટ્યાથી !

શબ્દાડંબર અર્થાડંબર આડંબરની ઓથે;
હાહાહો ! નીજમાત જમાવી કવિ બન્યો હું પોતે.
ખળરદારની ખળરો લેવા નહાનલજ્જને નડવા,
પ્રતિસ્પર્ધીનો પીછો પકડું ઝાઝું જોર ઝઘડવા !
જો આકૃત નડવાની તો તો રંભા સ્વર્ગે વરશે,
નહિ તો બંદા સાક્ષર થઈને સ્વચ્છંદે વિહરશે.

૪ • ૮ • ૪૦

૫ કદરદાની

• ગજલ •

લીલીછમ વાડીઓ દેખી અમેએ ગામઝાંપામાં,
લખી એ પર કવિતાઓ છપાવી એક છાપામાં;
અમે બે બેત જોડી તે વખાણી દેશ આખામાં,
મૂઆ એ વાડીઓવાળા ન આવ્યા કાંઈ લેખામાં !

અમોએ આગરે આવી, નિરીક્ષણ તાજનું કીધું;
 પ્રવાસીની કટારોમાં રૂપાળું ખ્યાન પણ દીધું.
 વખાણ્યા લેખ લોકોએ કવિરાજે અમે હુઆ !
 ન જાણ્યાં નામ કડિયાનાં કરી કારીગરી મૂઆ !
 હિંડોળે હીંચકા ખાતાં કરી કાન્તે કવિતાઓ,
 લલિતે ઝાડપત્રો પર લખી નાખી કવિતાઓ;
 ખિછાને પુષ્પને ગુંજી કલાપીની કવિતાઓ.
 નરમદે ધોતિયાં ખેંચેરી, લખી શૂરી કવિતાઓ !
 હિંડોળાઓ થડી એવા મૂથારે હાથ છોડાવ્યા,
 રંગોળે રાતદી જાગી તરવર પાન ડોલાવ્યાં,
 ધમીને જિંદગી ધૂળે મૂઆ માળી વિના નાણાં;
 રણાંગણમાં મૂઆ બહુ એ ન એનાં નામ પણ જાણ્યાં !
 મજૂરીઓ કરે તેને મળે છે ભાખરી ફેરી,
 જીભાળેડી કરી જાણે જમે દૂધ ભાતને પોળી !
 ગિચારા મહેનતુઓની જયંતીઓ ન ઉજવાશે.
 અગર સાક્ષર કવિ હો તો કદરદાની જરૂર થાશે !

૬ ખેડૂત ને તંત્રી

• હરિગીત •

ખેડૂત છું હું તંત્રી ને ખેતર અમારું પત્ર છે;
 લેખક કવિ કિરતાર મારા પત્રનો શિરછત્ર છે.

છે છાપખાનામાં હળો, ને છે બીબાંઓમાં બિયાં;
 કાલમ અમારાં ખેતરોમાં જે બનાવ્યાં પાળીઆં !
 લીટી બની છે ચાસની, અક્ષર બન્યા છે રોપના,
 એ અક્ષરોમાંના વળાકા, પાન ફળફૂલ-પુષ્પનાં
 ચિત્રો બની જાડોઊભાં વેલા લતા ફૂલ ક્યારીઓ,
 વાડો બનાવીને કરેલી છે રૂડી કિનારીઓ.
 પ્રિંટર અને કમ્પોઝિટર તે છે અમારા સાથીઓ
 છે ચંત્રમાં બળદો, હથોડામાં પરોણા, લાઠીઓ.
 કિરતારને હૃદ-સાગરે ઊર્મિ ઊઠે તે વાદળી;
 લાવે પવન-પોસ્ટલ પીયુન વરસાદના રૂપમાં વળી.
 ના મહેનતાણું માગતો એવા કવિ જેવો ભલો
 આવી અપાડે ઊતરે છે લેખનો ઢગલો વડો.
 જે જે કંઈ ઉપયોગનું મુદ્રિત કરે સારી રીતે
 બાકી બીજું ફૂલે તળાવે વેસ્ટ પેપર બાસ્કીટે !
 દીપોત્સવીનો અંક તે દાણો લઈ મસળું બળે;
 ને અંકનાં રસિયાં વિહંગો, મફતિયાં ટોળે વળે.
 આપે લવાજમ એ બધા વહેવારીઆ વેપારીઓ;
 બાકી બીજા વિવેચકો તે ભાટ ભાંડ મદારીઓ !
 આવ્યા નહીં લેખો હજુ કાં તો કવિ આળસ કરે;
 ટંટો હશે કિરતારને પ્રિયા તણી સંગે અરે !
 સાંજે સવારે જાય છે પોસ્ટલ પીયુન અહીંઆં થઈ.
 દીપોત્સવી માટે અરે ! આ સાલ લાવે કંઈ નહીં !

૭ ટીટ્વિભિ-લેખિની

• વંશસ્થ •

લખેલ છે વાત જુઓ પુરાણમાં:
સમુદ્રને શોધી જતી ટીટ્વિભિની.
વળી ખીજી એવી જ કુંક વારતા,
પ્રચારમાં છે હજી પંચતંત્રની.

હતી મીચી આંખ ઉપેક્ષભાવથી,
ગપોડ એના લખનારને ગણી.
રમા હતી આસ્તિક એ કહે મને,
જરૂર એવી ઘટના હશે બની.

ન બુદ્ધિને ગ્રાહ્ય, વળી પ્રત્યક્ષમાં
શકું નહીં એ કદી સત્યમાં ગણી.
પરંતુ હું આસ્તિક આજથી થયો,
પ્રત્યક્ષમાં એ ઘટના ગઈ બની.

નવા'દીમાં ચાલીશ ભારનો ભરી,
મૂક્યો હતો મેં ખૂબ પૂરતો ગણી.
જીવાજીનો શાહીભરેલ ખાટલો;
ઉલેચીઓ આહ! ટીટ્વિભિ-લેખિની.

ટીટ્વિભિ તો ખાલક મેળવી ગઈ,
દીપાત્સવી અંક મને મળ્યા નહીં!

૮ આધુનિક કેળવણી વિષે જૂનવાણી ક્ષત્રાણી

• રાગ શિવાજીના હાલરડાનો •

આલમાં ઊગ્યો અંગારીઓ ને એનો બાળ નિશાળે જાય;
માતા એની મીઠડાં લેતી;
બાળુડાને બોલ બે કહેતી:

બેલજે રે મારા બાળ! બેલી લેજે ગેડીદડાના દાવ;
કાલે તારે હાથ રહેવાની;
કલમ દોત કાળા મહોડાની!

વહોરશું રે વહાલા વીર તારે કાજે વિદેશી વ્યાયામી સાજ;
છતાં થાશે દેહ તો કેવો;
ઢીલાપોચા વાણિયા જેવો!

બાંધજે રે મારા બાળ બાંધી લેજે ઘોલકીઆં ઘર આજ;
કાલે તારા મહેલ બંધાશે,
ઊંચે ઊંચે સાત આકાશે!

લેટજે રે મારા વીર લેટી લેજે ખૂબ ભીંસીને આજ;
કાલે કેને લેટવા કાજે,
ધૂનન ખાલી હસ્તનું થાશે!

બોલજે રે મારા બાળ બોલી લેજે કંઠ બોલીને આજ;
કાલે વીરો બોલશે વાણી;
ઢીલી પોચી મમરાધાણી!

ઝાંખજે રે મારા બાળ ઝાંખી લેજે આંખ ઉઘાડીને આજ;
કાલે તારી આંખની આડે;
કાળાધોળા કાચ દેવાશે!

લડજે રે મારા વીર! લડી લેજે ભેડ લટ્ટેથી આજ;
કાલે તારી મૂછ મૂંડાશે
કંકણ ઘડિયાળનાં થાશે!

વાંચજે રે મારા વીર વાંચી લેજે પેટ ભરીને આજ;
કાલે તારા કલાસને માથે;
પરીક્ષાની તોપ મંડાશે!

જીવજે ને મારા વીર! જીતી લેજે એમ એ.બી.એ.નો તાજ;
જ્યારે તાજ થી ટેમ થાશે;
કિમ્મત કોડી દોઢ અંકાશે.

૧ • ૬ • ૩૪

૯ રાધાની ઓઢણી પલાળિયું જ રે

શિક્ષક ગોવાળિયો ને શાળા ગોવાળણી;
શિક્ષણની ગાવડી પાળિયું જ રે!
ચરતી'તી હિંદના હરિયાળા ખેતરે;
ખિટનના બીડમાં વાળિયું જ રે!

ભારતની ખીણોનો લીલુડો ખેવડો;
 ધ્રિટનનું ઘાસ તો પરાળિયું જ રે!
 પીતી'તી ગંગા-જમનાનાં નીર નિર્મળાં;
 ધ્રિટનનું વારિ વરાળિયું જ રે!
 પહેલાં ખેસારતા'તા ગાયોને ગોંદરે;
 આજે રહેઠાણુ શહેરમાળિયું જ રે!
 પહેલાં લેતી'તી રૂડા વગડાના વાસરા;
 આજ સૂંઘે ગંધારૂં ખાળિયું જ રે!
 પહેલાં પ્રતાપી ગુરુ દ્રોણ ને આંદીપનિ,
 આજ ભૂંડું માંકડ મૂછાળિયું જ રે!
 પહેલાં ગોવાળિયાને ગાયોથી નેડલો;
 આજ લક્ષ વેતનમાં વાળિયું જ રે!
 બાંધી છે ગાવડીને વિદેશી નોંઝણે;
 વિકૃત એ દૂધને નિકાળિયું જ રે!
 સાતસાત સાલ સુધી વિકૃત એ દૂધડું;
 મૅટ્રિક મટુકીમાં ઘાલીયું જ રે!
 'વસિષ્ઠિ વેચવાને ચાલી ગોવાલણી;
 પગમાં ખેડીની ધૂધરમાળિયું જ રે!
 મારગ રોકીને ઊભો પરદેશી કહાનિયો,
 મૅટ્રિક મટુકી ઊધી વાળિયું જ રે!
 રસરસ રૂચે છે ગોરી શાળા ગોવાલણી;
 રાધાની ચૂંદડી પલાળિયું જ રે!

૧૦ પરીક્ષાને

• મનહર •

વધે કે ઘટે ના તુંથી જ્ઞાનનો ખજાનો વારૂ;
 તોય પેલા પાટલાની તું તો પટલાણી છે.
 બાબુને તોળ્યો છે તેના શિક્ષકે અનેક વેળા;
 તોય તેને તોળવાને શાને વહેમાણી છે?
 કાં તો એના શિક્ષકોમાં પ્રમાણિકતા ના પેળે;
 બાબુને બિચારો જાણી ફોગટ ફૂલાણી છે!
 જેણે નહીં જાણ્યું કે'દી બીક છે બિચારી કેવી!
 ફૂળા એના કાળજમાં ધ્રુજારી ભરાણી છે.
 આંખ તણાં તેજ લીધાં, લાલ લોહી પીળાં કીધાં;
 બેધારી કટારી કર પારકે મુકાણી છે!
 કૈક જૂવાનોની તં તો જિંદગી અકારી કીધી;
 સુવાડ્યા સમશાને હા! પિશાચીની જણાણી છે!
 અવ્યા તે ધૂજે છે પેલા! પુષ્પની પથારીઓમાં
 જ્યારે જ્યારે એમના તું સ્વપ્નમાં સમાણી છે.
 નકામી પ્રથાઓ નાહી શિક્ષણપ્રણાલીમાંથી;
 તને ના નસાડે મેલી મેલડી મનાણી છે?
 જીવો જૂનવાણીમાંથી વહેમના રિવાજો ચાલ્યા;
 છતાં હજી દ્વારકાની છાપ શી છપાણી છે!
 ભલી ને રૂપાળી શાણી માત શારદાને ભાલે;
 મેશ તણા આંદલા શી મલિન જણાણી છે!

૧૧ ગોળુડો ઘાટ

વાગે અગિયાર ગુરુ આવે છે દોડતા,
 લેસન જો ના'વડે કદાપિ ન છોડતા;
 ભૂલ્યા છે દેહભાન ઝોકાં ને ઊંઘમાં,
 ભૂલ્યા છે આજ મારા લેસનની વાત;
 વહાલો લાગે છે એવો અડધી મિચાચલી-
 ગુરૂજીની આંખોનો ગોળુડો ઘાટ!

પીઠ જની શિક્ષકની સાનિધ્યે બેસવું,
 બાળપણું બુઢાની આજ્ઞામાં રહેંસવું;
 કાઢીને શિક્ષકથી પુસ્તકનો ધૂમટો,
 ખેલે છે ખેલ મારો બાળુમાં હાથ.
 વહાલો લાગે છે ટકોરા બજાવવા;
 મામદના મૂંડાનો ગોળુડો ઘાટ!

ડાળા કાઢીને ડરાવે છે વાતમાં,
 ના'વડે કશુંક તો ઉતારે છે કલાસમાં,
 કરતા અપમાન, બણે ગાલોપર ચાંટિયા,
 ઉપર જતાં કે' છે બાપુને વાત,
 વહાલો દીસે છે શું શિક્ષકને બાળનાં
 આંસુનાં ગિંદુનો ગોળુડો ઘાટ?

બાળુડાં પુરાયાં છે શાળાને પિંજરે,
 શિક્ષકબિલાડાથી ઉંદરડા થરથરે,

ખેલે જો ખેલ કોઈ ભૂલીને વર્ગમાં,
 ગરડામાં શિક્ષકની લાગે છે લાત.
 વહાલો લાગે છે નિશાળેથી નાસવા,
 ઘંટા ને ડંકાનો ગોળુડો ઘાટ!

આવ્યા પરીક્ષકજી પાસેના શહેરથી,
 મોદક ઉડાવ્યા છે ઉતારે દહેરથી,
 પૂછે છે બાળકને પ્રશ્નની પરંપરા,
 ખાચ ચોડકાર કરે ઉદર પર હાથ.
 વહાલો લાગે છે કૃતહૃદયપ્રેમી બાળને,
 સાહેબના કાંદાનો ગોળુડો ઘાટ!

ગોખ્યા છે પાઠ ખૂબ કીધા ઉજ્જગરા,
 ઠાંસ્યું ભણતરખોલીમગજનામિજગરા,
 બાળકવસ્થામાંથી ખૂદાપા લાધિયા,
 પરીક્ષાની છૂટીથી રહેંસી છે જાત.
 વહાલો ન એક છે પરીક્ષાને પત્રકે
 સાહેબના મીંડાનો ગોળુડો ઘાટ!

૧૨ શિક્ષક પરિષદમાં જતા મહેતાજીના મુખમાંથી

દોષીવાળાનાં દોષાં ઊતર્યાં એ રાગ .

ધોળીડા વીરા ! ધોળે ખંતેથી માફ ધોતિયું;
જાવું છે મારે રાજેણા મુકામ રે. (ટેક)

છૂટયાં ફરમાનો મોટા સા'જનાં;
લેવાની છે મારે શિક્ષકમેળાની લહાણુ રે ! ધોળીડાં
જમવાળેવાની ફી છે આકરી;
તેથી છે જો કે કેક ધોલાઈની તાણુ રે ! ધોળીડાં
ખાંધું કસકસતું કેડે પોતિયું;
ઢીલું થાશે દેખી તાતાં ઉપરીઓનાં નેણુ રે ! ધોળીડાં
જીભની ધારે ખુશામત ખેલશું;
વહેતાં મૂકી દેશું એનાં વખાણોનાં વહાણુ રે ! ધોળીડાં
ઊંચો અનુભવ અમારો આટલો;
ખેસી રહેવું જેવાં ખેસી રહે છે જાનરે ! ધોળીડાં
જે જે કહેશે જીલખે ઝીલશું;
ભારશું હૈયામાં ઊંડે અમારી મહોકાણુ રે ! ધોળીડાં
દીન ને દુઃખિયો હું સારા દેશમાં;
તો ય માનું માફ ઊંચું સમાજમાં સ્થાન રે ! ધોળીડાં
સૂણજે સમજાવું વીરા સાનમાં;
કેલસા ખાઈને ઉપર ચાવું છું પાન રે ! ધોળીડાં

૧૩ પ્રીક લેજે વકીલાતની

• મનહર •

ચારે પહોરે ચોવટોને ડાળવામાં ચિત્ત હોય,
પ્રીત હોય રીત જાણવાને વાતવાતની;
એક રીતે સાણસામાં ના'વે તો અનેક રીતે,
જુજિઓ તૈયાર હોય પાસે જાતજાતની.

ઝીણીઝીણી જાળીવાળી જાળ જે ગિછાવી જાણે,
તાણે આણે ફાંસલામાં મચ્છી ભાતભાતની.
માખી મારનારને કે'વાનું કે તે કેપ કર્યો!
અરે! આ તો કીધી વાત મોટા ઉત્પાતની!

ખૂનીને કે'વાનું એમાં એટલું બીવાનું શાનું!
મારી કને ફૂંચીઓ છે જુદી જુદી જાતની!
આંખડી આંજી કે દીવા જેવું હથેળીમાં દેખે
જે કે વાત હોય સત્તા બા'ર જગતાતની!

આવડે ઉદ્યોગપાટા અવળા બાંધીને આંખે
દહાણુ દેતાં ચકાવામાં ઘાણીના સંગાથની!
યુજિત ને પ્રયુજિતોથી કલાયંટ ઉતારી ફૂવે,
પછી માત્ર દાપવાની દોરી એંશી હાથની!

મૂકી જાણે આમદાની ટોપી મામદાને માથે;
તો તો વે'લી વે'લી પ્રીક લેજે વકીલાતની!

૧૪ અમારો ગ્રેજ્યુએટ

• ગઝલ •

પિતાએ રહી પટાવાળા, કલેક્ટરની કચેરીમાં
 બનાવ્યો પુત્રને બી.એ રહી ના સુબની સીમા.
 ફળી માતાજીની માળા, હજારો માનતા માની;
 પ્રભુજીએ અમારા પર અહોહોહો ! દયા આણી !

ગીરો ઘરબાર છે મૂક્યાં, અમારાં દાળદર જાશે,
 થઈ સાહેબ ઑફિસે અમારો પુત્ર પંકાશે.
 વધ્યો છે પુત્ર વિવેકે બઝારે આમજન મળતાં,
 મૂકી 'જયજય' નમસ્તેજી, શીખ્યો સાહેબજી કરતાં !

પિછાણે છે ઇંટાલીમાં નદીઓ કેટલી છે તે;
 ભૂલ્યો છે ગામને પાધર નદીનું નામ જે છે તે !
 વિદેશી શહેનશાહોના જૂના ઇતિહાસ જાણે છે.
 પ્રપિતાના પિતામહનું જવલ્લે નામ જાણે છે.

મળે ચાળીશ તેમાંથી પૂરું જણ પાંચનું કરવું;
 કલબો પત્રો વિગેરેનું લવાજમ પણ પડે ભરવું.
 હમેશાં મિત્રટોળાને પડે સીંગાર પણ પાવી;
 દીપાવ્યો રૂમ બેઠકનો ખરીદી ખૂરશી લાવી !

સદા વર્ષાઋતુ બેસ્યે પિતાજી વાવતા વાડો;
 નીપજતું શાક તેનાથી કુટુંબ નિભાવતું દા'ડો.

કૃષિવિજ્ઞાન શીખીને હવે ફૂલઝાડ વાવે છે.
પિતાજી મારફીટમાંથી સડેલું શાક લાવે છે.

નિરક્ષર નારને રસિયો ઊંચાં સાહિત્ય સમજાવે;
ખિચારી ભેંશને એ ભાગવતનો ખ્યાલ શું આવે!
પછી તો કૂંક કંટાળી, કરે વિચાર પણ એવો,
થવું જો શ્રેજ્યુએટ જ તો જનમ ના હિંદમાં લેવો!

૨૪ • ૫ • ૨૬

૧૫ એકદા એ ઊભી થા!

• મંદાકાન્તા •

જ્યારે નહોતાં ગ્રીસ અગર કે રોમનાં રાજ્ય જન્મ્યાં,
ત્યારે તારા કરકમળમાં શ્રેષ્ઠ સત્તા હતી મા!
તારે શિષે કનકકલગી શ્રેષ્ઠ સ્વાતંત્ર્ય કેરી;
નહોતી સારા જગતભરમાં તુજની જોડલી મા!

તે વેળા તે કદી નથી લૂટી અન્ય કોઈ પ્રજાને;
કે ના રોળી અવર ભૂમિને પાદ્મકાના પ્રહારે.
દષ્ટિ ધારી અમીમય સદા સર્વ જાતિ વિલોપી,
તે સત્તાનો દુરવ્યય કરીને નથી કીર્તિ લોપી.

નહોતાં વાસ્ત્યાં ભીતિધરી અને ભોગજો ખારણાંનાં,
નહોતી રોકી અવર જનતા આવતી આંગણામાં,

ક્રીધાં છે તે હરવખત આતિથ્ય બીજી પ્રજ્ઞનાં;
નો'તી શંકા અતિથિ કરશે હાલ આવા અમારા!

તારા બાહુ બળાહીણ થયા શસ્ત્ર ઝૂંટી લીધાથી,
તારાં ગાત્રો શિથિલ થઈ ગ્યાં લક્ષ્મી લૂંટી લીધાથી.
ખેડેરાવી છે ઉભય કરમાં શૃંગલ સર્વનાશી;
ચોંટાડી છે તુજ શરીરને રે જળો લોહીખ્યાસી!

એવે ટાણે નિજ જનનીના દુઃખનું ભાન ભૂલી,
સંતાપે છે અરસપરસે લાઠી ને પથ્થરોથી!
ખૂશી થાતા નિજ જનનીનું હિત ગૌરવ ગુમાવી,
શોધી જોશે જગતભરમાં કેા પ્રજા હોય આવી!

લાખો લોકો ભૂખદુઃખ સહી વસ્ત્રાહીણાં ભમે છે,
ને બીજાઓ કલહ કરીને દુઃખ ને ડામ દે છે.
લૈને જોળે તુજ તનુજ સૌ સાગરોમાં શમી જ;
કાં તો માડી! પૂરવવત તું એકદા એ ઊભી થા!

૧૫ • ૫ • ૨૭

૧૬ બકરીની ટકેાર

• ગઝલ •

અજાઓએ મળી ગોવાળીઆથી ગોષ્ઠી ક્રીધી તે
અજાઓના નિવેદનની અહીં આ નોંધ લીધી છે:

‘અમારી જાતિની સંખ્યા જગતમાં ખૂબ મોટી છે. અને હિંદી પ્રજાનીયે ન સંખ્યા છેક છોટી છે ! અમે અદ્વાયુષી જીવો હમેશાં મિલિયન મરીએ, અને હિંદી પ્રજા રૂપે ય સંખ્યાબંધ અવતરીએ. અગર આ વાતની તમને પ્રતીતિ થાય ના જાણુ; દહને દાખલા શંકા તણી સાળિતીઓ આપું. અમારી મોટી સંખ્યા એક બે ગોવાળ વાળે છે, અને હિંદી પ્રજાને અદ્વા સંખ્યાઓ સમાલે છે ! દીઓ છો ભોગ દેવીને અમારો આપના સ્વાર્થે; દીધો છે ને દીએ છે ક્યાં ન તેઓ અન્યને કાળે ? તમોને પોષીએ તોપણ અમારા હાલ કેવા છે ? વિદેશી પોષનારા હિંદીઓના હાલ તેવા છે ! અજાઓ ઠીક ધીંકાધીંક કરવામાં ય શૂરી છે, અને હિંદી પ્રજા અંદર લડ્યામાં ક્યાં અધૂરી છે ! બીજું કે જાનવર દેખી અજાઓ જાય છે નાસી. પ્રજા હિંદી વિદેશીથી રહે છે કેટલી ત્રાસી ! અમોને ફૂલ ફળ કે ઝાડવાંનાં પાન ભાવે છે; કરો જાત્રો તપાસી હિંદીઓ પણ પાન આવે છે ! જીવાત્મા ભાવના સંસર્ગ તેવો જન્મ પામે છે, અને ગત જન્મના સંસ્કારના સૌ નાશ પામે છે. ઉપરનાં શાસ્ત્રવાક્યોથી કરી છે મેં સમીક્ષા આ, છતાં શંકા હરે જૂઠી તમે ગુસ્સે થશોજ ના !’

૧૭ અમે

• ગઝલ •

કશી તકલીફ પડશે તો અમે ન ઉઠાવનારાઓ,
કદાપિ લાલ મળશે તો જરૂર ઉઠાવનારાઓ !
સલામાં આવીશું સૌ કેા નીરખવા નેત્રથી નેતા,
સૂણીને પાળીશું કે ના વચન તમને નથી હેતા.

કહો કુસંપ તજવાને અમોથી કેમ એ બનશે ?
બળવે હિંદુઓ વાળં મુસલમીનો સહન કરશે ?
અછૂતોને અમે હિંદુ કદી સહભાવથી ભેશું ?
વડીલોપાર્શ્વત ગૌરવ (!) જતે દહાડે જવા દઈશું ?

વિદેશી મોહ તજવાની અમોને વાત ના વહાલી,
વિદેશી વસ્તુઓ વિના શકે ક્ષણ એક ના ચાલી.
કહો કૉલેજ તજવાને ગુજરો શી રીતે કરીશું ?
અમારાં બાળબચ્ચાંનાં ઉદર કેવી રીતે ભરીશું ?

પિતાના મૃત્યુ પછવાડે પડે છે ન્યાત નોતરવી,
કહોજ રૈટિયા કાંતી સવાઈ શી રીતે કરવી ?
કહો ઓઢા તજ દેવા બળવીશું અમલ જઈ ક્યાં ?
તમારાં પાણુકોરાંઓ શરીરને રૂચશે ? ના ! ના !

પ્રબતની પીડની ખાતર અમારે શી પડી પરવા,
અમે રાજા મહારાજા મહેલે મહાલનારાઓ !
અમે મિલો તણા માલિક, ગરીબોની ગરીબોને,
અમે શું દેશની ખાતર છીએ બાવા ધનારાઓ ?

અમારા ગામને ચોરે પડેલા ખાટલે બાપુ
પધારીને પૂછ્યું વૈદે: ‘કહો કડવી દવા આપું?’
‘અમે કડવું નથી ખાતા’ સૂણી એવું કહ્યું વૈદે—
‘અગર કડવું ગમે ના તો બીમારી ભોગવો બાપુ!’

૧૧ • ૪ • ૨૬

૧૮ ધરાર સેવક

• કૃત્યગીત •

ધપાવું, ધપાવું, ધપાવું પૂર જોશથી. (ટેક)
હુંહુંનું એજિન મિથ્યાભિમાન કોલસા,
ઘર્ષાનો અગ્નિ પેટાવું! ધપાવું
રેગ્યુલેટરની મારે પરવા પડી છે કે ના,
ઊંચુંનીચું આડુંઅવળું ધાવું. ધપાવું
આકર્ષી અકલહીણાં ટોળા ને ડોલચાં,
હોહોના ડબ્બાઓ લગાડું. ધપાવું
પૂછશે ન કોઈ ક્યાંની ટિકીટ તમારે લેવી,
જાણું નહીં ક્યાં છે મારે જીવું. ધપાવું
શિસ્તોનાં સિગ્નલ સામે આંખોમિચામણાં,
આંધીના ધુમાડાઓ ઉડાડું. ધપાવું
છુકછુકનાં ભાષણુ ભરડું ખડખડ પાંચમની જેવાં,
આજુબાજુનાંઓને દબાડું. ધપાવું

પાટાફાટા તો મુજને લાગે અળખામણા,
 આડે ધડ આવી અફળાવું. ધપાવું
 ટિકીટોને બદલે હું તો નાસિકા કપાવું સૌની,
 મોરળીઓ સામે હું તો મોરળા મંડાવું. ધપાવું
 ક્ષિતિજે ઊભા જે સામે નેતા હિમાચલો શા,
 ઇચ્છું જઈ માટીમાં મિલાવું. ધપાવું
 સેવક ધરાઈની આ ગરબડની ગાડીઓને
 મોટીમોટી ગર્તામાં ગબડાવું. ધપાવે

૨૬ • ૬ • '૩૭

૧૯ યાત્રોત્સવ

• સવૈયા •

માહાત્મ્ય છે યાત્રાનું મોટું પ્રાચીન કાળ થકી પ્રચલિત,
 દુનિયાની ખટપટમાંથી રાહત મેળવવાની રીત,
 વિવિધ ધર્મે વિધવિધ સ્થાને છે યાત્રાને જરૂર સ્થાન,
 જેલ તણી જાત્રાનો ઉત્સવ આજ ઊજવે હિંદુસ્તાન.

રણભેરીના શંખ બજાવે ધ્વજપતાકા લઈને હાથ,
 વિવિધ ધર્મ તણા લોકોએ એક સંઘમાં કીધો સાથ.
 ચરવડાના જેલમંદિરે મહાત્માજીનું મોટું સ્થાન.
 જેલ તણી જાત્રાનો ઉત્સવ આજ ઊજવે હિંદુસ્તાન.

અહિંસાની પાવન ગંગા યાત્રિકો શ્રદ્ધાથી ન્હાય,
અંગત સ્વાર્થ તણા મળ ત્યાગી યાત્રા કાળે પવિત્ર થાય.
તપે છે સંયમના તપને પરાધીનતા મુક્તિ ધ્યાન,
જેલ તણી જાત્રાનો ઉત્સવ આજ ઊજવે હિંદુસ્તાન.

સત્યાગ્રહના વિકટ મારગે યાત્રિક પગ ઉઘાડે ધાય,
લાઠીથી મસ્તક રંગાવી હોંશે તિલક છાપાં ખાય;
કથા ભાષણો, ભજન રાષ્ટ્રગીત, ઈન્કીલાબ ધૂને મસ્તાન,
જેલ તણી જાત્રાનો ઉત્સવ આજ ઊજવે હિંદુસ્તાન.

મંદિરના સેવક પોલિસો સંઘ તણો કરતા સત્કાર!
પહોંચાડે જઈ દ્વાર હવેલી બળવતા ફરજોનો ભાર;
મુખ્યાળ-મેજિસ્ટ્રેટો મંદિર પ્રવેશવાનું દે માન,
જેલ તણી જાત્રાનો ઉત્સવ આજ ઊજવે હિંદુસ્તાન.

ધનમિલકતના ભોગ ધરાવે, મળે પ્રસાદી રોટી, શાક,
મહાત્મા સમ મોટા શિષ્યોને મેવા ફળફૂલો ને દ્રાક્ષ;
જે કોટીના જેવા ભક્તો તેવું રહેવાનું રહેઠાણ,
જેલ તણી જાત્રાનો ઉત્સવ આજ ઊજવે હિંદુસ્તાન.

ધન્ય ધન્ય છે શુભ અવસર આ ધન્ય ધન્ય જેલો મંદિર,
શત કોટી છે ધન્ય તને હો સંકટસ્નેહી યાત્રિક વીર;
જયજય ઘંટાનાદ ઘણઘણે શુભ હેતુ નેજો નિશાન
જેલ તણી જાત્રાનો ઉત્સવ આજ ઊજવે હિંદુસ્તાન.

૨૦ કામધેનુ

• રાગ ધીરાના પદનો •

ખિટાનીઆને ખીલે રે દૂઝે ધેનુ ભારતી;
 કામધેનુ એ એવી રે જગમાં એની જોડી નથી. (ટેક)
 સોનાની શિંગડીઓ રે રૂડી એની રૂપલા ખરી,
 ઇચ્છિત વસ્તુ આપે રે દેતી દૂધે તાંબડી ભરી ! ખિટાં
 જુગજુગની એ જૂની રે કાળે એની રક્ષા કરી,
 અનેક છે ઉપકારો રે સૌમાં સારી સંસ્કૃતિ ભરી. ખિટાં
 સેવી એનાં અણી રે અનેક પૂર્વે ગયા છે તરી,
 યશ ને કીર્તિ પામ્યા રે ધનરત્ને ભંડારો ભરી. ખિટાં
 જેના યશને પેખી રે પ્રતિસ્પર્ધી અંતઃ જતા,
 દિવાકરના તેજે રે જેવા ઝાંખા તારલા થતા. ખિટાં
 સૂર્ય સમા શોભીતા રે ઐશ્વર્યેજે ભિજળા અતિ,
 ધેનુગૃહથી પગતાં રે આજે એની નિશાની નથી. ખિટાં
 જેને શિર્ષો ઝૂકતાં રે જેના નામે ધૂજતા અરિ,
 આજ નથી કોઈ નવરૂ રે એને કાળે રડવા જરી ! ખિટાં
 જેને ક્રોધએ ન જાણી રે પૂર્વે મચ્છીમારી કરી,
 માતાજીની મહેરે રે આજે મોટા વૈભવો વરી ! ખિટાં
 ખિટાનીઆ ગોવાલણુ રે અવગણુ જેના એને જરી,
 દિગંતમાં તું દીપી રે જેનાથી જશ કીર્તિ વરી ! ખિટાં

૨૧ ખિલ્લીખાઈ

• જાણ રોયડા રે રંગ લાગ્યો મણારાજ-એ રાગ •

પરદેશની રે ઘરમાં પેઠી ખિલ્લીખાઈ ! (ટેક)

ઊંચાં ભોજન મારે આંગણે રે જમતાં ખાળ ને ગોપાળ,
સુરભિ વાયસને સરખાં મળે રે, સરખાં શ્વાન ને શિયાળ;
પરદેશની૦

અભરે ભરેલાં અક્ષયપાત્રને રે ખાતાં ખૂટી ન જાય,
આરોગે અતિથિ અભ્યાગતો રે પૂરાં પડોશી પોષાય.
પરદેશની૦

વાનીઓ વખાણે વિદેશીઓ રે જમતાં સ્વાદે ન ધરાય,
મેલા તે મનના અતિથિઓ રે આની કરે અદેખાઈ !
પરદેશની૦

આગ્યો પરદેશી પરોણુલો રે જોગી જાદૂને વેષ.
આખું આરોગ્યું અક્ષયપાત્રને રે ખાવા રાખી ના ઘેશ !
પરદેશની૦

ખાનામાં મૂકી ખિલાડીઓ રે એને ઘાલી ના નાથ,
ઘરના ધણી ઊભા બારણે રે એને જોડીને હાથ !
પરદેશની૦

ખાળક ખિચારાં કંપી રહ્યાં રે ભૂખે સુકાણું શરીર.
ધૂરકે ખિલ્લીખાઈ પાટથી રે એને કહેતાં લગીર !
પરદેશની૦

ચાટે . . . હાંડલું રે માતી મીની . . . ,
 ચાટીચાટીને ખાલી કર્યું રે હજી એ પૂરી ના ધરાઈ.
 પરદેશની૦

ખાળ બિચારાં ભિખારીઓ રે જાહ્નગરા કને જાય;
 ‘હૃદ થઈ હવે તો પરોણલા રે ! બોલાવી લે બિલ્લીબાઈ !’
 પરદેશની૦

૨૬ • ૮ • ૩૧

૨૨ જીવાનિયાને

• જંબુડે જશમાં એ રાગ •

લાજે માતા ભારતી વીરા ! લાજે દેખી માવડી,
 બેઠેલાં ડાચાં ને ડોસલા જેવા આકારનો જીવાનિયા !
 નાગાંપુગાં લૂગડાંહીણાં લાખો તારાં ભાંડર,
 હાય ! છતાં તને મોહ શો ઝીણી કિનારનો જીવાનિયા !
 દેવો જેવા દેશના નેતા, વેઠે જ્યારે યાતના,
 ચસકે આવડો શોભે તને શું શૃંગારનો જીવાનિયા !
 મીઠી આવે નીંદરા ભૂંડા ! મીઠી આવે નીંદરા.
 સળગે છે જ્યારે મોભાર સારા સંસારનો જીવાનિયા !
 લૂલો જ્યારે દેશ છે, તારો હુન્નર ને ઉદ્યોગમાં,
 નોકરી લેતો ન ધંધો સૂઝે શું કુંભારનો ? જીવાનિયા !

રાતામાતા રાયણો જેવા પીડ જે પીડિતને,
 થાવું ઘટે છે શું શ્વાન એવાઓનાં દ્વારનો? જીવાનિયા !
 નાખે પિતૃ દેખ નિસાસા પેખી તુંને પાંગળો,
 મૂંડેલીમૂછો, મોખરિયું મહોડું શોઓરતો? જીવાનિયા !
 સાંભળજેવિરાટ આ પીટે, તરઘાયાનીડાંડીઓ,
 એદીના પીરની જેમ એવે ટાણે ઘોરતો, જીવાનિયા !
 છાતી માથે મોતના મેરૂં લિસાણી મા ભીડમાં,
 એવે ટાણે સૂઝે મોહ કૂળા સહચારનો? જીવાનિયા !
 વૃદ્ધાની લાકડી છે તું માતાજીની લાકડી,
 આશાનો એક અંકુર તું એના આધારનો. જીવાનિયા !
 વિચારોએ વ્યોમમાં મહાલે ચંદ્રમાને હોડલે,
 સૂઝે ના માત્ર ઉપાય માજીના ઉદ્ધારનો જીવાનિયા !
 તારી ખાંધે ભાર છે ભેરૂ તારે માથે ભાર છે,
 ભારતી માતાની આખરૂના અંખારનો! જીવાનિયા !

૧૫ • ૫ • ૩૬

૨૩ નોકરી દેવી !

• ગજલ •

કીધાં તે કામણો શાં શાં અરે ઓ નોકરી રાણી !
 સહુ તારી કૃપામાંથી જીએ તુંને નયન તાણી.

અરે ! તું કાજ લાખો કારખાનાં આજ ચાલે છે;
મનોરથમાં ગિરાજેલી તને લોકો નિહાળે છે !

ભણે કાલેજમાં ભાષા તને ખેલાવવા માટે,
હૃદયમાં એક તુજ આશા જનોને જીવને સારે !
શીખે ભૂગોળ ભૂમંડળ મહીંથી શોધવા તુંને,
શીખે છે વ્યાકરણ શબ્દો વડે સંખોધવા તુજને !

શીખે શિષ્યો ગણિતો ગુણ તારા દેવી ! ગણવાને;
શીખે સંસ્કૃત ઇત્યાદિ પ્રશંસા શ્લોક ભણવાને !
ભૂમિતિ માપવા માટે શીખે તુજ શક્તિઓ દેવી !
શીખે સંસ્કાર આદિ તે તને તો સેવવા દેવી !

ભણે છે ત્યાગના પાઠો જૂના ઇતિહાસ વાંચીને;
તજે સ્વાભિમાનને શ્રદ્ધા ! તને હરનિશ ચાચીને !
શીખે સાયન્સ શાળામાં પરીક્ષા શાહીની કરવા,
થયા એમ.એ.બી.એ.તો'પિ ટળી ના દેવી તુજ પરવા !

તુંમાં સૌ લોક ગાંડા છે તું વિના બાઈ અંધારું,
અગર જો ના મળી તો તો થવાનું જીવતર ખાઈ !
ગુલામીનાં દુઃખો સહશે અગર જો તું કૃપા કરશે,
કૃપા વિણ તારી ઓ દેવી ! ગિચારાઓ ભૂખે મરશે !

૨૪ બટકું રોટલાને કાજે

• રાગ ભેરીના ચાખખા •

બટકુંક રોટલાને કાજે અહાહા! બટકુંક રોટલાને કાજે. (ટેક)
સાડાત્રણ મણનો હું મજબૂત માનવી હીંદું તો ધરણી ગાજે,
હું તો તણબલાને તોલે તોળાણો શેઠને ત્રાજવે આજે.
અહાહા!

આંખે અંધાવ્યા છે અંધારા ડાળલા લીધાં છે ધૂસરાં ખાંધે,
ડગકારે શેઠને હું શીખ્યો છું દોડતાં મૂકી છે બુદ્ધિને વ્યાજે;
અહાહા!

શેઠિયો અમારો છે છેક કરૂપડો બ્રહ્મા દેખીને ઘાટ લાજે,
એની સુંદરતાની ખાંગો પોકારતાં થાકતી નથી જીભ આજે.
અહાહા!

બળતે બપોરે એના તામાં શેકાઉં તો અંતર આનંદ સુખ વાધે,
ઠંડાં પીણુંથી ટેવાયલી એ જીભની કૂંકથી દિલડું દાજે.
અહાહા!

ધનના અંખાર તો પહોંચ્યા આકાશમાં છપ્પન પરભૂં ગળાં વાજે;
પૂર્યા પીડિત રાંડી રાંડોને ચોપડે ભીસે ભિસાઈ રહ્યાં આજે.
અહાહા!

કૈંકનિહોં પિતને દોષિત બનાવિયા, કીધા છે કાન આંખ આડે,
અન્નના દાતાર તારી આજ્ઞા ઉઠાવતાં, શંકા ઉઠાવવી નહાજે!
અહાહા!

માનવનું કૂળ આજ પૃથ્વીને પાટલે ઝૂંટાઝૂંટીમાં ન લાજે,
સ્વનું ભરાય તો પરનાનાં ફેડવા ઊભાં કટીબદ્ધ આજે!
અહાહા!

૨૫ ચઢજે

• ભૈરવી •

ઊંચાં ઊંચાં તરુવર ચઢજે, ચઢજે આભ અટારી,
શિયાળે હેમાળે ચઢજે, ચઢજે વીજસવારી,
ભૈયા! ચઢજે વીજસવારી!

શેષ નાગના શિર પર ચઢજે, ચઢજે આગ પસારી,
રાજાની આંખે પણ ચઢજે, ચઢ કૃપાણુ દોધારી,
ભૈયા! ચઢ કૃપાણુ દોધારી!

રૌરવને રસ્તે પણ ચઢજે, ચઢજે સંગીન ઝેરી,
અભાગી યે કેડે ચઢજે જ્યાં વસતા સઘળા વૈરી,
ભૈયા! વસતા સઘળા વૈરી!

શૂળી ચઢજે કાંસી ચઢજે, ચઢજે ભૈરવ ભારી;
તૂટેલે વહાણે પણ ચઢજે, જ્યાં છે અનગળ વારિ,
ભૈયા! જ્યાં છે અનગળ વારિ!

દરિદ્રોને દ્વારે ચઢજે, ચઢજે જ્યાં નહીં બારી,
આકૃતને શિરે ચઢજે જ્યાં શકે ન કાવી કારી,
ભૈયા! શકે ન કાવી કારી!

હનુમાનની ઠેશ્યે ચઢજે ચઢજે મૃત્યુપથારી,
વકીલનો દાદર ના ચઢજે એ જ પ્રાર્થના મારી.
ભૈયા! એ જ પ્રાર્થના મારી!

૨૬ અમે મૂછો મૂંડાવી છે

• ગઝલ •

અમારે ગામડે ક્ષૌરિક જીવન સઘળું વિતાવીને,
ગયેલો શહેરમાં ભગલો, અતિથિ એમનો થઈને;
જતાં કાલેજિયન દીઠા, હતી મૂછો મૂંડાવેલી;
પૂછેલું એમને કારણ કુતૂહલની વૃત્તિ સેવી !

“ગયાં છે શું સ્વજન સંપી તમારાં સ્વર્ગમાં સાથે,
કીધાં છે ક્ષૌર સઘળાએ મળીશું શ્રાદ્ધને કાજે ?”
સૂણી એવું કહ્યું એને મળી જીદુંજીદું જે કંઈ;
અમે ઉધ્ધૃત કીધું છે તમારી જાણ માટે અહીં—

“અમોને ખૂબ કેળવવા સદા જહેમત ઉઠાવીને;
વીંટીને પેટ પર પાટા મદદ જે મોકલાવે તે,
વિલાસી મોજશોખોમાં અમે અહીંઆં ગુમાવી તે.
પિતાજીની અવશામાં અમે મૂછો મૂંડાવી છે.

કરે એકાદશી માતા વળી વટ વૃક્ષને પૂજે,
દીએ છે દોટ મંદિરે નૂતન સાયન્સના ખૂજે;
અમોને વેવલી ભાસે અમારી જન્મદાત્રી એ;
ધૂણિત થઈને ઉપેક્ષામાં અમે મૂછો મૂંડાવી છે !

સ્ત્રીનો ઉત્કર્ષ સાધ્યાનો અમારો છે સદા દાવો;
અનુકરણ કરી જો કેળવે પશ્ચિમના ભાવો,
ત્રીથી સમભાવ સ્થાપ્યામાં અમારી શર્ત આવી છે,
કીધા છે બોબ્ડ તેણે તો અમે મૂછો મૂંડાવી છે !

નીતિ ને ધર્મની વાતો હજુ યે ના વિસારી તે,
સગાંવહાલાં સહોદરની ઘણી રીતો અકારી છે.
કળાકૌશલ્યવિહોણી ગતિ જૂની જણાઈ છે
અને એના અનાદરમાં અમે મૂછો મૂંડાવી છે !

વિજેતાનું જધું સાંઝે અમાંઝે તે નઠાંઝે છે,
અમે એ સૂત્રને અપનાવવાનું યોગ્ય ધાર્યું છે.
ભજવવા પાઠ એ પૂરો, ગળે ટાઈ લગાવી છે,
વળી વાનર નકલ કરવા અમે મૂછો મૂંડાવી છે !

વિદિત શિક્ષણપ્રથાઓથી સુસિદ્ધિ એક સાધી છે,
ગુલામી કાં બેકારીની ઉપાધિ શિર લાધી છે.
વધારી ખૂબ લાચારી છતાં એને ટકાવી છે,
બતાવા એ નિરાધારી, અમે મૂછો મૂંડાવી છે !

ભૂલ્યા શસ્ત્રાસ્ત્ર વાપરતાં, વળી ઘોડે સવારીને,
શિથિલ મદાનગી કાઢી વિલાસોને વધારીને
વધાવ્યા છે વિજેતાને નીચી મૂંડી નમાવીને
અરે ! એ શર્મને લીધે અમે મૂછો મૂંડાવી છે.”

૨૭ મવાલીઓ

• રાગ વૈશ્ણવ જન તો તેને કહીએ •

મવાલીઓ તો તેને કહીએ જે પોતીકાને પીડે રે,
ભેટે જે સાચો દુશ્મન તો દ્વય પગમાં પૂછડું ભીડે રે! (ટેક)
ઉપકારો કરનારા પર અણુસરજી આકૃત લાવે રે;
સ્વજનને મોઢથી જૂંટી પરના ખરને ખવરાવે રે!
મવાલીઓ૦

ગ્રહણ વખતે સાપ લાવીને આખું ઘર અભડાવે રે,
રસ્તે અઢચું પોતીકું ગાડું ગર્તામાં ગળડાવે રે.
મવાલીઓ૦

જે ડાળી પર પોતે બેસે તે જ ફૂડાડે છેદે રે;
નાક વાઢીને શૂકન કરે જે પડે કોઈને બેધે રે!
મવાલીઓ૦

સંપ સમે કુસંપ કરાવે દેશહિતના દ્રોહી રે,
કંપાવે છે કસાઈને પણ પીતાં સ્વજનનું લોહી રે.
મવાલીઓ૦

નખળાઓને પીડવામાં જે શૂરવીરતા દેખાડે રે,
દેશ ઉપર આકૃત આવે તો મલિન મુખ સંતાડે રે.
મવાલીઓ૦

મવાલીઓ ચામાચીડિયાં જે ધણીના કાનો કરડે રે;
જેનાથી આશ્રય પામે તેના પર મૂછો મરડે રે!
મવાલીઓ૦

આમાચીડિયાં પ્રભાત થાતાં અંધારે સંતાશે રે,
એવા હાલ મવાલી તારા સ્વરાજ મળતાં થાશે રે!

મવાલીઓ૦

૨ • ૬ • ૩૨

૨૮ લુહાર

• વંશસ્થ •

ઘડ્યાં રુડાં સાધન તેં કૃષિ તણાં
વળી ઘડ્યાં ખૂળ ગૃહોપયોગનાં
ભલે ઘડ્યાં શસ્ત્ર સમસ્ત જાતનાં
જયી જવા હિસ પશુ થકી ભલા.
ભલે લડે માનવકુળ શસ્ત્રથી
લુહારનો દોષ લગાર એ નથી.
થયેલ છે તોપણ એ ય ક્ષમ્ય છે
પશુકુળે બંધન-દોષ સાંકળે.
પરંતુ જે માનવ, માનવી માહી—
વિશ્વાસનો ઘાત કીધો; રૂચે નહીં
હું ને પ્રિયા એક જ સર્વ વાતથી
છતાં કને ચાવી રહે જુદીજુદી,
મનુષ્યમાં ભેદની ગ્રંથિઓ સમાં
ઘડી અને ભોગળ તેં ભૂંડી કરી!

૧ તાળાં

૧૧ • ૩ • ૪૧

૨૯ તને કેમ ગમે ?

એ તો માતાને દહેરે મીઠાળ તણ,
 સૂતાં આલય સુંદર સેજ સણ,
 એની વાતો પૂરી થઈ છે ન હણ,
 એવાંઆશાભરેલાંઅનેકતણી,જ્યારેબોંબથીજીવનજયોતશમે
 એવે ટાણે શેઠાણીને ધૂમ નફાતાણી વાત સુણાવ્યાનું કેમ ગમે ?

માને ઝાઝેરો જનથી જોન ગમે,
 એની ભૂરી કીકીઓમાં જોન રમે,
 એની માતા છે માંદી વિદાય સમે,
 એનાંઅંગ પ્રત્યંગ કપાઈજતાંભૂખીપંખિણીનીકીકીઓમાંશમે,
 એવે ટાણે નફાનાનશામાંભલાતનેન્યાત જમાડ્યાનું કેમગમે?

બહુ બાળક ધાન વિના ટવળે,
 એના સ્ટોરોને આગ વિટાઈ વળે,
 એના પાણીમાં કાતિલ ઝેર ભળે,
 તું તો સાંજસમે ચપટી લઈને કીડિયારાં પૂરીને પછીથી જમે,
 એવા ચૂસ્ત અહિંસાના સેવકને આવે ટાણે કમાવાનું કેમગમે ?

વધતો ભય ખૂબ પળે ને પળે,
 જ્યારે સૂરજ અસ્તાચળે ઊતરે,
 લાખો મૂછ ફૂટેલાની લોથ વળે,
 કિકિયારી કરે, કણસે બહુઅં, એના દેહોને હિંસક પ્રાણી દમે,
 એવે ટાણે વધ્યો વકરો લઈને ગણવાનું ભલા તને કેમ ગમે ?

૩૦ રણશિંગડાં હો ! વાગે.

રણશિંગડાં હો ! વાગે. (ટેક)

તરુવરથી ટોળેટોળે ફડફડ પાંખો ફફડાવી
પક્ષી માળાઓ ત્યાગે, રણશિંગડાં હો ! વાગે.
રણવાસે પોઢયા બાપુ ઝળકી ઝળકીને જાગે.

ઝટપટ આયુધો માગે. રણ૦

માથે તાંસળીઓ મૂકી ફેંટાનાં ફીડલ બાંધે,
ભા ! ભેટ કસી શર સાંધે ! રણ૦

ગજ સૂંઢયે પીઠ સમારે ને હય હણહણવા લાગે,
પગડાં પલ્હાણુ માગે ! રણ૦

સૂતા વાણીડા હાટે, ધનને ધરામાં દાટે;
ભયથી ઘર ભીતર ભાગે ! રણ૦

પડકારે પડમાં પળવા આપો વરલાડો લાગે,
આવી આઈકને શીખ માગે ! રણ૦

કડવા કસૂંબા ઘોળી, વડવાના રંગ આપે,
ગઢવી ગુણુ ગાવા લાગે ! રણ૦

ડગ ભરતાં ધરતી ધણુણે, રગરગમાં જોર વ્યાપે,
સૂતાં ચૂરાતન જાગે ! રણ૦

અસિઓ વીજળી શું ઝળકે, ઘોડાના ડાબલા ખળકે,
ઉત્સાહે છાતી ધબકે ! રણ૦

ફરફરફર થોભા ફરકે મરહોનાં મુખડાં મ્હરકે,
 હાજી જામગરી હાગે ! રણ૦
 સોરઠને સિમાડે ચોસઠ જોગણીઓ સાથે
 મરહોનાં માથાં માગે ! રણ૦

૨૬ • ૫ • ૨૭

૩૧ જગતજનની ઉવાચ

મારા જનમ વેળા થાળી ના વાગી, હાયણનું મુખ મ્હાન,
 બીતાંબીતાં એણેખખરો સુણાવી ના'પ્યું હાદાજીએ ધ્યાન;
 વડમાતાએ મુખ મચકોડ્યાં;
 મૂંગાં શર જનની શું છોડ્યાં !

નયણાં ઢાળી નાકોઠએ નિહાળી, ના'પ્યાં નિશાળે ઇનામ,
 બે પગ લેઈ કોઈ ના'વ્યું વધામણે ના'પ્યું લૂખુંસૂકું માન;
 ઉમળકો ના ઉરમાં આણ્યો;
 જનમનો ના ઉત્સવ જાણ્યો.

વીરાને ખેલન વિવિધ ખિલોનાં, મારે પાંચીકા બેપાંચ,
 આંગણિએ વીરો પથ્થર રોડવે વાગે ઠેશો આવે આંચ;
 'ખમ્મા' મારા વીરને કહેવું;
 વાગે એનું દુઃખ ના લેવું !

એહાંજૂહાં ટાઢાં શીળાં આરોગી ઢાંક્યાં ફાટચેતૂટચે અંગ,
 કોઈક અજાણ્યાને પાલવડે વીંટી બાંધ્યા સમાજેએ બંધ;

એવા કેઈને આશરે આવી;

અનુકૂળ જાત બનાવી !

એની પખાલણુ એની હું ઘોળણુ, એની મજૂરણુ દાર્ઘ,

એના શ્વાસે મારા શ્વાસોને ઘૂંટયા, એનાથી છપું ન કાંઈ;

છતાં સ્થિતિ ભેદની કેવી ?

ભુલાવે અદ્યતોને એવી !

અભરે ભર્યા એના ખાલી કટોરા મેં, કદપતરુ શીળી છાંય,

આવ્યું મૃત્યુ એની આંખો મીચાણી, સેવેલાં સ્વપ્ન ભુંસાય:

ગળાવી ગુલામીથી નીચે;

વે ધ વ્યો ની વેદના વિષે.

વહુને બેટો આવ્યાં પરાણી આંગણિયે, પોંખણ પરાયાં નેસ્થાન,

એવી હતી જો હું એબલગામણી જન્મી શાને ? ભગવાન !

સલાટે ધા સાંભળી ખૂરી;

કાળે કાળે ખડાણુકે પૂરી !

જગતજનનીનું બિરુદ ધરી હું તો બેઠી છું મંદિર માંદ્ય;

એ જ નગુણાંઓ શિર્ષ નમાવી મા ! મા ! કાઢી ગુણ ગાય.

ઝણુણુણુ ઝાલરી બાજે,

પથથર પેઠી એટલા કાળે !

૩૨ પગલાં પનોતાં મારી બેનડી

• પઢો રૈ પોપટ રાજ નામના એ રાગ •

પોઢો રૈ લાડકવાયાં બેનડી, તમને માતાજી પોઢાડે. (ટેક)
જાપુજી તમારા બેની આજસુ, મુંબઈ રાગવા ન જતા,
ભીખી કે ધૂતીને પૂરે રોટલા ખૂણે બેસીને ખાતાં.
પોઢો રૈ૦

પગલાં પનોતાં મારી બેનડી ! મળશે ઘી દૂધ પોળી,
બનીશું બેનીજી જ્યારે બોખલાં, પીશું ખીરખાંડ ઘોળી.
પોઢો રૈ૦

ઘર તો બન્યાં છે બેની ઘોલકાં ભીંતો દો દિશ વાંકી;
ચૂંવે છે ચોમાસે આખું છાપર નાણું કહાડેય ક્યાંથી ?
પોઢો રૈ૦

પગલાં પનોતાં મારી બેનડી ! ચણીશું મેડીઓ મજની;
જાપુજી બેસીને સામી જારીએ છણશે ચોવટો બધાની !
પોઢો રૈ૦

વાંઢા તો તમારા બેની વીર છે માતા વેઢે ગણાવે,
વધીને બન્યા છે મોટા એરડા, ભૂંડી ! કેમ પરણાવે ?
પોઢો રૈ૦

પગલાં પનોતાં મારી બેનડી ! સૌનાં ઘર બંધાશે,
બોળીને માતાજી વહુની ખોડને પાડોશણ પાસે ગાશે.
પોઢો રૈ૦

બાપુજી તમારા બેની આકરા નાણાં વિણ છે નકામા,
લડવા રિપુની સામે કોરટે કરતા આજથી ઉધામા.
પોઢો રે૦

જાળે રે જોષીડા આઘા દેશમાં બુઢો લાવજો રે શોધી,
બેનીને એની તે કોટે બાંધશું લક્ષ્મી લઈશું ન ઓછી!
પોઢો રે૦

ઊવા તે ઊવા રે બેની કાં કરો? રડવું જીવન આખું,
અમને રળાવી બેની છો, રડો! હજીવે હીંચકા નાખું.
પોઢો રે૦

૨૦ • ૭ • ૩૬

૩૩ પરણવું

• ગઝલ •

હીંચોળી બાળ પારણિયે વિવાનાં ગીતડાં ગાતી;
બચુડા બાપુ મોટો થા, વિવા કરીશું ભલી ભાતી.
શીખ્યો બેચાર ચોપડીઓ, થયો પૂતર જરા મોટો,
પતિના કાન ભંભેરી કહે કન્યા જઈ શોધો!
શરીરે દૂબળો છે ને નથી નૂર મુખ પર જરી યે
વસે જ્યાં ગામ એવાનાં પ્રશંસા કોણની કરીએ?
ડરે છે કૂતરાં દેખી ઘડી માંદો ઘડી સાજો;
પિતા દેણું વધારીને બનાવે પુત્ર વરસાજો!
ધનિકો ને દરિદ્રો સૌ પરણવું ધ્યેય માને છે;
સુખી થઈશું અગર દુઃખી ઘણા થોડા વિચારે છે.

પ્રજા કુળની વધે માટે પુત્ર પર સંકટો પાડે;
નથી પરવા પૂત્ર દારિદ્રમાં રૂળી જીવન કહાડે!

પ્રજાથી પિંડ પામીને પછી સ્વર્ગે જવા કાળે,
રિખાવી નિજ સંતાનો મૂકે મનુષ્યત્વને વ્યાળે!
અમારા દેશ ભારતનો હુન્નર ઉદ્યોગ છે મંદો;
પરંતુ છે પરણવાનો હજુ ચે ધીકતો ધંધો!

લૂલા, બહેરા અને બાડા બધા ઘર માંડીને બૈયર,
વધારે છે હજારો નોકરો કાં ટેકસના પેઅર!
સુમંગળ મુહૂર્ત જોઈને અહીં સરકાર આવી છે;
વધેલી વસ્તી પર સત્તા જમાવા ઠીક ફાવી છે!

૨૬ • ૬ • ૨૭

૩૪ ગોઝારા કાળીઆ આંખા

(ભાવનગર રેલ્વેના વરતેજ સ્ટેશન પાસે ‘કાળીઆ આંખો’
નામનું એકાંતિક સ્થળ બ્રાહ્મણોના વૃક્ષ લગ્ન માટે પ્રસિદ્ધ છે.)

બેઠેલા ડાઆમાં માળખાવાળોને, લાકડી ટેકવે કાય;
ઘરડો ધૂવડ તારે આંગણે આવ્યો, હુંડે હરખ નવ માય,
કરવા એના કાળવા કામા,
ગોઝારા કાળીઆ આંખા!

બાર વરસની એ બેટીની માતાએ, દીઠી નથી રાતી પાઈ,
આજ અધધધ! આટલા રૂપિયા કેવી રીતે ગણાય?

મદદ કરે બાઈના મામા,
ગોઝારા કાળીઆ આંબા!

માંડવામાં તો તું પોતે જ મૂઆ ને મૂળીઆ માણેકસ્તંભ,
હોકાના અગ્નિથી વેદી પેટાવી ઘીને બદલે ધમ;
પુરોહિત પાપી બધામાં,
ગોઝારા કાળીઆ આંબા!

સત્વર ગરમડ ગોટો સમેટ્યો કે બાળા બુદ્ધાને સોંપાય,
ગભરૂ બાળાને એ ગૂઢ સમસ્યાનો ભેદ નહીં સમજાય;
ઊડે લટ વાળની વામાં,
ગોઝારા કાળીઆ આંબા!

મામેને માતા તો પોટલો બાંધીને સામી ક્ષિતિજે સમાય,
અહીંઆં બુદ્ધાજીની ઠાઠડી બાંધી બાળાના કેશ મૂંડાય;
અરે રે રે! વાળ છે લાંબા,
ગોઝારા કાળીઆ આંબા!

જ્યારે જ્યારે સૂણે ઢોલ ધડૂક્યા કે ભાળે જીવાનોની જાન,
અર્ધ ઉઘાડી એ બારીથી પેખતાં ભૂલે છે બાપડી ભાન;
તાળં તારાં સ્મરણો સામાં,
ગોઝારા કાળીઆ આંબા.

રેલમાં બેસીને જાતરા જાતાં એ ભાળે છે આંબાની ડાળ;
ઘાટી ઘટા તારી પેખીને કાળીઆ! યાદ આવે એના વાળ;
નિસાસા એ મૂકતી લાંબા,
ગોઝારા કાળીઆ આંબા!

૩૫ હોડી મારી કાંઠડે જશે

સાગરમાં એનો સંગમ કીધો ને વહાણે બાંધી વરમાળ,
શૂકનો જોઈને શ્રીફળો નાખ્યાં, શઢના સોહાવ્યા શણુગાર;
હોંડી એને છાંયડે કેવી!
હોડી મારી નાનકી એવી!

નાચે ફૂટે હોડી વહાણની સંગે ને સાગરલહેરે લહેરાય;
ખોળામાં ખેલે સજીવ ખીલોનું માલમ મીટ મંડાય.
મીટચુંની એ ગોઠડી કેવી!
મીઠામીઠા સોણુલા જેવી,

આભેથી ઘાડાં તિમિર છવાયાં ને સંધ્યાના રંગ ભુંસાય,
માઝા મૂકી પેલા સાગરપેટાએ કાળના વાયરા વાય.
કડકડ દોરડાં તૂટ્યાં!
માનવ બાંધ્યા બંધ વછૂટ્યા!

ડગમગ ડાલે છે હોડલી મારી ને લોઢની હેલ્યે લોઢાય,
કાળમુખા મચ્છ પૂછ પછાડે ને હાલકડોલક થાય;
નોધારી ને એકલી હોડી,
મધદરિયામાં માલમેં છોડી!

ઘોર અંધારામાં ધૂમ્ર મિલાવીને સામેથી સ્ટીમરો જાય,
વચ્ચે સમાજોના ખડકો ઊભેલા છે માર્ગરૂપી ભીમ કાય.
અરેરે! નિઃસહાય હું કેવી!
પિંજરમાંના પંખિડા જેવી.

આંસુ સારીસારી અંજલી આપું તો ખારાં વધે છે નીર,
નીચે ન્યાળું મીઠી નીંદરા લેતો કંઠે વિટાએલો વીર!

આશાનો આકાશના તારા,
આપે છે આધાર, નોધારા!

હલકી હાલ્યાં મારે કંઠે હાલરડાં ને મોકળાં મૂક્યાં મેં ગીત,
આંખો મીંચી મેં તો સંકટો સામે, માંડી બાળુડા શું મીટ;
આંધળિયાની લાકડી દીઠી;
મધદરિયામાં વીરડી મીઠી.

થડકંતી છાતી ને પારણે પોઢયાની માણો અમુલ્ય મોજ,
બીડાએલી મીઠીજૂની સ્મૃતિઓનાં ઊઘડો સ્વપ્નસરોજ;
જેશીડાના ટીપણા જેવા,
ઝાઝું જીવો કુળના દીવા!

કાળના વાયરા વાઈ લેજે એલા નીર ઉછાળજે લોઢ,
સંકટ હો ત્યાંથી સામટાં આવજો ખેલવા અબળાથી હોડ;
બેટો મારો માલમી થાશે,
હોડી મારી કાંઠડે જાશે!

૧૨ • ૩ • ૩૮

૩૬ દીકરી દુભાણી માતા રાંકડી

ભાણીબા બાપુ! વાડી વજીર ને મોટરની છે દહેર જોને,
ભોળી માતા નાણાંમાં મોહી પડી.

ગભરૂ બાલિકાને બાવડું ઝાલીને રણવગડે ભેંકારજેને
 મામે ઉતારી કૂવામાં ભાણેજડી.
 પાતાળીઆએ કૂવા તણે કાંઠડે બડબડીઆના બોલ જોને,
 પહોંચ્યા કવિ-પથિકને કાને ચઢી.
 “કહેજે કવિ મારી માવડલીને આવડલી નિષ્કૂર જોને,
 પાળીપોષીને કાં મોટી કરી?
 તુંતો મારેકાજે માતાથી માગતી શિવપારવતીની જોડજોને,
 પાડી વિપદ કળેડાની આવડી!
 મારે લાંબાલાંબા ખૂબ કાળાકાળા ભમ્મરજેવા વાળ જોને,
 પરણ્યાને પાકેલ ઉદર બાબરી.
 ચાંદો સૂરજ મારી આંખો દેખીદેખી આકાશે અંજલ્ય જોને,
 પરણ્યાની આંખો તો ખિસ્સે પડી.
 હું તો હીંડું જાણે હીંડે છે મલપતી ધૂધરે ધમ્મરવેલ જોને,
 પરણ્યો હીંડે છે ટેકાવીને લાકડી.
 એવું એવું મને ભાવે કે જેનાથી દાંત કરે કકડાટ જોને,
 પરણ્યાને ભાવે પોચી રાખડી.
 એવુંએવું હું તો વાંચું કે જેમાં સોળે છણ્યા શૃંગાર જોને,
 પરણ્યાને વહાલી વેરાગી ચોપડી.
 એવાએવા મને કેડાકાશેથી ગૂંથું તારલીઆની માળજોને,
 પરણ્યાને કેડા પોઢ્યાના ઠાઠડી!
 મોટરમાં એની મૂકજો કાંડી ને વાડીવજીરામાં લહાય જોને,
 દીકરી દુભાણી માતા રાંકડી!

૩૭ ઓ ! નળ આવ્યો રે.

• ઝુંબઘના માળામાં મોટે મળરુદ્ધ •

કોઈએ પાડી એકાએક હાક, ઓ ! નળ આવ્યો રે.
 ઊમટ્યાં માનવ નળની વાટ, ઓ ! નળ આવ્યો રે.
 સાસુ વહુને કહે શીઠ સૂઈ, ઓ ! નળ આવ્યો રે.
 પેલી પાણી ભરે વાલામૂઈ, ઓ ! નળ આવ્યો રે.
 કોઈ કહે મોટી ત્રાંખાકુંડી લાવ, ઓ ! નળ આવ્યો રે.
 કોઈ કહે નાના બચુને નવરાવ, ઓ ! નળ આવ્યો રે.
 દાતણ કરતાં પાડે કેા ખોંખાર, ઓ ! નળ આવ્યો રે.
 લળતી લાળો મોઢામાંથી બહાર, ઓ ! નળ આવ્યો રે.
 ફેંકે દાતણ ઉતારીને ઉદ્ય, ઓ ! નળ આવ્યો રે.
 લપસી પડતાં બાળક ખાતાંભૂલ, ઓ ! નળ આવ્યો રે.
 માંજે બેડાં બણણુ બખડાટ, ઓ ! નળ આવ્યો રે.
 આંખો ચોળે બાળક ઊડે રાખ, ઓ ! નળ આવ્યો રે.
 ખુદ્દાં નળ નીચે બેસી નહાય, ઓ ! નળ આવ્યો રે.
 ડાચાં ઠંડીથી બડબડ થાય, ઓ ! નળ આવ્યો રે.
 ધૂવે ધોતીકરે સિત્કાર, ઓ ! નળ આવ્યો રે.
 બોળ્યાં બાળોતિયાં બેસુમાર, ઓ ! નળ આવ્યો રે.
 ધૂએ કપડાં ધોડા ત્રમજુટ, ઓ ! નળ આવ્યો રે.
 ભરતાં પાણી લૂટારાની લૂટ, ઓ ! નળ આવ્યો રે.
 અહીંતો બળિયાલોકોના બેભાગ, ઓ ! નળ આવ્યો રે.

જશોદાનો માવજી

[૪૯]

લાંબી જિવડાવાળાને એ લાગ, ઓ ! નળ આવ્યો રે.
 જો કેઈ ધીરૂં ધીરૂં રહી નહાય, ઓ ! નળ આવ્યો રે.
 જોવા જેવો તમાસો તો થાય, ઓ ! નળ આવ્યો રે.
 જ્યાં મેં અર્ધ પલાળ્યું અંગ, ઓ ! નળ આવ્યો રે.
 ત્યાં તો પાણી થયું છે બંધ, ઓ ! નળ આવ્યો રે.
 હસતાં લોકો કરે છે ટોળ, ઓ ! નળ આવ્યો રે.
 વીલે મોઢે ઊભો ટાઢાબોળ, ઓ ! નળ આવ્યો રે.
 જ્યારે બેસું છું ટેશીસસને તીર, ઓ ! નળ આવ્યો રે.
 સંભારૂં છું નળનાં મોંઘાં નીર, ઓ ! નળ આવ્યો રે.

૨૬ • ૬ • ૩૧

૩૮ જશોદાનો માવજી

• રાગ યાજ્ઞોગ્ય •

જશુમા વૈષ્ણવ જન રે કે નિત મંદિર જતાં,
 ને થાળ પ્રભુનો રે કે ભાવ ધરી ગાતાં;
 જશુમાનો માવો રે કે મુંબઈ જઈ આવ્યો,
 રાધા કીરંગણુ રે કે ત્યાંથી લઈ આવ્યો.
 માવો છે ગોરો રે કે રાધા કાળાં છે,
 પણ રાધાજીનાં નેણુ કામણુગારાં છે;
 જાગો રાધાજી રે કે જુગતે જગાડું,
 મચ્છરદાનીનો રે કે પડદો ઉઘાડું.

હોલો બોલો મોભાર કે આ પો' ફાટ્યો,
નવ થઈ વ્યા હમણાંનાર છે ટાવર વાગ્યો !
દૂધપ્રશ જર્મનનું એક છે સુંદર આવ્યું,
કેલીનોસનું પેકેટ છે અહીં મુકાવ્યું.

બેઝીન ને જગ તૈયાર ખૂણામાં ન્યાળો,
લાડકડી નમણું મુખ એમાં ખંખાળો;
છે હાજર ફેસદુવાલ લઈ મુખડું લોળે,
આ ઇઝીચેરે આપ જઈને સીટ લેળે.

ટીપોય ગિછાવી રે ટીસેટ મળનો છે,
જો ચાને લાગે વાર સામે પીઆનો છે;
બટલર લીપ્ટનને કાજ પાણી લેકાળે છે,
ને નોકર કરવા સ્લાઈસ પાંઉ નીકાલે છે.

છે હંટલીનાં બીસ્કીટ કેક મળનાં છે,
વળી જેમ બટર કન્ડેન્સડ ફૂધ તો તાજાં છે !
સામે આઈસની ચેસ્ટ બોટલ ભારી છે,
પ્રીતેથી લેળે પેગ બોક્સ તમારી છે.

આમિષ નિરામિષ ભોજ્ય ભાવે તે ખાળે,
સાંજે બદલીને સુટ રેઈસ પર જાળે.
કલબમાં પણ ગમશે રે કે કંપની સારી છે,
વળી ડાન્સ બોલની રે કે ખૂબ તૈયારી છે.

રાધા કલબમાંથી રે કે બહુ મોડાં આવ્યાં,
મધરાતે માવે રે કે દ્વારો ખખડાવ્યાં;

જશુમાએ વહુને રે કે બહુ ગાળો દીધી,
રાધા ફરીઆદી રે અદાલતમાં કીધી.
જશુમા છે મૂરખ રે કાન નહીં દેશો,
માવો વિનવે ડાયવોર્સ રાધા ના લેશો!

૧૩ • ૧ • ૩૮

૩૯ વીસમી સહીનાં રાનાદેને

• લાંબું ને ઝૂંપું માફ આંગણું એ રાગ •

પરણ્યો કામે છે મોટા પ્રેસમાં,
પૂરા પંદરનો પગાર રે રાનાદે!
ઝાઝાં છોડાં અળખામણાં!
ખોળા તે જેવડું માફ ખોરડું,
લૂંબે ને ઝૂંબે પરિવાર રે રાનાદે! ઝાઝાં
ખાલીખમ ખખડે મારાં હાંડલાં,
ખાવા ખોડી જૂવાર રે રાનાદે! ઝાઝાં
સાંસા છે વાસી ખાટી છાશના,
પાડે છે દૂધના પોકાર રે રાનાદે! ઝાઝાં
ફાટલ ને તૂટલ મારાં લૂગડાં,
અડધાં ઉઘાડાં મારાં બાળરે રાનાદે! ઝાઝાં
કાણાં પાડ્યાં મેં મારે કાળજે,
સાળં ને માંદાંના વિચાર રે રાનાદે! ઝાઝાં

જેરે છે વીંછી ઘરમાં સૂંડલો,
 દીખું છું સાંજ ને સવાર રે રાનાદે ! ઝાઝાં
 કૌઆ વીટે છે જેવાં ઘૂડને,
 વિટાયો છે એવો વસ્તાર રે રાનાદે ! ઝાઝાં
 યોજ્યું અમે મળીને ઉભયે,
 પૃથ્વીની ઉપર નરકાગાર રે રાનાદે ! ઝાઝાં
 માણું છું માતા ખોળો પાથરી.
 સંતતીનિયમનના ઉપચાર રે રાનાદે ! ઝાઝાં

૨૦ • ૧ • ૩૮

૪૦ દેવ ! તારે કાળે

પથ્થરગારો ને ઝાડવાં પૂજ્યાં, પૂજ્યાં વડનાં પાન,
 પૂજ્યા ઉંદરડા ને ગાવડી પૂજી, શ્વાનને નીરું ધાન.
 હરિજન તરસ્યો જાણી,
 પાચું નહીં પાવળું પાણી !
 ધૂત સુગંધી ને પુષ્પ ચઢાવ્યાં દીધાં કળોનાં દાન,
 દેવ ! મગાવીને દેગડાં મોટાં દૂધે કરાવ્યાં સ્નાન.
 જાગુડાંના દૂધમાં પાણી,
 પીડિતોની ભીડના જાણી !

તારે કાળે મેં તો વાઘા શિવાડયા ને સોળ ધર્યાં શણગાર.
 મહેલ સમાં તારાં મંદિર બાંધ્યાં સાવ સોનાનાં દ્વાર.

ફાટયું ભંગી ગોદડું માગે;
ઝેરી મારી, લડવા લાગે !

તારે કાળે મેં તો કેશ વધાર્યા ને લીધો અજાનો વેષ,
ચૂરમાં ચોળાવ્યાં ગોર મારાજીને, ના'પી ગરીબોને ઘેંશ,
એકુંજૂકું માગવા આવે,
નોકર મારો લાત લગાવે !

ખાંતે ખાંતે મેં તો ખાજી જનાવીને પ્રીતે ધરાવ્યા થાળ,
બેટડો જો મારો બટકું માગે ખેંચું ચૂંટી લઈ ગાલ.
હરિજન રાજડી કાળે,
દ્વારે દ્વારે દુઃખિયાં જાયે !

ઊંટ ગધેડાંને પાણી પાવા કાળે બાંધ્યા અવેડા ને વાવ,
માનવકૂળને ખાસડે માર્યું પૂછ્યો નહીં કંઈ ભાવ.
હરિજન ઊતરે આડો,
બિચારાનો બગડે દહાડો !

પાણીમાં પેઠેલા શોધવા તુજને આંખ મોંચી ધરૂં ધ્યાન,
ઉઘાડી આંખોની સામે ઊભેલો ભાળું નહીં ભગવાન.
છતી આંખે આંધળા જેવો,
મારા જેવો કેાણુને ફેલેવો ?

ગંગા નાહ્યો, વળી ગોમતી નાહ્યો, નાહ્યો અડસઠ નીર;
હૈયું મારૂં તો ચે પથ્થર પેઠે પલ્લવ્યું નહીં લગીર.
પાકા કાળા પાણકા જેવો,
જન્યો મારા દેવની જેવો !

૪૧ ભાસ્કરદેવ

• વંશરથવસંત •

અર્ચ્યાં અમે ચંદન પથ્થરો પરે,
 ઉવેખિયાં ખૂબ હરિજનો અરે !
 ટાળી ટળાવી જુગજૂની અઘોર આંધ્રી,
 તે તેજપુંજ નમું ભાસ્કરદેવ ગાંધી !

૪૨ અભડાય છે

• હરિગીત •

સુખિયાં જનો દુઃખીનાં દુઃખોને દેખતાં અભડાય છે,
 ને નિર્જળોને સહાય દેતાં સખળ જન અભડાય છે.
 અભડાય શ્વેતો શ્યામથી નાસ્તિક લોકો રામથી,
 તિલ્લેરીઓ રાખે છતાં અભડાય સ્વામી દામથી !
 ધનવાન નિર્ધનથી અને અજ્ઞાની લોકો જ્ઞાનીથી,
 ને મૂરખજન મતિમાનથી અભિમાનીઓ નિર્માનીથી.
 જૂઠા જનો સાચાં થકી દંભી સરલના સ્નેહથી,
 અધ્યાત્મવાદી તો વળી અભડાય છે નિજ દેહથી !
 ખર શર્કરાના સ્વાદથી અરસિક સંગીતનાદથી,
 મૂઠ લોક વાદવિવાદથી ને રૂગળ લોકો સ્વાદથી.
 વળી ઘૂવડ આમાચિડીયાં રવિતેજથી અભડાય છે,
 ભોથાં જવાસાનાં જુઓ જળતત્ત્વથી અભડાય છે.

આઝાદ ગુલામો થકી ગુલામ લોકો સંપથી,
ને ખટપટો રચનાર કે આણુકય લોકો જંપથી,
ને એશિયા અપનાવતાં યુરોપ પણ અલડાય છે.
જોકે અહીંની સંપત્તિ યુરોપમાં ઠલવાય છે.

આ જે ગણ્યું તે ગૌણ છે પણ દાટ વાળ્યો છે અમે,
અહીં હિંદમાં તો વિપ્ર સાથે વિપ્ર બેસી ના જમે.
નિજ પુત્રીને ખુદ્દાની કેટે બાંધતાં અલડાય ના,
યુવાનના મૃત્યુ ઉપર મિષ્ટાન્નથી અલડાય ના.

પંપાળશે હેવાનને જે ઓખરે ઉદર ભરે,
પણ હજી સુધી છોવાય છે નિજ દલિત બંધુથી અરે!
પાંડિત્યના પોશાકમાં દીસે અમે ભૂંસાં ભર્યાં,
નિજ ધર્મી માનવબંધુઓને ભંગી કહીને દૂર કર્યા.

નહીં લાજતાં હજી ગાજવાના સૂર બહુ સંભળાય છે
નહીં ચેતીએ તો તો હવે હિંદુપણું અલડાય છે!

૨૫ • ૧૧ • ૨૨

૪૩ આપખુદીના અમરપટ્ટા

• ગઝલ •

અછતોને અડકવાનું તમે છો કેાણ કહેનારા ?
ચતુર્ભૂજ હો તમે તોપણ અમે ના દાદ દેનારા !
જમાનાથી મીંચી આંખો હવે આજે ઉઘાડીશું ?
વડીલોપાર્જિત ગૌરવ ! જતે દહાડે જવા દઈશું ?!

બને ચોખ્ખા અને સુઘડ અગર વિદ્યા ભણે તો શું
અમારો ધર્મ પાળ્યે શું કૃણીમાં આવવા દઇશું ?
ભલે શ્વાનો ભમે માંજર છે રમતાં રસોડામાં,
પ્રભુનાં વાહનો પકડે અમોને બાધ છે કે ના !

ડીસોઝા નામ ધારીને દુહો જો દાક્ષર થાશે,
બધાનું માન મેળવશે, અડકતાં કે ન અલડાશે !
પિતાની મૃત્યુશૈયા પર દવાના ઘૂંટડા પાશે,
ડીસોઝાના ગુણો ગાતાં પિતાજી સ્વર્ગમાં જશે !

અગર જો રામલો ભંગી ગિરફ અભરામનું ધરશે,
અને ધંધો બકાલીનો જઈ માર્કીટમાં કરશે;
મિલાવી હાથમાં હાથો અમે વિનોદ પણ કરશું.
ખરીદીને મૂળા ઠાકોરજીના થાળમાં ધરશું !

ગુમાવ્યાં રાજ ને પાટો ગુમાવ્યાં માલ ને મત્તા,
પીડિતોને પજવવાની હજી છે હાથમાં સત્તા !
અમારી એ નવાળીનું સિંહાસન લૂંટનારાઓ;
રહીસહી માત્ર સત્તાની ભલા થઈને દયા લાવો !

તમે પશ્ચિમના કે ઝારનાં દષ્ટાંત લાવો છો;
દલિલના મોરચા માંડી અમારાં દિલ દુભાવો છો.
પૂછો પથ્થર કને જઈને દલિલથી કેણુ કાવ્યા છે ?
અમે તો આપખુદીના અમરપદા લખાવ્યા છે.

૪૪ ફૂંગર ડોલોજી

• લજન •

જ્યારે છાયું તિમિર ઘોર,
પેઠા સ્વાર્થીલા ચોર;
ઉડાડી છે થઈને ગોર,
છાકમ છોળોજી !

પરણો કે પહોંચો મસાણુ,
દેને પ્રાદ્ધણોને દાણુ;
ફેંકયો રચીને પુરાણુ,
ગરબડ ગોળોજી !

બેટો બેટી બુરાં ખાય,
દોશી શ્રાવણ મહિનો ન્હાય;
ભટજી કથાકીર્તન ગાય.
ચૂરમાં ચોળોજી !

બેઠા ધર્મનો ધરી તાજ,
પગમાં ચાંપીને સમાજ;
પાપી પેટિયાંને કાજ.
દરિયો ડાળ્યોજી !

પૂર્યા પિંજરામાં વેદ,
કીધા પ્રભુજીને કેદ;
પાડ્યા ઊંચનીચના ભેદ.
પ્રકટયો હોળોજી !

સુરભી કતલ કરી જે ખાય,
તેને ખુશીથી અડકાય;
હરિજન અડકતાં અભડાય.
શાસતર ખોલોજી!

શીખવે શાસતર જો આમ,
માનવતા તણાં લિલામ;
તો એ ચીંથરાં શું કામ?
જળમાં ખોળોજી!

કહાડો પ્રભુજીને બહાર,
પાછા સોંપી દો અધિકાર;
દેખો કેણુ છે સરદાર!
અખિયાં ખોલોજી!

પીડિતો કરે ધાપોકાર,
હિઠાં મૂકી દો હથિયાર;
જલિમ ખોલી નાખો દ્વાર!
ડૂંગર ડોલોજી!

૪૫ ચાંડાલ

• સગ્ધરા •

ખેરે મેલાં વિદેશી વસન વપુ પરે બોલ બિભત્સ બોલે,
 ખાતો ભીખીધૂતીને અનીતિ કરી છતાં દર્પમાં ખૂળ ડોલે;
 છે ના સંતોષ જેને નિત નિત વદતો રંક શું દીન વાણી,
 પાપે પેટો ભર્યાનાં નૂતન તૂત કરે ધર્મનો ઢાંગ આણી:
 માંડે મોટી દુકાનો તિરથ પર જઈ દેવને કેદ પૂરી,
 રૂઢેસે બહાલી દુહિતા અધમ ધન વડે ફેરવી કૂર છૂરી;
 જેને હેડે સદા યે ભડભડ સળગે દેવની દુષ્ટ જવાળા,
 જો કે છે ના ભણેલો પણ વણસમજ્યે ખૂળ કહાડે બખાળા:
 હીંડે છાતી કુલાવી શિર ઉપર ધરી પાપના પોટલાઓ,
 બહાલા જેને વધારે વગર શ્રમ વળ્યા ભીખના રોટલાઓ;
 જીભે બોલે હરિ ને હૃદય મહીં છૂરી કાટલું કાઢવાની.
 છિદ્રો શોધે બીજનાં ખટપટ રચતો આળસ પાડવાની:
 રાગી સંસારનો છે રટણ હૃદયમાં કામના કામિનીના;
 કાર્યો છૂપાં કરે છે નિત નિત નવલાં ડાકુ ને ડાકીનીનાં.
 કાર્યે જો હોય આવો ફિકર નથી ભલે વિપ્ર હો જત તારી,
 બોધે ગાંધી હજારો તદ્દપિ અડકવા છે અવજા અમારી.

૪૬ અમારી ગાડી

• ગઝલ •

હીંડે ગજ ત્રાંખિયાની ને સૂરો સંગીતના છૂટે,
પૂરે મેંઢા સમાં પેસેન્જરોનાં પાંસળાં દુઃખે;
અમાસે હોય અંધારૂં દીવા આડે દિને દા'ડી,
પહોંચે ચાર્ડમાં ગાડી પછી ઉઘાડતા ખારી.

શીખ્યા બે ચાર ચોપડીઓ શક્યા ના સ્કૂલમાં ચાલી,
હજૂર પાસે થઈ હાજર અને છે અરજીઓ આલી;
પૂરા પચ્ચીશ આખ્યા ને ગઈ ગેઝેટમાં ચાલી,
લગાવી ટોપીઓ બિલ્લો બિરાજ્યા રેલની ગાલી.

યુનિક્ષેર્મોમાં અંગરખાં મૂકીને ટોપીઓ વાંકી,
ફરે છે શોધતા દોષો ઉતારના ઝીણું ઝાંખી;
હજૂરી બે બદામોના દીઓ છે ખૂબ દમદાટી,
પડાવી ચાર છે આના ગણે છે કે ગયા ખાટી.

ઉતારને શિરે આકૃત નથી હાલાકીની હદ કે,
જવાને જૂજ માઈલો ઊતરવાનું અહીં ને તહીં;
ભરી છે તર તિલ્લેરીઓ વળી છે હાથમાં સત્તા,
અમૂલી મોજ માણે છે અમારા બાપુના કુત્તા.

ખુશામતખોર ખાટે છે બીજની થાય બરબાદી,
અમલદારો દીઓ આંટા નીચા પર જોખમો લાદી.

વરસમાં એક દહાડો સિમલાનો દેવ આવે છે,
ઉપરનો ટાપટીપોથી ભલો ભપકો બતાવે છે;
પછી ત્રણસો અને ચોસઠ અમારે એ જ એના હી',
ન જોઈ હોય તો જોજો અમારા બાપુની ગાડી!

૩૧.૮.૨૬

૪૭ વિજ્ઞાનની સગવડ

• અનુદ્રુપ •

રેલવેને સ્ટેશને આવી બેઠા'તા બાંકડે ચઢી,
ને એક્સપ્રેસ આવેલી પ્લેટફોર્મે હતી પડી.
સામેને સ્ટેશનેથી ત્યાં આવવાની બીજી હતી,
અમારી મંડળી વાતે ચઢા તઢા વળી હતી.

અને વિજ્ઞાનની વાતો અચંબાઓ ભરી કરી,
બધાનું લક્ષ બેંચાવા મશાલો છાંટતા મરી.
હતા એ એક શાળાના વર્ગ વિજ્ઞાન ઉપરી,
પ્રશંસા એમણે કીધી વિજ્ઞાનોની ફરીફરી.

બધું આ સાંભળી લેને ઊભેલો એક જે વઘો;
અહું વિજ્ઞાનપ્રેમીને કરી ઉદ્ધૃત અર્પવા.

• શાક્ટલિપ્તીકૃત •

‘રે ! રે ! સાખ, ખમો ખમો ક્યમ તમે હાવાં ચઢો છાપરે,
ને સવડો વિજ્ઞાનની ગણીગણી થાકો ન કાં આપ રે ?
જાણો છો યદિ એક ભોટ દરજી સીવી દીએ ચોરણો,
તે પણ માર્ગ જરૂર અવયવ તણો રાખે છ થોડોઘણો !

પેખો ! આ એન્જિન દોઢ સૈકો એને થયાને થયો,
ને એનો ઉપયોગ ખૂબ વધિયો છે ના પ્રયોગે નવો.
એ એન્જિન ચલાવવા મુજ સમા બેચાર એમાં વસે,
હમેશાં ઘંટા છ-આઠ વસતાં આજર હોતા હશે.

સોંપ્યાં છે બહુમૂલ્ય જીવન અને લાઘાં શિરે જોખમો;
વર્ષા, ધૂળ, શીતોળણુ સર્વ સહીએ હસતે મુખેથી અમો.
તોપણ એક અમોઘ દુઃખ અમને જે નહોય હેવાનને;
એ છે—શૌચ જવા તણી સવડ ત્યાં સૂઝી ન વિજ્ઞાનને !’

૪૮ અમારું

• ગજલ •

અમારી કોકરીઓના નિભાડામાં ખજાના છે,
ફળી ચોગાન શેરીમાં ભરેલી ખાણ દાણા છે;
ઉગાડ્યાં શાક વાડામાં બિયાંઓ સંગ્રહિત છે,
કઠોળો કેઠીઓ અંદર ભીંતે તોરણ ભરેલાં છે.

અમે પિકનિકને ખડાને નથી સળંગમાં જતા,
ગૃહિણી ભાત લાવે ને હમેશાં ખેતરે ખાતા;
અમારા ગામનો ચોરો કલબની ગર્જ સારે છે,
અમારા વૈદ્ય ભૂવાઓ સરપ, વીંછી ઉતારે છે.

અમે નાટક તમાસા ખંધ દ્વારોમાં નથી કરતા,
ભવૈયાભાંડપણુ પ્રેક્ષક તણી સંખ્યા નથી ગણતા;
અમોને ઇન્વિટેશનનો કદાપિ છે નહીં દાવો,
વગરતેડ્યાં વીંટી લઈશું અમારે ગામડે આવો.

કરે છે કાજ વસવાયાં અમારા ઘાટી નોકરનું,
અમારા ગામમાં અખબાર હજીમો છાપું ધરધરનું.

ખજારો ચોક ને શેરી પવન હમેશ વાળે છે,
મ્યુનિસિપાલિટિનું કાજ ભલી કુદરત સમાલે છે;
રૂપાળાં આંગણું લીંપી રૂડાં સૌંદર્ય રેડ્યાં છે,
અમારા ગામનું ટાવર કુંભારોનાં ગધેડાં છે!!!

૪૯ તુવેરનો વધાર છે

• મનહર •

ચારે બેસી ચોવટો ને ડાળનારા સજ્જનોમાં
 શહેરીઓના માનસનો કેવો કેવો ખ્યાલ છે.
 ટૂંકામાં ટૂંકાવી એનો આપને ઉતારો આપું,
 માનો કે ન માનો એ તો એમનો હેવાલ છે:—
 રાગ છે રમાથી ઝાઝો ત્યાગી છે બા'દ્દરી તેથી,
 ચતુરા સમાણી ચાલો ચીપીચીપી ચાલને
 મૂછ જે મુંડવો છે તે માનુની મનાવવાને
 ફૂંજાંફૂંજાં સુંદરીનાં ચુંબનોમાં વહાલ છે.
 મોળા છે તે ધોળાં પહેરો ભોળાને ભમાવવાને,
 ડાઘ ના છુપાતા બાંધો પાણી પહેલાં પાળને;
 મુત્સદીગીરીનો માળો મોટા મૂછડામાં ઘાલો,
 છુપાવાને રિમત દેખી ખેડૂતોના હાલને.
 સીમા નથી સાહ્યબીની રહો છો ઋષીને વેષે
 દેખાડે છે દાઢી ડાળ દંભ તણા કાલને.
 મીઠુંમીઠું ઝીણુંઝીણું હસો ને વદો છો તે તો
 સ્વાર્થને સમાલવાની ગેંડા કેરી ઢાલ છે.
 પીળા છે શરીરે પોતે ચિત્ત છે શૂગાલો જેવાં
 માનો છો કે દેશનો તો આપથી ઉદ્ધાર છે.
 સભાને ગળવો ત્યારે શેઠાડી સમાણી આંખો,
 એ બધાં પછાડી તો તુવેરનો વધાર છે.

૫૦ પ્રાચીન બાપુ

• સંગ્રહ •

કાંસા કેરું બનાવી શિર પર ધરતા તાંસળું છેક છોડું,
 બાંધે માથે મળનું વળ દઈદઈને ફીંડલું ખૂબ મોડું.
 લાંબી બહાનું પહેરે અધિક કસવતું કુડતું કેડ સુધી,
 છોડી છૂટે ન એવી અતિ કસકસતી ભેઠની ખાસ ખૂબી !
 લાંબીલાંબી ભુજાઓ, વપુ વજર સમું, આંખડી યુદ્ધધેત્રી,
 ઘાટીલાં થોભિયાંઓ ફરફર ફરકે, મૂછ મોટી વધેલી,
 ભેઠે જૂલે ભવાની રિપુદળ હણવા મૂઠ સોને મઢેલી,
 ઝીલે ધાવો અસિના મૃદુ સુમન ગણી ઢાલ ખંભે અઢેલી !
 વાળે વીંટચો રૂપાને છતર રૂપકડું હોકલો હોય હાથે,
 વાતે ઘૂંટો ભરે છે ઘુડડુ ઘુડડુ ને હાથ દે મૂછ માથે.
 સાથે હીંડે હજૂરી અપળ નજરનો, બાપુના બોલ ઝીલે,
 ઘોડી ! જોડી જડે ના હમચડી ખૂંદતી ખાય જોગાણુ ખીલે.
 બેસે સાંજે બપોરે સકળ જન મળી ડેલીએ ગામઝાંપે,
 ઘોળી ધાવા કસુંબા દઈ નિજ સમને બાપુના રંગ આપે.
 આપે દાનો કવિને, નિજ મનગમતાં ચારણો ખિરદાવે,
 આપો વેણો વહીને વીરરસ વધતાં ડાયરાને દીપાવે,
 ગોખે જેને વિરાજે રૂપમતી રમણી કેસરી કેડવાળી,
 કાન્તિવાળા રૂપાળા પુતર જનમતી સાવજો શા મયાળી !
 આવ્યા આપો શિળિરે સમરસળગતાં ભેરી ને વાદવાગ્યાં,
 કે'તી દેવી પતિને “વિજય વિણ કદી ના'વશે આપ પાછા !”

૫૧ બાપુ

• ગઝલ •

ઊપજમાં આવતું એથી વરો ઘરનો વધારે છે,
 કરજની કેર ના કરતા અમારા દેશના બાપુ !
 મૂડીમાં કેઠીઓ ખાલી, પટારા પાંચ કે દશ છે,
 ભીંતોએ ચાકળા બાંધી ધિરાળે ખાટલે બાપુ !
 હજૂરિયો ભરે હુક્કા અમલનો રંગ આણીને,
 પીએ પ્યાલી કસુંબાની અમારા દેશના બાપુ !
 ઉમ્મર છે સાઠથી ચઢતી, સૂઝે છે રાતના ઝાંખું,
 પરંતુ પાંચ વરસે એક પરણે રાણીઓ બાપુ !
 કરે છે વારની વાતો સરસ શૂરવીરતાવાળી,
 મળે શિયાળવું સામે, બીએ છે સીમમાં બાપુ !
 કટાણી કાળ જૂનાની કમર સમશેર બાંધે છે,
 કરડવા ફૂતર આવે, બૂમો પાડી બિઠે બાપુ !
 વડા સામ્રાજ્યની સરહદ સળંધી સંમતિ આપે,
 સિમાડો સીમનો ક્યાં છે, ન જાણે ગામના બાપુ !
 કરે છે કાગળે મતું, બગાડે એક બે ટાંકો,
 મિનીટે એક બે શબ્દો લખે મુશ્કેલીએ બાપુ !
 કઢાવે મોસમે ઘાણી, ચલાવે છે વરસ આખું,
 કરે છે ડેલીએ દીવા, દિવાળીને દિને બાપુ !
 દીએ છે દૂધનાં દોણાં, અગર કેા ભાંડ આવે છે,
 પીએ છે છાશનું પાણી ઘરે છાનામુના બાપુ !

પર અદતન બાપુ

• સ્વધરા •

સાઆજ્યો છે વિશાલાં કૂટકૂટકૂટનાં માચીનાં માંકડો શાં
 પીતા હીંડે પ્રજનાં રુધિર રસભર્યા દાદ આપે ન કેને.
 પીડે વહાલી પ્રજ જે અઢળક ધન દે ભીડ નાતો ય ભાંગે,
 હીંડે ગાડા નીચે ને હૃદય સમજતા રાજ્યનો ભાર ખાંધે.
 દીસે છે દોહળું કાં કૃશ શરીર શિરે રંગબેરંગ સાફ,
 નાખે મૂછો મુડાવી જૂનવટ તજીને સા'જની જેમ આપા!
 ખેરે ઝીણું વિદેશી વસન અવનવાં ફેતરાં ડૂંગળી શાં,
 હીંડે જાણે મલોખાં પડુપડુ કરતાં કાષ્ટની પૂતળી શાં,
 ઘોડે થોડું ચઢે ને હરનિશ ધૂમતા મોટરે શાફરો શા,
 હીંડે હાકેમ પાસે અદખ કરી અને કોસના બેલીઓ શા!
 ભાંગે છે ઉંજરાઓ નિતનિત મુસદ્દો તણા એ બિચારા,
 લેવી જેને મળ્યો નિજ જીવન તણી પારકા શ્વાસ દ્વારા.
 બેસે બાધા બનીને નિજ વફીલ કરે વિનતીઓ જાજેને
 થૂંકે ભંડાર ભાસે નિજ નસીબ તણા બાપડા બાપુઓને!
 ખેરે પાઠો ભજવે હુકમ મુજબ જે સાજ એને સજાવ્યા,
 બોલે છે પોપટો શા ચીપીચીપી અને પાઠ જે જે પઢાવ્યા,
 જેને છે ના વિચારો નિજ મગજ તણી કેઠલી ખૂબ દાળી,
 વહાલી વહાલી થકી એ અધિક નિજ હૃદયે છેક જેને શરાળી.
 પેખી ગૌરાંગ દેવો કૂડકૂડકૂડકે બાપુ પારેવડા શા,
 મૂકી નૈવેદ્ય એને કરગરી કહેતા: “બુંદ નાખો અમીનાં!”

૫૩ કંઈક કાળું છે

• ગઝલ •

હીરાને હાટડે બાપુ ગગુભા બીડીઓ વાળે,
 મળી છે વારસે વીઘું જમીન દરબારને ફાળે !
 ગીરો ઘરબાર છે મૂક્યાં, વળી છે આબરૂ ખૂટી,
 પીધેલાં છે કસૂંબામાં હારિદ્રોને ઘૂંટીઘૂંટી !
 સુબાની મોટરો આવી કહે, બાપુ પધારોજી,
 જુઓ આકાશમાં બાપુ ઊગ્યો પશ્ચિમમાં શું, દી ?
 વળી મહારાજ તેડાવે તમોને આજ ભાવેણે
 હૃદયમાં હેત જગ્યાં છે જૂના ભાયાત પર એને !
 કહે લાઠી, દશા આ શી ? તમે તો મૂળ મારા છો,
 પધારોજી, પધારોજી, અમોને પ્રાણુપ્યારા છો.
 જમાડ્યા ને જૂઠાડ્યામાં કમીના કોઈએ રાખી,
 ખુશામતના ખજાનામાં દીધા છે બાપુને દાટી !
 મૂક્યાં છે દોતને કાગળ અને જ્યારે ‘સહી’ માગી,
 વિચાર્યું બાપુએ: ‘આ ફેડરેશનની બલા છે શી ?’
 વીત્યાં છે એકડો વર્ષો, પડોશે મીટ ના માંડી;
 અરે ! કાં હેતની છોજો અચાનક ઊડવા માંડી ?
 ગગીઓ ગોંદરે જેવી લડે છે છાણુને કાજે,
 કરે છે કાં પડાપડીઓ નૃપો એવી અમો કાજે !
 ભલા દો વાળવા બીડી, જરૂર આમાં દગાળું છે;
 અરે ! એ હેતની છોજો પછાડી કૈંક કાળું છે !

૫૪ કામદારી

• ગઝલ •

પડે ના સ્કૂલમાં જઈને કશી ટ્રેનિંગ મેળવવી,
 ખુશામતખોર થાવાની પડે છે ટેવ કેળવવી;
 અને એથી કીધા રાજી કદી તાલુકદારો જો,
 મળે સત્તાભર્યો ઓઢો રૂપાળો કામદારીનો !
 મળે કોઠારની ચાવી, હિસાબો હાથમાં રાખે,
 અદાલત ઇન્સાફની જિલ્લાને ટેરવે રાખે.
 વરાવેરા વિઘોટીમાં પડાવે પૂરતાં નાણાં,
 વરસના પાકવા પહેલાં ભરે છે કોઠીએ દાણા.
 દિવાળી હોળીએ સાકર ખજૂરના હારડા આવે,
 મળે બળતણ મફતનું ને પગીઓ શેરડી લાવે.
 મળે ફળ, શાક ને મેવા કને ઇન્ટરદારોની,
 ચરે છે મોલ લોકોના મહિષી કામદારોની !
 પછી શું પૂછવું એને પ્રબળ સત્તા જમાવે છે,
 વડા સામ્રાજ્યના મંત્રી ન એની તોલ આવે છે !
 ખૂફી તાજીમ કરે એને અમારા માલદારોએ,
 બીવાડે બાપુને સુદ્ધાં પછીથી કામદારોએ.
 શરાબીના સરોવરમાં ડુબાવી કૈંક દરબારો,
 કર્યા છે જેમણે સાજાં હુમેશાં નિજ ઘરબારો;
 ન જ્યાં સૌજન્યનો છાંટો; પ્રબળી પીડ શી એને,
 વફાદારી વળી શાની, સગાઈ સ્વાર્થની જેને !

૫૫ અમલદારી

• ગઝલ •

જુદે જુદે સ્થળે જે જે નવાઈઓ જણાઈ તે,
કવિ દલપત તણી કલમે કવિતામાં ગણાવી છે;
પરંતુ એ ગણાવી તે બીજા જેવી છતાં ન્યારી,
અમારાં રાજસ્થાનોમાં નવાઈ છે અમલદારી!

નીતિથી કે અનીતિથી રિઆવી ભૂપને ભારી,
અમારાં રાજસ્થાનોમાં મળે મોંઘી અમલદારી;
પગારો કેટલા છે તે તમે ના પૂછજો કોઈ,
તમારે પારખી લેવા ફક્ત દિમાકને જોઈ.

કરે છે કાજ વસવાયાં ગૃહે ઘાટી તણું જેને,
મળે છે વેઠમાં વાહન મજૂરો ખેપિયા એને;
મળે છે લાંચમાં નાણાં, વળી દાણા ખજાંમાંથી,
નથી ચિંતા પશુનાં ઘાસ કે સરપણ તણી ઝાઝી.

અફીણ પીતા નથી તો પણ અમલની આંખમાં આંધી,
હીંડે ગાડા નીચે, માને ધૂરા ગર્દન ઉપર લાધી!
નીચેવી રાંકનાં નાણાં પીવાડે દારૂની ખ્યાલી,
ફૂડાડાઓ તણા હાથા બનેલી છે અમલદારી!

રહે છે ચિત્તમાં ચિંતા, સલામો કેણુ ના ભરતું?
મગજમાં નોંધ રાખે છે, ખુશામત કેણુ ના કરતું?
અગર અપરાધિયું આવું કદાપિ કોઈ સપડાશે,
અમલદારી છૂરા નીચે અરે! ગર્દન જુદી થાશે!

મળેલી સર્વ સત્તાઓ પડે છે સાંકડી જેને,
હૃદયમાં નાદ છે નાદીરશાની નીતિનો એને;
ખિચારા શ્વાન શેરીનાં છતાં વનરાજનું હુંપદ !
નથી તેવા બને તેથી વધારે વસ્તીને વિપદ !

૨૪ • ૧૨ • ૩૮

૫૬ પૂતના ફૂલીફાલી

• ખડો રે પોપટ રાજ રામના એ રાગ •

જાગોરે ભગત માતા ચાચના, તમને જુગતે જગાડું. (ટોક)
ટીપોચ માતાજી કેરો ઓટલો, કપને ગોખે રૂપાળી,
અંગડાની આગસ ઉડાડવા, સમરૂં સોસરવાળી ! જાં
આસામે આવ્યા છે માનાઓરડા, શાણી સીલો નવાળી;
ચિનમાં સિમાડો માના ચોકનો, કાળી કામણુગારી ! જાં
ઊનાં ઊનાં જળનાં અંગોળણાં, સાકર સંગે પલાળી,
હૂધની ઓઢી છે માએ ચૂંદડી, અમચે ધૂમરીઆળી ! જાં
ઘેરઘેર માનાં પધરામણાં, ખૂણેખાંચે ન ખાળી,
આઠે તે પહોર માજી ઉઘમી, તુંથી લાગી છે તાળી ! જાં
નેજાઓ ઊડે છે માનાં લેખલો, પીળાં લાલ ગુલાળી,
ઉંઘતો આટોપે પેલા આળસુ, ખખડે કોકરીનીકાંખી ! જાં
આણુ તો ફરે છે એની એવડી, શકતું કેામ્એ ન આંખી,
પ્રકટી ભાસે છે માસી પૂતના, પૃથિવિ જેવડી લાંખી ! જાં

લોહી તો બનાવે પીળાં લોકનાં ભરખે ભૂખ ભમરાળી,
 સોનાની પિછાણી એને સામટી, પેટે નાખી છે પાળી ! જાં
 ત્રણતે પાયો છે એનો સાથીઓ, પ્રગટે પ્રમદા પ્રજાળી,
 બહુએ અમારી ગુજરાતણો નગુણે નાખી છે બાળી ! જાં
 પૂછજો મળીને મારી બેનડી માતા જશોદાને ઝાલી,
 લાલજી ઉછીનો આપે ધાવવા, પૂતના કૂલીને ફાલી ! જાં

૩ • ૭ • ૩૬

૫૭ તમાકુનું સામ્રાજ્ય

• ગઝલ •

અત્યારે વિશ્વમાં વિખ્યાત તારી આણુ ફેલાણી,
 પ્રબલ સત્તા જમાવી તેં તમાકુ તાજહીણુ રાણી !
 પ્રથમ પશ્ચિમથી આવી અને પંજાબમાં પેઠી,
 દખણ સીલોન કે લંકા પૂરવ બંગાળમાં બેઠી.

સિમાડો સિંધનો ઘેરી દીધી આસામને યાદી,
 ચરોત્તર ઑકમાં આવી કીધી ગુજરાતમાં ગાદી !
 પ્રજાનાં મર્મસ્થાનોમાં મમતની મોહિની મૂકી,
 બળવે કીર્તિનાં બ્યૂગલ બીડીનાં ભૂંગળાં ફૂંકી !

કરે ગુણગાનનો ગગડાટ, હુકા હાથમાં રાખી,
 કરે છે ઈશ્ક માશૂકો પ્રસાદી પાનમાં નાખી !

નથી છોડ્યાં તમાકુ તેં બિચારાં બાળ કે બુઢાં;
ચીલમ ને સાફીઓ ચૂસે અમારા સાધુઓ સુદ્ધાં!
સૂંઘે પુરોહિતો પ્રીતે, દીઓ છે ડોશીઓ દાંતે;
ઘણા વિપ્રો ચૂના સાથે તમાકુ ખાય છે ખાંતે.
રહ્યા છે તું મહીં રાચી રૂપાળા રાજદરબારો;
હશે તારા વિના ખાલી ઘણાં થોડાં જ ઘરબારો!
અમારા પાટીદારો તો તને પ્રીતિ વડે પાળી,
પછી વેચી લઈ પૈસા, ખીઓ વર્જિનિયાવાળી!
મળે ના પેટમાં પૂરું પરંતુ બીડીઓ ભેશે,
ભલે તું ઝૂંપડાં બાળે છતાં રોતા જતા પીશે!
દુઃખી કીધા દઝાડીને દીધાં છે કુંક દીવાળાં;
અને બાકી કરોડોનાં કીધાં તેં કાળજાં કાળાં!

૧ • ૮ • ૨૩

૫૮ દારૂનો દૈત્ય

. રાગ ભેષીના ચાળખા .

દારૂડા દૈત્ય ! કૂલ્યો, કાલ્યો ને ખૂળ કાલ્યો. (ટેક)

પ્રિટનમાં બિરાદર બરાબર તું બહેકિયો,

ક્રાંસમાં ખૂળ ખૂળ કાલ્યો;

પશ્ચિમને પાંખમાં ઉપાડીને ઊડતો,

અહો યુરોપમાં જમાલ્યો ! દારૂડાં

સાત સમૂદ્રની ઉપર તારી સવારીઓ,
હાલમાં હવાની ઉપર ધાયો;
મરણ ને પરણમાં ગણપતી ગણાય તું,
સર અવસરમાં સવાયો. દા૩ડા૦

કિશ્ચિયન લોકોની તું તો ગળથૂથી ગણાય છે,
યહુદીમાં પ્રેમથી પિવાયો;
ટોમી લોકોની તું તો આંખોનું તેજ છે,
પારસીમાં પીર તું મનાયો. દા૩ડા૦

ધનિકોના ધામમાં તું આઠ પહોર ઉઘમી,
ભિક્ષુકની બોડમાં ભરાયો;
દૂળણાં ને દુર્બલાં બનાવવા તું દોડિયો,
દેવીના ભક્તમાં પૂજાયો. દા૩ડા૦

આશક ને માશ્કનો માનીતો મિત્ર છે,
કવિઓએ કવિતામાં ગાયો;
નીંદે મળીને જોકે ધર્મશાસ્ત્ર સામટાં,
છતાં નહીં લેશ શરમાયો. દા૩ડા૦

વાળી પલ્લોઠી તે તો પૃથ્વીને પાટલે,
માનવીના થાળને મગાવ્યો,
આખું માનવકુળ માંડ્યો આરોગવા,
છતાં નથી હજી તું ધરાયો? દા૩ડા૦

ખાનાખરાળી ખૂળ કીધી તેં ખલકની,
અમને ડુખાડવા આવ્યો,
તારો અવગુણપુજ દુનિયામાં એટલો
શેષથી જાય ના ઉઠાયો ! દારૂડાં

૧૧.૫.૩૬

૫૯ સત્યાનાશ દારૂનું જાળો

માતપિતાથી મળેલ મકાનો ને ઘરમાં સુધડ નાર,
દેવના ચક્કર જેવાં બાળુડાં ને મિલમાં હું કામદાર;
નાનું માંરું કુટુંબ કેવું?
વેદોમાંના દેવતા જેવું.

કામેથી આવી કલ્લોલ કરું હું તો બેસી બાળુડાની સાથ,
યોજ્યું હતું અમે સ્વર્ગ નાનકડું-શાણુઓનો સંગાથ;
સ્થિતિ મારા ઘરની કેવી!
કરે દ્વેષ દેવતા એવી!

આવી છે આઠમ નોરતાની, કોઈએ કીધી વધારીને વાત,
આગ્રહપૂર્વક ખૂળ ઢિચાવ્યો માતાજીનો પરસાદ!
દારૂ તુંને દેવતા બાણી,
પીવામાંડ્યો પાવનું પાણી!

મૂક્યાં મકાનો ને મિલકતો મૂકી વેચ્યાં ઘરનાં ઠામ;
 વેચ્યા ખાંડણિયા ને સૂપડાં વેચ્યાં આડુ ઇંઢાણી તમામ !
 નાણાંજેજે હાથમાંઆવ્યાં,
 પીઠાવાળે તૂર્ત પડાવ્યાં !

નાણાં કાળે હું તો નારીને પીટું ને બાળુડાં હાલ બેહાલ;
 આંખ મીંચી મેં તો સમજણુ સામે, નાણાં ગમેત્યાંથી આલ.
 પીવો મારે દારૂડો ખ્યારો,
 છે ના મને ખ્યાલ તમારો !

બોલગુમાવ્યો ને તોલગુમાવ્યો, મેં ખ્યાલગુમાવ્યા તમામ,
 ચોરી, જારી ને જુગાર હું જેલ્યો, કીધાં પિશાચોનાં કામ;
 મરજદા મેં કૂળની લોપી,
 પૃથ્વી મારે પગલે પાપી.

સુંદર સેજ પલંગ સૂનારો હું ગટરોમાં ગળડું આજ,
 બાવડું ઝાલીને જૈરી બિચારી રાળે પરાણે લાજ !
 ગાળો કહાડું મુખથી કેવી ?
 કીડા ખરે કાનથી એવી !

દેવ જાણી મેં તો દાનવ ! તારા પંથમાં કીધો પ્રવેશ,
 આળો ને આળો બાધો મને વળી પીધી બાળુડાની ઘેશ !
 સત્યાનાશ દારૂનું જાળે.

૬૦ પ્રભાતિયાં

• રાગ પ્રભાતિયું •

જોયાં ઘણાંને ઊઠી પ્રભાતે, આરડતાં પ્રભાતી રે,
મુખે રામનું નામ જપે પણ અંતર કાતી તાતી રે. જો

માંકડ કરડ્યા, નિંદર ના'વી, વીતી દુઃખદ રાત્રી રે,
સંગીતથી રીઝવવા હૃદયને ગાય પથિક પ્રભાતી રે. જો

ભક્તિભાવ બતાવા જગને નિત નિત મંદિર જાતી રે,
પ્રભાતમાં પાડોશીને પીડે ગોદડું ઓઢીને ગાતી રે! જો

બાળક જગ્યાં શોર કરે તો ઊઠી મારવા ધાતી રે,
કંથ કહો કંઈ જો કુલટાને તો ફૂટવા માંડતી છાતી રે. જો

કાળાં ધોળાં અનેક કીધાં જ્યારે ઉમ્મર પાકી રે,
ઠાકરને ઠગવાને બહાને બુઢાં ગાય પ્રભાતી રે. જો

ઠંડા જળમાં સ્નાન કીધાથી ટાઢ અતિશય વાતી રે,
શ્વાસ ઘૂંટી ગરમી પ્રગટાવા ગાય પૂજારી પ્રભાતી રે. જો

ભોર થયું પણ ભૂંડી ભારજ દળવા ઊભી ન થાતી રે,
જગાડવાની જુક્તિ ખાતર કંથ ગાય પ્રભાતી રે. જો

તાજેતરમાં ભેંશ વિચાણી તાંબડી દૂધે ભરાતી રે,
દોતાંદોતાં હોંશે ગાતી પટલાણી પ્રભાતી રે. જો

બહુ દહાડા મિષ્ટાન્ન મધ્યું ના, દાઢ બહુ ગભરાતી રે,
વિધવિધના મિષ્ટાન્ન થાળની ગોરગાય પ્રભાતી રે. જો

વૈકુંઠના વૈભવો વર્ણવે, પાસે પાઈ ન રાતી રે,
દુઃખના માર્યા દિન વિતાવા રાંક ગાય પ્રભાતી રે જો.

સાસુથી અણુખોલી સહિયર નીરખી પાણી જાતી રે,
ઊભી રાખવાના આશયથી વહુવર પ્રભાતી ગાતી રે. જો.

કવિ ! રાતની હુતી નોકરી કેમે રાત ન જાતી રે,
વખત વિતાવાના આશયથી જોડી રહ્યો પ્રભાતી રે. જો.

૫ • ૫ • ૨૨

૬૧ શિવ ઔઠ્ઠિસમાં આવ્યો છે

• મનહર •

કાસમેટીકેથી જટા-વાળ ઠીકઠાક કરી,
પાવડર પ્રીતિ વડે ભસ્મ શું લગાવ્યો છે.
શર્ટ ને જેકેટના વ્યાધાંખરોથી વિભૂષિત,
કોપિનમાં પેન્ટ કોટ કંથામાં સજાવ્યો છે.

રિસ્ટવૉચ બેરખો ને બટ્ટનોની મૂંડમાળ,
ગ્રીવામાં ટાઈ તણા ભૂજંગને લગાવ્યો છે.
ઓઘા તણો ચંદ્રમા લલાટમાં દેહીખ્યમાન,
સત્તાના વાંકાચૂંકા ત્રિપૂંડને બનાવ્યો છે.

દ્વારમાં નંદી બનીને ઊભી છે મોટર એક;
જ્યારે જ્યારે આહું ત્યારે સ્વાર થઈ ધાયો છે.
ચૂપકી સમશાન સમી આસપાસ છાઈ રહી;
સ્થિરાસન ખુરશીમાં દેહને દીપાવ્યો છે.

ઘડી ઘડી તર્ક કાળે આંખ મીંચી ધ્યાન ધરી,
કાલખેલ શંખ ઠરી ગણને બોલાવ્યો છે.
અગ્નિ શી જ્વાલાઓ જલે, ચશ્મા ત્રિચક્ષુમાંથી;
ભોગ મળ્યા અગર કે રોષમાં ફસાયો છે.

વહાલો છે અધિકાર જેનેડિસિપ્લીન તણો યોગ;
'યસસર' ડમરૂનો નાદ સદા આહ્યો છે.
કાગળ, કાજળ અને કલમના ત્રિશૂળ વડે,
અહર્નિશ જેણે પ્રતિપક્ષને હરાવ્યો છે.

ઉમા મેમ સાહેબના હાથનો પ્રસાદ લઈ,
છોડીને કૈલાસ શિવ ઑફિસમાં આવ્યો છે.

૬૨ ઉગાડને દાઢી

• ગઝલ •

ન શીખ્યા શાસ્ત્ર પણ બેઠા ચઢી ને ધર્મની ગાદી,
પ્રતિષ્ઠા પામવા માટે, તમે ઉગાડને દાઢી.
પ્રમાદી હો અને નિયમિત હજમત હોય ના થાતી,
સનાતનના સમર્થનમાં તમે ઉગાડને દાઢી.
વડાંને વંદના કરવા શિખામણુ ને દીધી દાંડી,
સફેદી આવવા માંડ્યે, તમે ઉગાડને દાઢી.
વિષયાસક્ત હો પૂરા, ગયા હો વાળ પણ પાકી,
છતાં સંસાર છેતરવા તમે ઉગાડને દાઢી.
જરા જ્યોતિષ ને જાણો, ધરી રૂદ્રાક્ષ એકાદી,
પછી ફોટો પડાવાને, તમે ઉગાડને દાઢી.
અગર કંજૂસના કાકા તરીકે હોય પ્રખ્યાતિ,
જાચાવા દોઢિયાંઓ બે તમે ઉગાડને દાઢી.
લીધું દેવાનીના દાનત પહેર્યા ચીથરાં ફાડી,
ભજવવા પાઠ ભિક્ષુકનો તમે ઉગાડને દાઢી.
સભા ને શૌર્યમંડનથી ગજવવી હોય એકાદી,
પછી ડરપોક હો તો પણ તમે ઉગાડને દાઢી.
મળ્યો ઓઘો છતાં ને નાળી.એ.એમ.એ.ની ઉપાધિ,
પ્રતિભા પાડવા માટે તમે ઉગાડને દાઢી!
અગર ને હો મુત્સદી તો તમારી ઢાંકવા છાતી,
હૃદય વાંચે નહીં માટે જરૂર ઉગાડને દાઢી!

૬૩ શેઠિયા

• મનહર •

બદનમાં બાંડિયું ને તાલકામાં ટોપી મૂકી,
ધોતિયું ધરીને ઝીણું શરીર સોડાવે છે;
તેલ ને કુલેલ ચોળી ન્હાય છે સદાય શેઠ,
તો ય સાંજે દુકાનેથી ધૂળધૂળ આવે છે.

પેટ છે પખાલ જેવું, પીળા છે શરીરે પોતે,
દિનભર દાક્તરોને નાડીઓ બતાવે છે;
છઠ્ઠાં શેઠાણીને સોનાપુરમાં વળાવી આવી,
સાતમીને કાજે શેઠ ગીતડાં ગવડાવે છે !

વાચનમાં વહાલા જેને કાગળો વેપાર તણા,
દલાલોને દી આખો દશે દિશા દોડાવે છે;
ચરમા ચઢાવી આખો દિવસ હિસાબ ગણે,
ત્રાંખીઆને કાજે શેઠ ત્રાડેત્રાડ પાડે છે.

વિદ્યા ને વિનોદ અળખામણું છે એને અતિ,
ખાતાવહી આવરને ચંદન ચઢાવે છે;
પ્રીછે નહીં પંડિતોને, રાંક પરે રહેમ કમી,
ખુશામતખોરને સદાય ખવડાવે છે.

પડોશની વિધવાઓ દગણાં દળે છે ત્યારે
શેઠિયા અટારીઓમાં વાળંઓ વગાડે છે !
દોઢિયાનાં દાતણ તપાસી જુએ ત્રણ વાર,
કરોડોના દામ દેખાદેખી કાજ કહાડે છે.

લક્ષ્મી! વિના અન્ય જેને ભાસે છે ઉપાધિ રૂપ,
વાણજની વેડ કરી દિવસો વિતાવે છે!

૨૨ • ૨ • ૨૫

૬૪ મુત્સદી

ઊરના અભાવને દિલમાં દળાવી,
મીઠુંમીઠું બોલે તેને માનીએ મુત્સદી!
વચનોથી છૂટવા બહાનાં બતાવી,
જૂઠુંજૂઠું બોલે તેને માનીએ મુત્સદી!

ફણીધરના દાંત લઈ, મુરલી બજાવી,
ડોલાવીને ડાલે તેને માનીએ મુત્સદી!
અંતરના રોષને ઊરમાં ઉતારી,
મીઠુંમીઠું મરકે તેને માનીએ મુત્સદી!

ધણીને ધન ધૂતવા દરિયે ડુબાડતાં,
રૂંવાડું ન ફરકે તેને માનીએ મુત્સદી!
હેઠેના હાથને કળવળથી કહાડવા,
મરકો લગાવે એને માનીએ મુત્સદી!

યુક્તિપ્રયુક્તિની જાળો ઝિછાવી,
ફંદે ફસાવે એને માનીએ મુત્સદી!
વાનરખિલાડીઓના જાણીતા ન્યાયથી
નાચો નચાવે તેને માનીએ મુત્સદી!

લટકાવી લાલચે આશાને તાંતણે,
અંતે નવરાવે તેને માનીએ મુત્સદી!
મહેક્કિલમાં માન દઈ વિષના પ્રસાદો,
ખાંતે ખવરાવે તેને માનીએ મુત્સદી!

૨૦ • ૧૦ • ૩૩

૬૫ દીવાસળી

• મનનો માનેલ મળ્યો મોરલો એ રાગ •

તાકતની ઓઢણી ઓઢી, દીવાસળી,
ખાકસને ઢાલિયે પોઢી, દીવાસળી.
કશ્યપના કુળમાં દીવી, દીવાસળી,
જીવનનું જીવન બની જીવી, દીવાસળી.
હાજરાહજૂર તું કેવી ! દીવાસળી,
જાગતી જ્યોતના જેવી, દીવાસળી.
કડકડતી ઠંડીને ધ્રુજવતી, દીવાસળી,
અંધારી રાત્રીને લજવતી, દીવાસળી.
નારીને ખૂળખૂળ ખ્યારી, દીવાસળી,
ચક્રમકથી કરત શું બિચારી, દીવાસળી.
તું તો સરકારી કર ઊઠાવતી, દીવાસળી,
સાસુનાં દુઃખડાં હઠાવતી, દીવાસળી.

તુંથી ચેતનવંતા ચૂલા, દીવાસળી,
 તું વિણ ગંધાણીઓ લૂલા, દીવાસળી.
 તું તો આ દુનિયાનું નૂર છે, દીવાસળી,
 માનવીની પ્રગતિનું પૂર છે, દીવાસળી.

૩ • ૧૦ • ૩૮

૬૬ ઓ જગતાત !

રાજનો શિરતાજ તું જ છે, ધનિકનું તું વ્યાજ,
 દૂધભાત સૌને ખવરાવી ખાય રોટલો ખ્યાજ;
 ઓ જગતાત ! ઓ જગતાત !

ઢાંકે જગ સઘળું પણ તારી કઠિન ઢાંકવી લાજ,
 તું પર જગ મૂછો આમળતું, તું પર નિર્ભર રાજ;
 ઓ જગતાત ! ઓ જગતાત !

તારાં ફાટલતૂટલ વસ્ત્રો, દીનહીન તારા હાલ,
 એવા નિષ્ઠૂર બદલાઓનો અમે ઉગાડ્યો ફાલ;
 ઓ જગતાત ! ઓ જગતાત !

રોંચો કહી સંખોધે તુજને, નગુણા જગના લોક,
 તું જાણે પોષણ કરવાનું, નહીં હરખ કે શોક !
 ઓ જગતાત ! ઓ જગતાત !

તું સળળો તો સૌ કે સળળાં, તું નળળો, નળળો સંસાર,
અવલંબે સઘળાં તારા પર ઉત્પાદક ને સરજનહાર!

ઓ જગતાત! ઓ જગતાત!

તુજ જયમાં જયછે સઘળાનો, તુજ ક્ષયથી સૌનો ક્ષય થાય,
તોપણ તુજ શોણિત પીવાનો ધપી રહ્યો વ્યવસાય.

ઓ! જગતાત! ઓ! જગતાત!

ઋણ ફેડવા રડો ભૂત પર ક્યાં તક લાધો ભાર,
એનાથી મોટરમાં મહાલો, એનાથી ઠાકોર દરબાર;

ઓ જગતાત! ઓ જગતાત!

૬૭ સાળુ સગાળિયાં

મોટા મોટા તે શહેરમાં ભાળિયાં, સાળુ સગાળિયાં!

ડીલે દૂબળાં ને વાડા વાળિયા, સાળુ સગાળિયાં!

એના ઉપરાઉપર માળિયાં, સાળુ સગાળિયાં!

બેસે રાખી મોઢાગળ ઢાળિયાં, સાળુ સગાળિયાં!

ખાય થોડું ને હાય વરાળિયાં, સાળુ સગાળિયાં!

બોલે ઝીણું ને ક્રોધનાં જાળિયાં, સાળુ સગાળિયાં!

બોલે મીઠું ને પેટમાં પાળિયાં, સાળુ સગાળિયાં!

કીધી વાતો ને ઢીમર ઢાળિયાં, સાળુ સગાળિયાં!

દગો આપીને કાઢે દીવાળિયાં, સાળુ સગાળિયાં!

એણે ગામેનાં ગૌધન ગાળિયાં, સાળુ સગાળિયાં!

ગાય ટાળીને શ્વાનને પાળિયાં, સાળુ સગાળિયાં !
 લાવ્યા સંચા ને રોજગાર ટાળિયા, સાળુ સગાળિયાં !
 જમે લોજન, હે આપણને દાળિયા, સાળુ સગાળિયાં !
 લાવ્યા કાગળ ને કંચન વળાવિયાં, સાળુ સગાળિયાં !
 એના બાળુને બાર બાર ફાળિયાં, સાળુ સગાળિયાં !
 મારા જીવાની ધોતલી જરવાળિયાં, સાળુ સગાળિયાં !
 એને એરડે હવા ને ઉજાળિયાં, સાળુ સગાળિયાં !
 મારે ઘેર એની ગંદકીનાં બાળિયાં, સાળુ સગાળિયાં !
 એની ચાકરી કરીને હાડ ગાળિયાં, સાળુ સગાળિયાં !
 થયાં ઘરડાં કે ઘેરથી નિકાલિયાં, સાળુ સગાળિયાં !
 એને સ્વાર્થની સાથ હાથતાળિયાં, સાળુ સગાળિયાં !
 એણે સ્વાર્થમાં ભગવાન ભાળિયા, સાળુ સગાળિયાં !
 ભણ્યા પોથાં થોથાં ને જ્ઞાન બાળિયાં, સાળુ સગાળિયાં !
 એમાં માનવતાનાં લિલામ ભાળિયાં, સાળુ સગાળિયાં !

૨૬ • ૫ • ૩૬

૬૮ જિલાડી બાઈ બેઠાં પાટ પર

• હરિગીત •

મુડદાં મસાણાનાં લૂટી, રિયાસતો કીધી ખડી,
 મુખ કાળને હોમી કરોડો ગાદીએ બેઠા ચઢી.
 એવા અમર (!) નાં ચિત્રને દોર્યાં જીવો દીવાલ પર,
 સો સો ચૂવા મારી જિલાડી બાઈ બેઠાં પાટ પર !

લૂટ્યાં લુટાવ્યાં યૌવનો સેવેલ કૂડી કામના,
આવી ઊભી વૃદ્ધા જપે છે જાપ મુખે રામના;
સૂણે ભજન પણ સુરતા છે સુંદરીના સૂર પર,
સો સો ચૂવા મારી ગિલાડી બાઈ બેઠાં પાટ પર !

દઈ વારમાં બે ઇંચ ચોહું જહુ ઘરાકો છેતર્યા,
કે આંખ આંજીને બીજની એકના જમણા કર્યા;
ખોખો ભરી જીવાર નાખે છે હવે છત્રી ઉપર !
સો સો ચૂવા મારી ગિલાડી બાઈ બેઠાં પાટ પર !

તાળં કૂળાં વેગન ભરીને વેંગણો આવી ચઢ્યાં,
મધરાત્રીએ એ માસ્તરે મણ એક ઘરભેળાં કર્યા;
ને વિપ્રને જશેર વેંગણુ વહેંચ્યાં સંક્રાન્ત પર,
સો સો ચૂવા મારી ગિલાડી બાઈ બેઠાં પાટ પર !

કંકાસ ને કજિયા વડે પતિને સદા પીડા કરી,
ને સાસુડી સંતાપતાં પાછી નહીં પાની ભરી;
મરતાં પતિ બાંધી લીધી છે મુમતી મોઢા ઉપર,
સો સો ચૂવા મારી ગિલાડી બાઈ બેઠાં પાટ પર !

કંઈ કીર્તિ કાળે સંઘ કહાડી લાખનાં પાણી કર્યાં,
વરવા વડાઈ વિશ્વમાં નાણાં ભરેલામાં ભર્યાં,
જેણે દીધી શ્રીમંતતા તે દુઃખિયાં હડતાળ પર,
સો સો ચૂવા મારી ગિલાડી બાઈ બેઠાં પાટ પર !

૬૯ લાડવા ખાવા

લાડવા ખાવા, લાડવા ખાવા, લાડવા ખાવા રે—

લચ્ચપચ્ચતા લાડવા ખાવા. (ટેક)

શેરમાં અઢી પાશેર ધીવાળા,
ખસખસ છાંટીને વાળેલ રૂપાળા! લાડવા૦

બાણું નહીં સંસ્કૃતનો ખોટયો,
દેવભાષા સાથે ઝગડો મોટો;
તો ય વાળું ગરબડ ગોટો—

હાથ જોડવા રે! લચ્ચપચ્ચતા૦

સંભળાવું ચારે વેદની વાતુ,
ઊભું રાખું ચિત્રગુપ્તનું ખાતું,
ભરવા કહું આદ્યા ભવનું ભાતું.

ઋણ છોડવા રે! લચ્ચપચ્ચતા૦

જમું જહું તો તો એટલું ટાળું,
ઉપર જાતાં ધીની દીવીઓ ગાળું;
અગ્નિ પેટાવાને એટલો વાળું.

રાખે રેડાવા રે. લચ્ચપચ્ચતા૦

શીખ્યો નથી વૈશ્વદેવ કે સંધ્યા,
ખેલું છું ખૂળ જાફૂળના ધંધા;
તો ય ખવરાવે છે ઉરના અંધા.

સ્વર્ગમાં જવા રે! લચ્ચપચ્ચતા૦

કોઈનો પૂતર કોઈની મરજો માડી,
કોઈનો બુદ્ધો કોઈની રાંડજો લાડી;
આવી આવી મારી આરદાદાડી.

સરાવવા જાવા રે! લચપચતા૦

લાવો લાવો બીજું લેવા ન દેવા,
જોવું નહીં એના હાલ છે કેવા;
હૈયે અમારે હરામના હેવા.

પરનું પચાવા રે! લચપચતા૦

૧૭ • ૫ • ૩૫

૭૦ મુંબાઈની લગની

• ગઝલ •

પ્રવાસી ગામડા ગામે બધીએ ડાશીએ દેખી,
પૂછેલું એમને કારણ, પુરુષસંખ્યા કમી પેખી;
પ્રવાસીને મળ્યા ઉત્તર, ગયા છે શેઠ મુંબઈમાં,
અમારા જેઠ પણ જઈને કરે છે વેઠ મુંબઈમાં!

દિયરજી દોઢિયાં માટે દીએ છે દોટ મુંબઈમાં,
કુવા ફેરી તણા ધંધો કરે છે કોટ મુંબઈમાં!
ચન્દ્યાને ચાહની હોટલ, પિતાજી પાન વેચે છે,
બપાવા વેચતા બોટલ, જમાઈ જોષ જુએ છે.

ભલાભાઈ ભૂલેશ્વરમાં જઈ ઉપદેશ આપે છે,
મળે જે દાન એનાથી ક્ષુધાનું દુઃખ કાપે છે;
બનેવી માટલાં માંડી પરણનું પાય છે પાણી,
લખે નણ્ણદોઈ નામું ને ધણીજી ભૂજતા ધાણી!

ગલીમાં ગાંઠિયા વેચે કુશળ કંદોઈ છે કાકા,
અને માર્કીટમાં મામા, ગણે કાપડ તણા તાકા;
કરે છે શેરનો સદો ભણ્યો ભાણેજ મુંબઈમાં,
નથી પૂતરજીનો પત્તો, હશે મોવાલી મુંબઈમાં!

ઘણા તો રાંધણું રાંધી કફેડી જિંદગી કહાડે,
છતાં ચક્ષુહીણી મહિષી તણું છે મોઢવું મુંબઈ!
નથી ત્યાં સાથરો સૂવા, નથી ઘરનારનો પત્તો,
ઘણા તો ઓટલે સૂતા, ગલીચ ગંધાય જ્યાં લત્તો.

મરે મંદવાડ વેઠે છે, છતાં જોતા નથી જાગી,
બીજે ધંધા પડ્યા બહોળા, છતાં મુંબઈની હહે લાગી!
જરૂર ધનવાન વિદ્યાવાન મારે સ્થાન સાંઝે છે,
પરંતુ દુર્જલો કાજે નરકથી ચે નઠાંઝે છે.

ગયા છે ગ્રામ્ય ઉદ્યોગો, પડ્યાં છે ખેતરાં ખાલી,
પરંતુ છે પવન વાયો જે મુંબઈની લગન લાગી!

૭૧ અહમ્

• ભૂજંગી ઇંદ્ર •

અહમ્થી દીસે છે અણ્યા દિગ્પાળો,
અહમ્ના બળે વિશ્વનો ભાર તોળ્યો;
અહમ્ની પીઠે જગતની છે ધૂરાઓ,
અહમ્થી જ નિર્ભર ગિરિકંદરાઓ !

અહમનું પૂર્યું તેજ આંદો પ્રકાશે,
અહમ્ના વડે હુંતુંના ભેદ ભાસે;
અહમ્ની ખીલી છે ત્રિગુણી કળાઓ,
અહમ્થી ઘડ્યાં માનવીપૂતળાંઓ !

અહમ્ એ જ જે આવળોમાં સૂળા છે,
અહમ્નાં કૂલો આવળોમાં ખીલ્યાં છે;
અહમ્નાં ફળો એ જ ઇન્દ્રામણાંઓ,
અહમ્નો ધ્વનિ હુંહુંની ઘોષણાઓ !

અહમ્ મસ્તકે ક્રોધનાં પૂર લાવે,
અહમ્ નેત્રનો રંગ રાતો બનાવે;
અહમ્ શેર સજ્વા તણા તોલ રાખે,
અહમ્ નિજ પ્રશંસા સૂણીને ન થાકે !

અહમ્નો શીશો એ અમલનો નશો છે,
અમલદારને એ વધારે પર્યો છે;
અહમ્ કૈંક અંશે વરે પત્રકારો;
અહમ્નો અમલ ખરથી ખેલે કુંભારો !

અહમ્ સાક્ષરો કાજ જામા પિછોડી,
 શકે ત્યાગીઓ એ અહમ્ને ન છોડી;
 કવિમાં અહમ્ ને રવિમાં અહમ્ છે,
 નિદે એક, જાળે બીજો ગુલબદનને !
 સનમમાં અહમ્ ને વિધિમાં અહમ્ છે,
 પીડે એક બીજાને દિલના રહમ છે;
 અહમ્થી ભર્યું વિશ્વ ઘૂંટીઘૂંટીને,
 અહમ્ તો જીવન જીવવાની બુટ્ટી છે !

૨૭ • ૫ • ૩૫

૭૨ મોટરને

• ખંડ શિખરિણી •

જૂના કાળે જ્યારે,
 સતાવી લોકોને,
 જતા છોડી ગામોં ધનિક જન કે શાસકગણો,
 લઈને લોકોનો અતિ ધૃષ્ટિત એવો અજુગમો;
 જઈને ભાગોળે સકળ પુરવાસી રથ પૂઠે,
 ઉડાડીને ધૂલી ફટફટ વદી રોષ જણવે.
 પરંતુ તે વેળા કવચિત જન એવા નીપજતા.
 હવે તો આ વેળા,
 વધ્યા ચોમાસાનાં ફૂટી નીકળતાં જંતુ સમ તે,
 નહીં એકાદા, બે કચમ ધૂળ ઉડાડે પગી પૂઠે ?

પરંતુ હાહાતું ફટફટ વદી રોષ જણવી,
ઉડાડીને ધૂલી હજી પણ પ્રથા એ બજવતી.
સુધારાવાળાની પણ જૂની પ્રથા તું નવ તજે !

રૂઢિવાદી છું તો,
રૂઢિવાદી જાણી,
અભિનંદું વહાલી શતક શતધા મોટર તને.

૧૪ • ૧૨ • ૪૦

૭૩ જય પગરક્ષક દેવ !

• આરતી •

પગરક્ષક, ભક્ષક ખેલેકોના, નામ વિવિધ તારાં. (૨)
કાંટારખાં, પગરખાં, ખૂટ શુભ ન્યારાં ! જય૦
ચાખડીઓ, સ્લીપર, ચંપલ ને ગામડિયા જોડા; (૨)
સપાટને મોજડીએ ચપળા ચિત ચોર્યા ! જય૦
ફૂદડીઓનાં ફૂલ ખાસડે ખાંત કરી દોર્યા, (૨)
શુક ચાંચાળા હુંદડા પહેરે ખેડૂતના છોરા ! જય૦
નાજીકડી મોજડીઓ મઢેલ મખમલથી સારા, (૨)
સુંદર ભરત ભરેલી પહેરે બાળકડાં ખ્યારાં ! જય૦
મોહક રંગ અનેક રૂપ વિવિધ તારાં, (૨)
ચમચમચમ સંગીતના છેડે સૂર સારા ! જય૦

આર વીંગડો રાંપ સુસંસ્કૃતિ દાતા, (૨)
ચઢે તેલ સિદ્ધર પોલિશનાં પોતાં! જય૦

મોર મુગટમાં ઊન ફૂમતાં શિર ઉપર ધાર્યાં, (૨)
ઉપરણીનાં કારજ તારી વાઘરીએ સાર્યાં. જય૦

છે ઉપકાર અનેક આલમ પર તારા, (૨)
ન હોત તો વધતે વૈદ્યો શા કાંટા ખણુનારા! જય૦

ગૌરાંગોનું નાક, રાજાનો રાજા, (૨)
ખાળકનો તું બેલી મહિલાની માઝા! જય૦

આ તારાં ગુણગાન જે ભાવે ગાશે, (૨)
ભણે શુભેકર સ્વામી, એનાંકંટક દુઃખ જાશે! જય૦

૭ • ૭ • ૩૬

૭૪ પ્રભુને માથે બહુ કરી હોજી

• ભજન •

પ્રભુજી! અમનેશાંસૂઝયાં પાખંડકે પૂર્યો તને ખડાણુકે હોજી! રેક
તું પે ત્રિભુવન ટૂંકાં ગણાય હદ બાંધી નાને થાનકે હોજી,
તારી દષ્ટિના રોકે દિક્પાળ તે સ્થાનેમેં કેડી જડી! હોજી,
ઓહો! ત્રિભુવન ઉબળણુહાર અજવાળે તું નેદીવડી હોજી,
પ્રભુજી૦

તું તો જળને નવરાવણુહાર નવરાવું પાણી પાવળે હોજી,
સુવાસિતોના સરજનહાર કપૂર કડકિક જલે! હોજી,

તું તો જગનો છો ઢાંકણુહાર ઢાંકું ચોઢાડી પાંભડી હોજી,
વિશ્વંભર જગપોષણુહાર જમાડું મૂકી કાંકરી! હોજી.
પ્રભુજી૦

આપે કામધેનુને તું દૂધ પણ તુંને હું ટીપું ધરું હોજી,
તું તો કૂંકે સુગંધી સમીર પણ તને હું પંખો કરું હોજી,
ચમકે વિદ્યુતના ચમકાર પ્રગટાવું હું દીવાસળી હોજી,
ગાજે આભે આપાઢીલા મેઘ બજાવું લઈને શંખલી હોજી.
પ્રભુજી૦

તારાં કાર્યો વિશાળ વિરાટ ક્યાં મારાં આ ચાંદુડિયાં હોજી,
તુંતો સાગર અનંત અગાધ ક્યાં માનવ બુદ્ધબુદ્ધિયાં હોજી,
તું તો જગનો જગાડણુહાર જગાડું લઈ ટોકરી હોજી,
કાળા માથાના માનવદેવ! પ્રભુને માથે બહુ કરી! હોજી,
પ્રભુજી૦

૨૯ • ૧૦ • ૪૦

૭૫ બિચારો પ્રભુ

ડૂબતાંને જો મધદરિયે ના ઊગરવાનો આરો,
બનવું એના અવલંબનમાં ત્યાં તરણાનો ભારો!
એવો નવરો હોય વિચારો,
પ્રભુ વિણ બીજો કેઈ બિચારો?

જીવનભર જિહ્વાએ ઉડાડ્યો અશ્લીલતાનો ગારો;
ગંધાતી ગંદી જિહ્વા પર રહેવું બની લવારો!

એવે શેષ શયન કરનારો,
પ્રભુ વિણ બીજે કેણુ બિચારો?

સ્વાર્થ તણાં લીલુડાં ખેતર, ભેળે મળી હુન્નરો,
એવાને બિવરાવા બિભવું, ઓહું થઈ અમારો;
એવો સેવક રક્ષણહારો,
પ્રભુ વિણ બીજે કેણુ બિચારો?

સુખમાં ક્યામા, સુખમાં સોની, સુખમાં ઠાઠઠારો;
રગદોળાતો ખારે આંસુ, વણુવાકે દુઃખિચારો!
દૂસકામાં ગળકાં ખાનારો,
પ્રભુ વિણ બીજે કેણુ બિચારો?

ભૂત, પક્ષીત કે ડાકણશાકણ, કરી રહ્યાં કિકિચારો;
એવાંની ચઢગિતર કાજે બનવું વાંસ અમારો.
એવાં દુર્જન શિર ધરનારો,
પ્રભુ વિણ બીજે કેણુ બિચારો?

ખદખદતું ગંધાતું જીવન હૈડે સાપ હુન્નરો;
એવાને કાજે બનવાનું ઢાંકપિછોડો કાળો.
બનશે હલકટનાં હથિચારો;
પ્રભુ વિણ બીજે કેણુ બિચારો?

વધું નહીં જે મુખડું સાચું તેમજ બોલ ન પાળ્યો;
કરવાનો એ કદરૂપા મૂડદાના મુખમાં માળો.
એવો હતભાગી ગોઝારો;
પ્રભુ વિણ બીજે કેણુ બિચારો?

જે જે માણું તે તે આપે, ના'પે તેા નહીં વહાલો;
 એક મૂકી અભરાઈ પર મેં તરત બીજને પાડ્યો.
 એવો રામ રમકડું મારો;
 પ્રભુ વિણ બીજે કોણ બિચારો !

૨૮ • ૫ • ૩૫

૭૬ શ્રીકૃષ્ણ પ્રતિ

• શાર્દૂલવિકીડિત •

તારા જન્મનિમિત્તથી જનક ને માતાજી જેલે ગયાં,
 તારા જન્મનિમિત્તથી જ ગભરૂ નિષ્પ્રાણ ભાંડુ થયાં;
 તારા જન્મ તણે બલિ બની ગઈ જાયા જશેદા તણી,
 તારા જન્મ વડે બની જનમને દેનાર બન્ધુહીણી !

ના બેઠા ઠરીઠામ નંદ તુજને અપનાવી લીધા પછી,
 એ સુખિયા ગોવાળના ગૃહ મહીં તારાથી ચિંતા વધી;
 એના શાંત ગૃહે કરી અડપલાં રંજાડ ઝાઝી કરી,
 ને લાવી ફરિયાદ નિત્ય નવલી, માતાની શાંતિ હરી !

ચોર્યા ગોરસ ચિત્તડાં અવરનાં, પાછાં ન આપ્યાં કદી,
 ને ભોળાં ભરમાવિયાં કપટથી વિવેકવેણો વદી;
 ને કીધાં વ્રજવાસીને રઝળતાં દેખાડી દ્વારામતી,
 છોડાવી પ્રિય જન્મભૂમિ સહુની કીધી વિદેશે ગતિ !

પોતાનું કુળવૃક્ષ દ્વેષકલહે જ્યારે રહ્યું'તું લચી,
પાંડિત્ય પર ઉપદેશ કરવા શ્રીમુખ ગીતા રચી;
બહેનીના હરનારનું હિત કરી, બંધુથી આડો થયો,
દેખી કાળયવન સમાન ચૂરને ભીરુ શું નાસી ગયો!

એકાદો મણિ કાંકરો મળી જવા, નરમેઘ મોટો ક્યો,
ધ્રુવો વૈભવને હમેશ વરવા, વૈરાગી તો પણ ક્યો;
બોલ્યો એક, ક્યું બીજું, સમરમાં પાળી નહીં ટેકને,
શિખાવ્યું યુદ્ધ ધર્મથી ઊલટું એ વિસારી વિવેકને.

પ્રેમાંકુર ઉગાડીને પુનઃ તું ગોકુળમાં ના ગયો,
એવો છો નિષ્ઠૂર તો ય તુજને પ્રેમાખિધ કેાણે કહ્યો?
કાળી બાબુ બનાવી શ્રેષ્ઠ ધવલી, બેઠો પ્રભુજી બની,
એથી તો જગવંદ્ય તુજ મહત્તા આશ્ચર્યકારી ઘણી.

દેખાડ્યું અમને બધું ય ઊલટું તે આંખડી આંજીને,
તાં નામ જરૂર કૃષ્ણ સંભવે શાખાશ કુંતાજીને!

૧૮ • ૭ • ૩૩

૭૭ કળજુગનો કનૈયો

જે જે કાલીંગડાનો કપડી કનૈયો
ઝૂલે ગોકળિયે યુરોપને જીરે!
કોટ, પેન્ટ શર્ટ એનાં ઝલલાં ને આંગણાં,
મસ્તકે મુગટ મોટો ટોપ છે જીરે!

શંખ, ચક્ર, ગદા, પદ્મ, કલમ, નિયમ અને ચંત્ર,
હાથમાં હોવિટ્ઝર તોપ છે જીરે!
પીએ ને પાય ચાય કોફી ને કોકો—
આપે બીસ્કીટ પાઉં ગોપને જીરે!

બહાલી છે ઘેતુડી જેને ભૂંડણગાડીઓ
દેખો દીએ છે જ્યાં ત્યાં દોટને જીરે!
પાયાં પાણીડાં એને પંપથી પેટ્રોલનાં
બાંધ્યાં છે ભૂંગળાં કોટને જીરે!

બહાલીડે વગાડી રૂડી રેડિયોની વાંસળી,
કીધાં છે મંત્રમુગ્ધ લોકને જીરે!
હરીને દુફલ વહાલો લોકનાં સ્વદેશી,
ચઢ્યો છે કદંબ મીલ ચોકને જીરે!

ચોર્યા મહીડાં ને ચોર્યા દેશનાં દુઝાણાં,
ધૂતી સોનું રડાવ્યાં લોકને જીરે!
ટચલીએ તોળે છે ગોવર્ધન સામ્રાજ્યના,
કામણ ને દૂમણ કાળા કોપનાં જીરે!

ઈંદ્રજાળ રચી વહાલો ભૌતિક વિજ્ઞાનની,
ભ્રમણા વૈકુંઠ મૃત્યુલોકમાં જીરે!
જામ્યા છે જોરદોર જાદવોના જગતમાં,
પગરવ સંભળાય પ્રભુકોપના જીરે!

૭૮ માનવપક્ષી

• હરિગીત •

પ્રભુજી તણે જગળાગ માનવપ્રાણીઓ ટોળે વસે,
 કે ચલ્લીઓ સમ દુર્જલાં, કે ગરુડ સમ સળળાં દીસે;
 પોપટ અને કોયલ સમાં કે કાગળગ ધૂવડ સમાં,
 કે લાલચુ પરમારથી, કેને નહીં કેની તમા!
 કેઈ ગરીબ પારેવડાં દેખી સહુ કેઈ ડરે,
 કેઈ દીસે શકરા સમા જે જાતિનું લક્ષણ કરે!
 કે સુધરી સમ સુધડ માળા બાંધીને સુખે રહે,
 સાગર તણાં પક્ષી સમાં કે આંહીંતહીં ભટકી રહે.
 કે કાગડા સમ સંપીલાં, કે મુરઘા બાઝી મરે,
 કે રાત્રિથી રાજી રહી વડવાગળો કીકી કરે;
 કે શ્રાદ્ધના પક્ષી સમા મળી લાભને ઉઠાવતાં,
 કે સ્વાર્થી બગલા ચૂપકીથી એકલા ખાઈ જતા.
 કે કોકિલા ટહુકા કરે છે આમ્રની ડાળે રહી,
 ધૂધૂ કરે હોલા બિચારા સૂકલી ડાળે જઈ;
 આશા તણી પાંખે ઊડે મંતવ્ય રાખી લક્ષમાં,
 શોધે બતક દુર્ગંધ ને મયૂરો રમે ઘટવૃક્ષમાં!
 નિજ કર્મના ઋણાનુબંધે આવીને ઊડી જતાં,
 નિજ નિજ સ્વભાવોની પ્રતિભા બાગમાં મૂકી જતાં;
 કે ખુશનુમાં, કે કદરૂપાં, કે બાગનેભય રૂપ થતાં,
 કે અવનવા ઉત્સાહથી આનંદને રેલાવતાં!

૭૯ વિબુદ્ધ પ્રાણી

હાવો બુદ્ધિનો ! બુદ્ધિવિમુખ થયાંજ,
કેણે માનવપ્રાણીને વિબુદ્ધ કહ્યાંજ ? (ટીક)

બુદ્ધિ વડે સુસંપ ને શાંતિ તથા સુખ સાંપડે,
ના બુદ્ધિવંતાને કદી હિંસક બની લડવું ઘટે;
પણ સંપ કે ના જંપ છે, હિંસા વટાવી હદ ગઈ,
હજી એ થશે, ભૂતકાળમાં લાખો લડાઈ થઈ ગઈ !
આવાં ઝનૂની તો જનાવર જગત પર ઓછાં હશે,
જે વૈર બાંધ્યું તે જીવન જાતાં સુખી ના ભૂલશે !
સિંહે બીજા સિંહોને ના સંહાર્યા સૂણ્યાજ.

વાઘો, વાઘોને હણવા નથી ગાંડા બન્યાજ. દા०

બુદ્ધિ વડે અપકારી પર ઉપકાર પણ કરવો ઘટે,
બુદ્ધિ વડે વહેવારમાં વિનય વક્ષાદારી વધે;
જે પ્રાણીનાં ધીરૂધને ખેતી વડે વપુ પોષતા,
કરતા કતલ એને ય જ્યારે જાનવર ઘરડાં થતાં !
આવાં કૃતઘની પ્રાણીઓ પૃથ્વી ઉપર ઓછાં હશે,
જે સ્વાર્થ સાધીને પછી ઉપકારીને સંહારશે.

શ્વાનો તુતુ કહેશે તો તમારાં થશેજ,
હોશે સંકટમાં ત્યારે વક્ષાદાર હશેજ. દા०

બુદ્ધિ વડે સંસારમાં સંતોષ ધરપર સાંપડે,
ના અન્યના વ્યવસાયમાં વિબુદ્ધ તો આડા પડે;

પણ આજના ધનવાનને સંતોષ કે ધરપત નથી,
 જેઓ ગરીબને લૂટવામાં લેશ અચકાતા નથી;
 આવા અસંતોષી જીવો અવની ઉપર ઓછા હશે,
 જે પૂરતું હોવા છતાં બીજાની આડે આવશે!
 ચરતાં ઢોરોને ધરાયાં નથી ધીંકે દેતાંજ,
 મૂકે અમૃત પણ ઊંચી આંખે ન જોતાંજ ! દા૦

બુદ્ધિ વડે સંયમ અને ચોખ્ખાઈ સુઘડતા વધે,
 ના બુદ્ધિવંતાને બહુ બીમાર પણ થાવું ઘટે;
 સંયમ નથી વહેવારમાં, બીમારીઓ બહોળી વધી,
 વૈદોહકીમોની દુકાનો શીદને આટલી બધી!
 આચારબ્રહ્મ અનેક અવનીપર બીજાં ઓછાં હશે,
 જે પ્રાણ ત્યાગીને અકાળે મૃત્યુના મુખમાં જશે.
 વગડે વનચરને વૈદોની અપેક્ષા નથીજ,
 જળચર, ખેચર ના જાણે બીમારી કશીજ ! દા૦

સેવા બીજાની બુદ્ધિવંતાને નહીં લેવી ઘટે,
 જેણે ગરીબો કે દલિતોની બળર લેવી ઘટે;
 પણ છે ભયંકર ભેદ ના કિલ્લારચ્યા વહેવારમાં,
 કાળાં અને ગોરાં, શિશુ મોટાં, ગરીબ જરદારના;
 આવા તક્ષાવત અન્ય પ્રાણીમાં જરૂર ઓછા હશે,
 જે નિજ જીવનનો ભાર નિર્બલની કમર પર લાદશે!
 હય કે હાથી ઘેટાંથી નથી સેવા લેતાજ,
 ઘોળાં હરણાં કાળાંથી નથી જુદાં રહેતાંજ ! દા૦

૮૦ માનવીના ઢંગ

• રાગ ભેષીના ચાળખા •

માનવી ડાહ્યાં ડાહ્યાં ને ઢંગ આ, શા ? (ટેક)

પથ્થરને કાજ ચણ્યાં મંદિર ને માળિયાં,

જીવતાંને ઝૂંપડીના સાંસા,

પથ્થરને ભોજન પિરસાય ભાતભાતનાં,

જીવતાંને દાળિયા કાચા ! માનવી૦

પથ્થર શણગાર સજે નિત્ય જાતજાતના,

જીવતાંઓ ચીથરે સજાતાં,

પથ્થરને પોઢવા ગાલ ને મશૂરિયાં,

જીવતાંને ગોદડાં ટાંચા ! માનવી૦

લીધાં છે દૂધ ઝોણે પશુઓનાં ઝૂંટવી,

ક્રીધાં છે ખૂંટિયાં ખાસાં;

નાળે તૃણ ગોંદરે તો મૂછોને આમળે,

દયા તણું પૂછડાં પાછાં ! માનવી૦

ગંધુના પુનિત પ્રેમ ગોળ્યા રામાયણે,

ચોપઈથી વિભૂષિત વાચા;

માના જણ્યાના આજ પરદેશી કોર્ટથી

ટાંચલાવી પીંખતો લગાચા ! માનવી૦

ઊપજ્યો વૈરાગ્ય, તજ્યાં મેડી ને માળિયાં,

ક્રીધા છે વગડામાં વાસા;

જુઓ ! જણાય પેલો ડુંગરડા કોરતો,
 ભજવે ઉદરના તમાસા ! માનવીં
 બાંધ્યા અભેદ એણે કિલ્લાઓ ભેદના,
 ખીલાજડિત સ્વાર્થ ખાસા;
 આવે ને કોઈ એની કાંકરી ઉખેડવા,
 જામે છે તોપના તમાસા ! માનવીં
 અદ્ય ભાસે છે એને ઇશ્વરની દુનિયા,
 એથી મોટો થવાની આશા;
 અંતે પડે છે છતાં સૂવું સ્મશાનમાં,
 કાળે મરડાયલાં ડાચાં ! માનવીં

૧ • ૫ • ૩૬

૮૧ રોટલા રાજા

• ગજલ •

ફૂટી પાતાલમાંથી ઉંખીઓને પારણે ઝૂલી.
 બિરાજ્યો કોઠીને કિલ્લે કુંવર થઈ રોટલા રાજા;
 કરી કીડા, કીડાંગણમાં ધર્યાં રૂપો વિવિધ તાજાં,
 રમણીઓના કરે રમતાં તું રાચ્યો રોટલા રાજા !
 બન્યો તું વિશ્વ શો વર્તુલ, વગાડ્યાં અગ્નિએ વાજાં,
 સિંહાસન તાવડી ચૂલે ચઢ્યો તું રોટલા રાજા !
 પ્રધાનો દૂધધી આદિ અથાણાં ઓડરલીઓ;
 પટાવત ભોજનો ખીજાં બધાં બાકી રહેલાંઓ.

દીસે છે દાળ ને શાકે પ્રવાહી રાજરાણીઓ,
 કઠી ઓસામણે આદિ નથી તોટો વડારણુનો;
 લસણ કે પ્યાજ ને મરચાં, ખીનં તામસ વસાણુંઓ,
 બધાં છે રોટલા રાજ તમારા ખાનસામાઓ!
 ધનિકો, શાની કે ગધ્ધા, ગરીબો, રૂઝુ કે સાનં,
 કૃપા પર વસ્તી અવલંબે તમારી રોટલા રાજ!
 તું રાજી તો બધાં રાચે, રીસાતાં પ્રાણ પરવાર્યા,
 અમે સામ્રાજ્યમાં તારા ગુલામે રોટલા રાજ.
 તજ્યા વૈભવ, તજ્યું સઘળું, મૂકી સંસારની માઝા,
 ભટકતા કાચલી લઈને તું કાળે રોટલા રાજ!
 બનું કીડી તો તું કણ છે, બનું હાથી તું હારો છે,
 બધાને પ્રાણપ્યારો છે, અહો! તું રોટલા રાજ.
 રહ્યો વિલસી વિવર્તરૂપે, ઝરો આનંદનો છે જ્યાં,
 અમારા વિશ્વનો તો બ્રહ્મ છે તું રોટલા રાજ.

૨૧ • ૪ • ૩૫

૮૨ ભગત ?

ખોખરા ગામે ખિસકોલો ને દેડકો,
 બંને ભેડબંધ બાવાજી;
 સાંજે સવારે તલાવડીને કાંઠડે,
 મળતા ભજનિયાં ગાવાજી.

બાંધી છે કંઠિયું ને તાણ્યાં છે તિલકો,
 માનસરોવર નહાવાળ;
 બેઠો અપાડ જાય કરવાને જાતરા,
 આવ્યાં સળંધી વળાવાળ.

દાદો દેડક કહે: 'બેટા રોકાઈ જા,
 ચોમાસે સાહસ આવાંજી?'
 પૂછડું પછાડતી ખિસકોલી વીનવે:
 'રહેવા ઘો હેમાળે જાવાંજી.

આવ્યો હેમાળો ઠેઠ ચોતરા ખંડમાં,
 કેમ કરી પોંચશે પાળાજી?
 નથી તમારે કાંઈ ભૂંકણુગાડીઓ,
 ઘેરબેઠાં ફેરવો માળાજી;
 નથી દીઠા તમે દેશ ને દેશાવરો,
 વેશે તમે તો હજી બાળાજી,
 દેખો દાદાજી ને દેખી લ્યો ડોસલી!
 પગ છે અમારે રૂપાળાજી.'

બોલ્યા દેડકજી કાંદો કુલાવતાં:
 'ઘરજાર આળપંપાળજી'.
 વૃદ્ધાનાં વેણુને લોપીને નીસર્યા,
 વળોટ્યા તલાવડીના પાળાજી;

પકડ્યા દેડકજીને કૌઆએ ચાંચમાં,
 મીનીએ ખિસકોલાને ટાળ્યાજી!

૮૩ પૂનમ

પૂનમની સાંજે નારદજી સૂરજ પાસે આવ્યા,
 ઘુસપુસ ઘુસપુસ વાત કરીને એના કાન ભરાવ્યા:
 ‘દરિયાનો દીકરો ચંદરમા તેજ તમારૂં ચોરે,
 આજકાલ કૂલ્યોફાલ્યો છે, એને કેં ના કહોરે ?
 તમે ખીલો, દુનિયાના લોકો હરફર ન કરે ઝાઝી,
 ચંદ્ર ખીલે છે ત્યારે સઘળાં બહુબહુ બનતાં રાજી !
 મહેનત આપ કરો સઘળી, પણ કવિ એને ખિરદાવે;
 કહો સૂરજજી, આમાં અમને ખાવાનું ક્યમ ભાવે ?’
 રાતાંરાતાં નેન કરી સૂરજ કહે: ‘નારદ કાજી !
 ડબ લઈ દરિયે ડૂબકું મારું, પકડી પાડું પાજી.’
 ડબૂક લઈને ડૂબકું ખાધું, સૂરજ દરિયે પડિયો;
 પેલી ગમ પાજી ચંદરમા શિખર ઉપર ચઢિયો !

૬ • ૮ • ૩૬

૮૪ સાધુ થાવું

માડી ! મારે સાધુ થાવું.
 સાધુ થાવું, સાધુ થાવું, સાધુ થાવું રે;
 વહેલી વહેલી દીક્ષા દેવાડજે, સાધુ થાવું ! (ટિક)

સાધુ થાવું ને લોકોમાં પુજાવું,
 તોડું ન તૃણ હરામનું ખાવું;

મોટામોટાને ચણોમાં નમાવું,
ને સૌને બનાવું રે ! માડી૦

તૂટી ઝૂંપડલીનું દુઃખ ના સહેવું,
રહેવાને મળવાનું મહેલના જેવું;
ફિટાડે બાપદાદાઓનું દેવું,
એ કાનમાં કહેવું રે ! માડી૦

વઝ્ર નવાં, નહિ ફાટયાં કે તૂટયાં,
વહોરવા મળશે જલેળી ને સાટા;
હાંકવા બેસીને પાટું ગપાટા,
કે ગાવું ને વાવું રે ! માડી૦

સાહેબ કહીને સંબોધશે લોકો,
હાજીહા કહીને ઝુકાવશે ડોકો;
ફેરવું ધર્મના નામનો ધોકો :
કયાં મારે છેન્હાવું રે ! માડી૦

મોટો થાતાં હું તો મૂંડવા માંડું,
સુરી સમ્રાટોનાં પૂછ ઉગાડું;
અવળા પાટા બાંધી દીક્ષાનું ગાડું
ચોમેર ચલાવું રે ! માડી૦

ત્યાગની ઢાંકપિછોડીઓ ઓઢી,
રાગ ને રંગની વાસના દોઢી;
કામક્રોધાદિની ફેજ મોટી—
તેતો સૌથી છુપાવું રે ! માડી૦

૮૫ અસાધુ

• મારા દીનદયાળુનો વાસ નથી એ રાગ •

એણે માતાપિતાની અવજા કરી,
 એણે બૈરીને હાલબેહાલ કરી,
 સારાસારવિચાર કર્યો ન જરી;
 એવા ગેરૂઆ રંગનાં વસ્ત્ર ધરી
 ભટક્યો, દિલમાં કંઈ ત્રાસ નથી;
 એવા મુંડમુંડાવણુ હાર મહીં,
 કંઈ સાધુપણુનો નિવાસ નથી !
 એણે ત્યાગની ઢાંકપિછોડી ધરી,
 ધનને અડતાં અભડાય વળી,
 એણે યુક્તિપ્રયુક્તિ અનેક કરી;
 ધનથી તરબોળ તિબેરી ભરી,
 પણ અંતર લેશ સંતોષ નથી;
 એવા પેટભરા ને પ્રપંચી મહીં,
 કંઈ સાધુપણુનો નિવાસ નથી !
 એણે શાસ્ત્રના અર્થઅનર્થ કરી,
 એણે સ્વારથ રૂપ દીવાલ કરી,
 એણે લાઠીદુરાગ્રહ હાથ ધરી;
 ભોળાં માનવીઓને ભભાવી કરી,
 ગણ્યાં ગાડર રૂપ કચાસ નથી;
 એવા ભોળા મેંઢાના ગોવાળ મહીં,
 કંઈ સાધુપણુનો નિવાસ નથી !

એને લોક નમે તે તો ખૂબ ગમે,
 એના અંતરને ષડ્‌રિપુ દમે,
 હિલ કામિની કાંચન માંડી ભમે;
 પણ હૂંપદ ખૂબ કે ત્યાગી અમે,
 એને જાતિસ્વભાવની જાગ્ય નથી;
 એવા ક્રોધીને સંયમહીણ મહો,
 કંઈ સાધુપણનો નિવાસ નથી !

૧૦ ૬૦૩૮

૮૬ શ્રેષ્ઠ કુંભકાર

• મનહર •

ઊંડા ઊંડા અંધારાની, ખાણથી ખણી લેવાને,
 હેડે દાખી હેત પ્રેમપાવડો પછાડ્યો છે;
 બાલમાનસોની માટી ખંતને ગધેડે ખેંચી,
 સ્નેહછાલકામાં કેડ્યે, નિશાળોની લાવ્યો છે.

શિસ્ત અને નિયમોના ચારણામાં ચાળી એને,
 પ્રેરણાનાં પાણી સીંચી, પિંડલો બનાવ્યો છે;
 પદાર્થો ને પુસ્તિકાને લાકડે ગતિ આપીને,
 શિક્ષણપ્રણાલીઓને ચાકડે ચઢાવ્યો છે.

ઘડ્યા રૂડા ઘાટો એના વિશ્વમાં વિકાસો કાળે,
 મનન નિદિધ્યાસન ટપલે ટિપાવ્યો છે;

કેાર્યા ને કંડાર્યા એમાં કાંગરા કળાના કેવા!
 સંસ્કૃત સીંચીને રૂડા ઓપ ચળકાવ્યો છે.
 નિભાડે તિતિક્ષાઓને ભલું થવા કાળે ભાર્યો,
 પરીક્ષાના અગ્નિઓના તાપમાં તપાવ્યો છે;
 ટકેરા બઝાવી તેને તપાસ્યો પરીક્ષકોએ,
 બોલ્યો નહીં બોલો તે ઊત્તીર્ણ થઈ આવ્યો છે.
 જ્ઞાનપરબોને કાળે માટલું બનાવી માંડ્યો,
 ત્રાસ તો તૃષાતુરોના ખ્યાસનો ખુઝાયો છે;
 વાહવા! વહે પીનારાં શીતલાં પીયૂષ વારિ,
 શ્રેષ્ઠ કુંભકાર તું તો શિક્ષક જણાયો છે.

૧૫ • ૩ • ૩૫

૮૭ યમશિખિકાને

આપણુ બંને એવા દેશનાં વાસી, જ્યાં નહોતા હુંતુંના ભેદ,
 એક દહાડો મારી આંખ મિચાણીને પોઢ્યો માતાજીને પેટ;
 ત્યારે મેં પારણિયે પેખી,
 રમતો તને ધૂધરે દેખી!
 માતપિતાએ નિશાળમાં મૂક્યો, કૈંક મેળવવાને જ્ઞાન,
 ખેલ ખેલ્યાના ખ્યાલમાં ત્યારે જ્યારે ભૂલ્યો કાંઈ ભાન;
 હૈયે મારા હિતને લેખી;
 મહેતાજીના હાથમાં દેખી!

પીઠી ચોળીને હું માથે પેઠો, લાવવા શોક્યનું સાલ,
 ચોરીનાં વાસણો સાચવીને બહાલી ! ત્યારે કીધી ત કમાલ;
 વરમાચીનું રૂપ તે લીધું,
 કન્યા સામે આસન દીધું !

તાપ, શિયાળો ને વર્ષા વેઠી, રૂડી કીધી ચોરડીઓને છાંય,
 હીંચકોથઈને હિંડોળે હીંચોળ્યો ને ખુરશી ઑફિસ માંદ;
 કલમ થઈને હાથમાં જેલી,
 વિદ્યા તારે મોઢે વસેલી !

ચૂંચો છેડ્યું સિત્કારમાં સંગીત, ભમતાં ઉપાડ્યો ભાર,
 રક્ષણ કીધું મારા હાથમાં રહીને ઘડપણનો આધાર.
 બની મારાં દ્વાર ને ડેલી,
 પેટી થઈને સાચવી થેલી !

પરણી આવી તે તો પટફૂળ ખેંચી રૂડાં રોટી બનાવે ને ખાય,
 મારે કાળે તે તો અન્ન પકાવાને ભડભડ બાળી તારી કાય !
 બાકી તારી રાખ રહેલી,
 માંજ્યાં મારાં ઠામતપેલી !

વેઢાર્યો વિકટ વગડો વાલીડી તે મારા મિલનને મિષ,
 મારે કાળે તે તો કરવત મુકાવીને હોંશે કપાળ્યું શિષ;
 તિતિક્ષામાં તારા જેવી,
 કહે બીજી કોણને કહેવી ?

મારાં માનેલાં તે ન્યારાં ઊભાંઊભાં રૂવે ઢાંકીઢાંકી મુખ,
 સ્વાર્થ સંભારીને આંસુડાં સારે, કોઈ ના'વે સન્મુખ;

એવે ટાણે રહોડમાં આવી,
કાયા મારી સાથે ગંધાવી!

આગ પેટી ઊભાં દૂર, અટૂલાને એકલડીનો આધાર,
રહોડમાં ચિર સંગાથી વાલીડી હુંતુંનો અન્યો એકાકાર;
ઊડી વાયે વાયરે વાતાં;
પાછાં જૂના દેશમાં જતાં!

૧૮ • ૧ • ૩૫

૮૮ કામણુગારો છે રંગ કાળો

કહાનજનો કામણુગારો છે રંગ કાળો. (ટિક)

જો કે પોઢયો છે જઘને પ્રાચીને પીપજે,
વૈભવ વૈકુંઠમાં વાજ્યો;

કાળુડો રંગ તારો વેરાણો વિશ્વમાં,
એમાં તને જીવતો ભાજ્યો ! કહાનજ

કૃષિકારે દીઠો તને કાળીકાળી વાદળીમાં,
મીઠામીઠા મેઘનો માજો;

પથિકે પિછાણ્યો તને બળતા બપોરમાં,
તરુવરને છાંયડે શીજો ! કહાનજ

કાળા કોકિલે એના કાળાકાળા કંઠમાં,
પંચમના સૂરમાં પાજ્યો;

ભૂખ્યા લોકોએ તને કાળીકાળી તાવડીમાં,
રોટલાના રૂપમાં નિહાજ્યો ! કહાનજ

આશકે દીઠો છે એની માશૂકની કીકીએ,
 કં દ પં રૂ પ માં રૂ પા જો;
 ગભરૂ બાળુડે માની પાંપણને પારણે,
 નયણમાં હીંચતો નિહાળ્યો ! કહાનજીં
 શેઠે દીઠેલો એની દોતમાં દોડતો,
 પકડીને ચોપડે પાળ્યો;
 નામાવાળાએ એવે કાળેકાળે આંકડે,
 રૂપિયાના રૂપમાં નિહાળ્યો ! કહાનજીં
 કાળું એન્જિન એમાં કાળાંકાળાં માનવી,
 કાળુડા કોલનો ધુમાડો;
 છૂકછૂક હીંડ્યું કે તને સુદામાને ભેટવા,
 દોડતો પેસેન્જરોએ ભાળ્યો ! કહાનજીં
 પેખી પટલાણી એની કાળીકાળી ભેંસમાં,
 દૂધડું ગાણીને તને ગાળ્યો;
 મારા બાળુએ એની પાટી ને પેનમાં,
 એકડાના રૂપમાં નિહાળ્યો ! કહાનજીં
 પેખીને શ્યામ રંગ ચાચ તણે પાંદડે,
 ઊઠતાં અમોએ ઉકાળ્યો;
 ચુંબન આપીને તારી સખીઓને શામળા,
 ઊડતો વરાળમાં ભાળ્યો ! કહાનજીં

૮૯ આધુનિક જ્યોતિષીને

• કૃતવિલંબિત •

તિમિરથી પણ ગાઢ અદૃષ્ટમાં,
મૂકી અગમ્ય સ્થળે મઢી મંજૂષા;
વિધિકરે, સુખદુઃખકળે તણી
વીણી અને કણિકા ભવિતવ્યની.

વળી વિધિલગ્ની કેંક લલાટમાં,
ઉપરથી અણુદર્શ ત્વચા મઢી;
વીટી અને સ્મૃતિ-ચક્ષુ પરે કંઈ
મનુજ જીવન જોજ સમાં વહ્યાં!

અમર આશ ચલિત દીવી જલી-
હર સુહર પ્રકાશ પ્રસારતી;
ભટકવું અણુસ્થિર પ્રકાશથી,
મનુજ! એ જ મઝા જીવવા તણી.

પણ તું દોઢ વિધિ થઈ ને ભલા,
વિધિરચેલ રહસ્ય ઉકેલતો!
મદદમાં લઈને ગૃહ દૂરના;
મળી ગઈ કથતો મઢી મંજૂષા!

વળી અગમ્યનું ગમ્ય મનાવીને,
વિદિત વાત કરે છ લલાટની!
તુજ કરે ગ્રહી ગ્રાન્થુડી જોખતાં-
ગૂઢ રહસ્યથી આ રૂપિયો વધ્યો!

વિધિપ્રણિત રહસ્ય તણી સીમા,
પરિઘમાં શમતી રૂપિયા તણા !
અજળ સાંપડી દષ્ટિ મને અહા !
શમી જતું સઘળું રૂપિયા મહી !

૨૧ • ૨ • ૩૬

૯૦ કેં પણ નહીં

મતમતાંતરની બનાવી કલ્પનાની સીડીઓ,
હું કલ્પનાતીત છું, તમે તે લાવજો કોઈ નહીં;
રજ સત્ત્વ ને તમના ગુણે ગૂંથી પ્રકૃતિમાલિકા,
હું તો ત્રિગુણાતીત છું, પહેરાવજો કોઈ નહીં.
પૂરી સકામ દીવેલ, કમોની દીવેટે દીવડા,
હું છું સ્વયં જ્યોતિ, તમે પ્રગટાવજો કોઈ નહીં;
વિષયો વડે જે જે સ્ફૂરે આનંદ દેહાદિકના,
હું છું સ્વરૂપાનંદ એ રેલાવજો કોઈ નહીં.
મારા ગુણાનુવાદનો બોલો સગુણ માની મને,
હું તો સદા નિર્ગુણ છું, ઉઠાવજો કોઈ નહીં;
મિથ્યા મનાવી સત્ય તે કર્તા તણા આક્ષેપને,
હું તો સદા નિષ્ક્રીય છું, આરોપજો કોઈ નહીં.
કલ્પી ઘટાકાશે પરિચ્છિન્ન દ્વૈતમાં ભૂલા પડી,
હું તો સદૈવ અનંત છું, એ લોપજો કોઈ નહીં;

પ્રહ્લાંડ દેહાદિકના સાકાર કુમકુમ અક્ષતો,
હું છું નિરાકારી મને એ ચોઢજો કોઈ નહીં.
ઢંઢો તણા ત્રાંબાળુને દેહાદિના વ્યવહારથી,
હું શાંત ઢંઢાતીત છું, ગગડાવજો કોઈ નહીં.
વિષધર મનાવી રજજીને એ બ્રાંતિના પણ ભાવને
હું બ્રાંતિથી પર છું, હુંમાં આરોપજો કોઈ નહીં.
ભૂલી અહંભાવે ભલા વાડા બનાવો વ્યષ્ટિના ?
હું સર્વવ્યાપક પ્રહ્લ છું, ત્યાં છે જીહું કેં પણ નહીં.

૧૭ . ૧૦ . ૩૩

૯૧ સોણલાં સોહામણાં

• આંદો ચઢ્યો આકાશ રે એ રાગ •

ફોઈએ પ્રગટાવી છે દીવડી,
માએ કીધો આંદલિયો લલાટ હો ! સોણલાં સોહામણાં રે.
વચ્ચે અંતરપટ આવર્યા,
એને ચરણે ધરાવી મારી જાત હો ! સોણલાં
ઝાંખીઝાંખી જગે દીવડી,
એના ઝાંખાઝાંખા છે ઉજાસ હો ! સોણલાં
એરે અજવાળે મારે ઊડવાં,
મને લાધી વાલીડાંની વાટ હો ! સોણલાં
આધે અનંત ઘેરા આભમાં,
સૂણું એની ખટુકે છે ખાટ હો ! સોણલાં

હું તો વાલીડાં સવા વહેંતનો,
 તને મળવાને બનવું વિરાટ હો ! સોણલાં
 મૂકું નિશ્વાસ ડોલે અંતર્યદું,
 ડોલે કારણની દીવડીની વાટ હો ! સોણલાં
 ભેજે હોલાતી રખે દીવડી,
 હજી ભાંગી નથી મધરાત હો ! સોણલાં
 ઊડવા ઇચ્છું છું તારે આશરે,
 ઓહો ! ઊગી વિરાટ શી પાંખ હો ! સોણલાં
 દેવનાં દીધેલ આગ્યો આંગણે,
 હું તો વેચીસાટીને મારી જાત હો ! સોણલાં
 હોલાતી હો તો દીવી હોલાઈ જશે,
 મારે ચાંદાસૂરજના પ્રકાશ હો ! સોણલાં

૫ • ૮ • ૩૭

૯૨ કવિ અને કાવ્ય

• વંશરથ •

જુવાળ જે આર્ણવ-ભિમિનો ગ્રહે,
 ચિત્ત કવિને જઈ લોઢ એ પડે;
 નિશાન જે ઓટ થઈ જતાં રહે,
 બન્યું રૂડું રૂપક કાવ્ય એ, કહે.
 હું તું અને વિષયના ત્રિકોણમાં,
 શમી જતાં દંદ બધાં ત્રિગુણનાં;

વિહંગ શાં હિરણ્યગર્ભ આભલે,
 કવિ અને કાવ્યની જોડલી જૂલે.
 ફરી રહ્યાં ફૂદડી તર્કવર્તુલે,
 લચી રહ્યાં છે મૃદુ કલ્પનાફૂલે;
 ભૂલી જતાં ભાન, હુંતું મટી જતાં,
 ‘નહીં’ જન્યાં, પાર્થિવ દેહ, તે છતાં.
 ભવાખ્ધનો સાર ચૂસી અને ચઢ્યાં,
 કવિચિત્તે—વ્યોમ વિચારવાદળાં;
 પીયૂષ શાં એ પર્જન્ય થઈ પડ્યાં,
 અને જન્યાં જેતરડાં લીલાંલીલાં!
 વિરાટને વિશ્વ ટૂંકું પડે છતાં,
 બીજી ક્ષણે એ લઘુ ગિંદુડાં થતાં;
 હું નહિંતિયો! વાંભ ભરીભરી અને—
 મથું, લઉં માપ કદી હુંથી જને!

૨૬ • ૭ • ૩૫

૯૩ મૃત્યુને

• દુર્તાવલંબિત છંદ •

પ્રભુ તારુ પદપંકજને વિષે,
 પરમ મંગળ ધામ દીપાવડું
 રચી રહ્યું. શીંગી છાંય પસારતું,
 જનનીના શુભ અંક સમોવડું.

પુનિત તીર્થ બની સહુનું અહા!
 પલટતું સહુ લેદ, અલેદમાં,
 ભૂલવતું સુખદુઃખ તણા ભ્રમે
 મૂકી મીઠો કર આશ્રિતને શિરે.
 વિષ ચઢ્યાં અહીં જે અમને બધાં
 ઊતરતાં ક્ષણમાં મૃદુ ચુંબને,
 કુશળ શિદ્ધી હરી જડતા બધી
 વળી ઘડે અમને નવલાં ફૂળાં.
 પ્રતીક કાંતિ તણું પ્રભુને ગૃહે
 સુગમ કાર્ય કરે કિરતારનાં,
 વિધિ સમા રચના રચનારને
 વિવિધ સાધન સાદ્ય કરી રહ્યું.
 વીસરતાં, ઉરમાં વધતી વ્યથા
 અતીવ દુઃખસુખોની પરંપરા,
 ઉદય થાય અશાંતિ તણો અતિ;
 ભ્રમિત થૈ ભટકે અવળી મતિ.
 પણ પળે પળ જાણુ અજાણુમાં
 પુનિત તીર્થ ભણી પળતાં બધાં
 તુજ શિરે જળ જીવનધોધનું—
 વિરમતું; વીર ધૂર્જટી છે બીજું!

૯૪ મીઠડું મોત

• ભોળ લગતના ચાળખાનો રાગ •

મીઠડા મોતનાં સ્વાગત ન વહાલાં,
એ માનવીનાં ડહાપણુ માનીએ ઠાલાં. (ટેક)

દેશ છોડીને વિદેશમાં વિચર્યાં, કીધાં વિદેશીને વહાલાં;
મીઠડલું મોત દેશ જૂનો દેખાડે, તોય શીઠ કાઠીએ કાલાં!
મીઠડા૦

કેદ પડ્યો જીવ વપુના આવાસમાં, કેદનાં અંધારાં કાળાં;
મીઠડલું મોત અંધારેથી ઊગ્રકી આપે મેદાને અજવાળાં!
મીઠડા૦

માયામાં માનવી માંદાં પડ્યાં ને ઊપડ્યા ત્રિદોષચાળા;
મીઠડલું મોત એને ઔષધ આપી જનાવે ડહાપણુવાળાં!
મીઠડા૦

મુસાફરીમાં વેઠિયાને માથે લાઘા ઉપાધિ ઉચાળા;
મીઠડલું મોત એનો બોલે હઠાવી જનાવે બેફિકરાળાં!
મીઠડા૦

મુસાફરીના મોજલા લોકોને પાસપોર્ટોના પંપાળા;
મીઠડલું મોત દેશ ન્યારા દેખાડે અનંત ઉજસવાળા!
મીઠડા૦

પૂર્યો અમોને કાયાને પિંજરે, સળિયા લોખંડવાળા;
મીઠડલું મોત રૂડી મુક્તિ અપાવે તડ દર્ધ તોડે તાળાં!
મીઠડા૦

કનિયે ચઢ્યાં અમે કારમાં બાળકો, કરીએ કકળાટ કાળા;
મીઠડલું મોત પારણિયે પોઢાડી હીંચાળે છે હાલાંવાલાં!

મીઠડા—

કારમી અમોને કીડી કરડે તો, નયનો આંસુવાળાં;
મીઠડલામોતનીગોદમાંગયાં, નથીજેયાંરડ્યાંબળ્યાંજવાલાં!

મીઠડા—

ફરજ ફગાવી કમોતને મગાવે તે માનવી માનીએ નમાલાં;
મીઠડલું મોત એની મેળે આવે ત્યારે હરખે ભેટે હરખાળાં!

મીઠડા—

૩૦ • ૯ • ૨૪

૯૫ ખુઝીસ્થાનની અઝાન

પોકારે છે, પોકારે છે, પોકારે છે પોકારે,
મસ્જિદને મીનારે,
મુલ્લાં બાંગ પોકારે!

જામી છે ઘાડી ઝાડી, ખજૂરીઓની આરે.
કાફનને કિનારે: મુલ્લાં

નલમંડળમાં પક્ષી ઊડે છે વારેવારે;
સંધ્યા સમે અંધારે: મુલ્લાં

આરબ આજમનાં ટોળાં ઊભાં છે દ્વારેદ્વારે,
શ્રમના લેળાસ ઉતારે: મુલ્લાં

ને બાળકનાં જૂથો કેલી કરે છે દ્વારે,
 મેવા શિરીન દારે. મુલ્લાં
 નિમાજ પઢે છે સૌ કેા ઊભાં રહી હારોહારે,
 ઈસ્લામને સંસારે. મુલ્લાં
 સંધ્યા સમયનાં પુષ્પો ભિંજ્યાં છે કુવારે,
 લળી નમતાં વારેવારે. મુલ્લાં

૩ • ૪ • ૨૭

૯૬ રસિકતા

• પૃથ્વી •

નિર્જન વનમાં અરે પશુ પક્ષી ય જ્યાં નાં વસે,
 નથી જળ વળી અહીં, પ્રખર તાપ બાળી રહ્યો.
 તરુ પર નથી પત્રો પવન ના જરી યે છતાં.
 કપોત ક્યમ એકલો ધૂધવતો ડાળે ચઢી?
 બપોર વખતે થયો અવળ મોહ સંગીતનો!
 કઠોર રવ છે અને કરુપ છો કહું છું તને.
 રસિક બનવા ભલા હરિત કુંજ જાણું ઘટે.
 મધૂર મળશે અને મધુર કોઠિલાઓ વને
 વળી સમય એ હશે અરુણને જવાનો ગૃહે.
 કદીક શશી આવશે રસસુધા ય પિવાડવા
 પછી જ પડશે ખરી કવન કૂજવાની મઝા.
 અતીવ બનશે રુડી અમર સાંજ સોહામણી!

કપોત સૂણતાં મને શિર ધૂણી કહે: ‘ના નહીં—
પથિક અરસિક છો, રસિકતા ન પિછાણતો?
રસિક જન એ જ જે અગવડે ચ આહ્વાદશે
અમુંદર મહીંથી એ સુધડતા જ નિહાળશે!’

૨૮ • ૨ • ૩૬

૮૭ આપો હૃદયસિંહ

• રાગ જાપીના ચાખખા •

દેહના દરબારમાં બિરાજે હૃદયસિંહ !
દેહના દરબારમાં બિરાજે, (ટેક)
આંટીધૂંટીનાં એણે પહેર્યા છે પાઘડાં,
અંગે વિવિધરંગ જામા,
ભેઠે દઢાચક્રની બાંધી છે પિછોડીઓ,
ચોભિયાં વિચારવાયરાનાં હો ! હૃદયસિંહ.
હુંપદની અહોનિશ મૂંછોને આમળે,
શ્લાઘા હુક્કાની નેળ મોંમાં;
કાવા કસૂળા કટુ અનુભવના ઘોળતા,
ચોવટ ચોપાટ ડાયરામાં ! હો ! હૃદયસિંહ.
શંકાકુશંકાના ચોળ્યા પહેરેગીરો,
ખટપટથી વિભૂષિત કામા;
અદ્ય સમય પોઢે છે લાગણીપલંગમાં,
ઉઘમાં કરે છે ઉધામા ! હો ! હૃદયસિંહ.

એકથી અધિક એને દાસ અને દાસીઓ,
 બોલેલા બોલ ઝીલવામાં;
 બંચી બંચી મેડી ને ગોખે ગિરાજતાં,
 આશાનાં રૂપરાણી વામા. હો! હૃદયસિંહ.
 પ્રેમ દયા ક્ષમા ન્યાય પાસવાન એમના,
 ઈર્ષા ને દ્વેષ ભજ્યા એમાં;
 અગણીત લશ્કર એની બેરખે ટહેલતું,
 વાસના સુભટ છે બધામાં! હો! હૃદયસિંહ.
 કુશળ જણાય ખૂબ પટ્ટાના ખેલમાં,
 જીવનસંગ્રામના સમામાં;
 આપો ધૂમે છે ચઢી તરંગોને ઘોડલે,
 પગ રાખીબુદ્ધિનાપેગડામાં! હો! હૃદયસિંહ.

૧૫ • ૭ • ૩૮

૯૮ માર્જનીને

. વંશરથ .

ગીતા તણો પાઠ કરીકરી અને
 ભમી વળ્યો હું સઘળાં ભૂમંડળો,
 તથાપિ ના કોઈ કદાપિ સાંપડ્યું,
 જીવી રહ્યું જે નિષ્કામ કર્મમાં!
 અનુભવી કેંક નૈરાશ્યભાવને
 કરી રહ્યો'તો હું વિચાર એકદા.

અહો મને તું નજરે ચઢી ગઈ,
 ઢૂંઢી રહ્યો શે'ર શિશુ કરે ચઢી !
 ખૂણા મહોં તું સ્થિતપ્રજ્ઞ શી રહી,
 જીવી જતી માનપમાનને ગળી;
 કરી રહી કાજ સવારસાંજનું
 છતાં નથી વેતન વાંછતી કશું !
 ઘસાઈને કાજ કરે ખીજ તણું,
 છતાં મૂડી એક જ શિરખાંધણું !
 તને ગણે છો નગુણા નમાલીમાં,
 હુંથી ય સામર્થ્ય ગણું વધુ તુંમાં !
 નમાવવા યતન કરે પ્રિયાગૃહે
 નમે નહીં વર્ષ વીત્યાં વિવાદમાં,
 પરંતુ તું નિત્ય પ્રભાત પ્હોરમાં,
 ગુમાની એ માતુનીને નમાવતી !

૧૯ • ૮ • ૩૮

૯૯ દુષ્પતા સૂર્યને

• મંદાકાન્તા •

વેર્યાં ઊગી સકળ જગમાં તેજના પુંજ વહાલા !
 પાયા ઊગી સકળ જીવને પ્રાણઅમૃતપ્યાલા;
 જીવ્યો સાંઝે જીવન ઊગીને અન્યના હિત કાજે,
 તો'પિ તેનો ગરવ નથી કેં યોગીને જેમ છાજે !

તેં ધારેલું હતું મૃદુપણું પુષ્પને પ્રાણ દેવા,
 તેં ધારેલી હતી ભીષણતા ભૂમિનો ભેજ લેવા;
 તેં ધારેલી હતી વિવિધતા પૂરવા રંગ પીછી,
 ને આદ્યો છો ક્ષિતિજ દૂખવા શાંતિ દેવા દધિચી !
 તું ઉઘોગી કદી નથી સૂતો તે છતાં બાળકોને
 સૂવા કાળે સગવડ કરી મોઢલે રાત્રોઓને !
 મૂકે દીવા શશી સમૂહને તારલા તેજ પૂરી,
 બ્રહ્માંડોના સમૂહહિતની યોજના ના અધૂરી.
 મૂકી તારી પ્રતિકૃતિ જતો પુષ્પની પાંખડીમાં,
 મૂકી તારી પ્રતિકૃતિ જતો બાલની આંખડીમાં;
 મૂકી તારી પ્રતિકૃતિ જતો વાયુ ને વારિઓમાં
 મૂકી તારી પ્રતિકૃતિ જતો ઘાસની ક્યારીઓમાં !
 ક્યાં ના તારી પ્રતિકૃતિ હશે એ જ વિચારવાનું,
 જીજીવિષા સકળ જીવમાં એ કૃતિ તારી ભાનુ !
 જે જે ભાસે અણુથી લઈને મેરૂનાં શિખરોમાં,
 ત્યાં ત્યાં તારી પ્રતિકૃતિ ભરી વર્ણનો વ્યર્થ શાનાં ?
 દૂખ્યો છો તું અગણિત સમે ને ફરીથી ઊગેલો
 ચહેરો તારો તદ્દપિ દીસતો કેમ વિપાદઘેરો ?
 માનું છું કે મુજ ભ્રમ હશે એ રીતે પેળવાને,
 દૂખે છે તે ફરીથી ઊગવા તે છતાં મ્હાન શાને ?

૧૦૦ કદીકને

• વંશસ્થ •

કદીક ને સૂર્ય હું હોત આલનો,
પ્રહ્લાંડને ભસ્મ કરી ઉડાડતે!
અને હોતે સાગર જો કદીક ને,
અખિલ આ વિશ્વ જળે ડુળાવતે!

કદીક ને હોત ભૂકંપ હું જાન્યો,
જધું ય ભૂગર્ભ મહીં સમાવતે!
કદીક ને મેઘ અપાડનો હોતે,
જધે પડીને પ્રલયો મચાવતે!

કદીક ને પૂનમ-ચંદ્રમા હોતે,
અમાસને ઉજ્જવળ તો કહાવતે!
કદીક ને વિદ્યુત હોત જો જાન્યો,
પડી અને ક્રાગણુથી જલાવતે!

ટકો* કરેલાં જનને નિહાળીને,
જની અને કંકરના સ્વરૂપમાં
કદીકને તારક હોત આલનો—
ખરી શિરે શોણિતને વહાવતે!!!

૧૦૧ રહેઠાણુ બદલ્યું

• શાદ્દલવિકીડિત •

રે! રે! ધૂમ્ર પસારી આમ અમને શાને તમે મૂંઝવો,
 યજ્ઞો આમ મળી બધા ય હમણું શાને કરો વાડવો?
 આવાં કૈંક નવીન વાક્ય સૂણીને આકાશવાણી તણું;
 એવે યજ્ઞવરેલ વિપ્ર સઘળા પ્રત્યુત્તરોમાં ભણ્યા—

છે ના વૃષ્ટિ લગાર આણુ અહિંયાં, એથી અમે વાડવો,
 યજ્ઞોથી પર્જન્યને રીઝવીએ, રિવાજ છે ના નવો,
 તો'પિ કેમ નવાઈ આપ ધરતા; આકાશના દેવતા!
 ભૂલો જૂગજૂની પ્રથા ક્યમ ભલા? સૌ છે પડોશી છતાં!

આવાં વિપ્ર તણું સૂણી વચનને આકાશવાણી વહી—
 ‘છે એણે રહેઠાણુ હાલ બદલ્યું જાણો નહીં શું? યદો
 એનો હાલ નિવાસ આંહી નથી તો કેવી રીતે એ દ્રવે?
 ત્યજ્ઞતાને વિધવા પિડીત જનને નયણે વસે છે હવે.’

પુસ્તક મળવાનાં ઠેકાણાં:

- (૧) કર્તા, દેવભુવન પંડ્યા ચૌક, સિદ્ધાર.
- (૨) શ્રી હીરાલાલ મુનિ, ઠે. શેઠશ્રી પરમાણંદ કુંવરજી કાપડીયા
૭૭ શેખમેમણ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ.
- (૩) મહાવીર ચારિત્ર્ય રતનાશ્રમ, સોનગઢ.

શુદ્ધિ

પૃષ્ઠ	અંકિત	અશુદ્ધિ	શુદ્ધ
૪	છેલ્લી	લરયો	લરયો
૧૪	૧૫	ચાંટિયા	ચાંટિયા
૧૫	૧૪	છૂરીથી	છૂરીથી
૨૭	૧૨	ધશ	ધેશ
૨૯	છેલ્લી	કૃપામાંથી	કૃપા યાચી
૪૯	૮	ટેઁત્રીસસ	ટેઁત્રીસ
૫૯	૧૦	વળ્યા	મળ્યા
૯૪	છેલ્લી	કડકિક	કટકીક

મુખવાસ

સાંખ્ય અને ભારેખમ સાહિત્યનું ભોજન પચાવવા આજે કવિતાનો ઉપયોગ મુખવાસ તરીકે થઈ રહ્યો છે, લવિંગએલચીના મુખવાસમાં ઘચરકાવિકારનો ભય રહેતો હોવાથી સાહિત્યવૈદોએ હિંગાષ્ટક જેવા તીવ્રકટુ લાગતાં કટાક્ષકાવ્યોનો મુખવાસમાં ઉપયોગ કરવા જાહેર સૂચનાઓ કરી છે; છતાં એ હિંગાષ્ટકનો આજે જોઈએ તેટલો ઉપયોગ થતો નથી; કારણ કે સાડા ત્રણ લાથની સુંદરીને અનંતજોજન આકાશની ચૂંદડી ઓઢાડનારાઓની પેઠે કટાક્ષકવિ વાણીવિલાસનો જનતાને નશો ચઢાવી શકતો ન હોવાથી તે સ્વપ્નસેવીઓનો આદર સહેલાઈપૂર્વક સંપાદન કરી શકતો નથી. વળી તેવા નિશાઉત્તેજકો કરતાં કટાક્ષલેખકની સ્થિતિ એટલા માટે કફોડી હોય છે કે તેને જીવતાજીવતા જગતની સાથે ચાલતાંચાલતાં વિદ્વાનોને સ્પર્શતી ન હોય અને મૂર્ખાઓથી સહન થતી ન હોય એવી મશ્કરીનો ઘણી વખત છૂટથી ઉપયોગ કરવો પડે છે. એથી બદનક્ષીની તલવાર તેના શિર પર ઝખૂમતી હોય છે. કટાક્ષ એટલે પ્રેમપૂર્વક કરાએલું સૂચન એ અર્થ માત્ર શૃંગારશાસ્ત્ર કરે છે; ન્યાયની અદાલત કરતી નથી. તેથી કટાક્ષલેખકે શબ્દો તોળીને વાપરવાના હોય છે. એ કળામાં જેટલી ન્યૂનતા એટલી જ કટાક્ષલેખકની વિડંબના. વળી જો તે ધારેલી નેમ પાર ન પાડી શકે તો તે પોતે જ ઉપહાસને પાત્ર બને છે.

એટલે કટાક્ષકવિ બીજા શબ્દદાનેશ્વરીઓના જેટલો ઉદાર હોઈ શકતો નથી.

હસતા ફિલસૂફની પેઠે કટાક્ષકવિ જીવનના વહેતા પ્રવાહ સામે મર્મ કરતો જાય છે. એની કહેવાની રીત સામાન્ય રીત કરતાં જુદી હોય છે (એટલે તો નિવેદનને બદલે આ મુખવાસ, પુસ્તકના આરંભને બદલે અંતમાં મુકાય છે). એ શિક્ષકને જ્ઞાનનો કેવળી કહેવાને બદલે કુંભાર કહે છે, પણ એના સંગોધનના ધ્વનિમાંથી જે મીઠો રણુકાર નીકળે છે તે જ તેની સફળતા બને છે.

કટાક્ષકાવ્યો લખી મેં કોઈ અગ્નણ્યા પરીઓના પ્રદેશની પહેલવહેલી શોધ કરી છે એમ રખે માનતા. લગભગ દરેક કવિએ કટાક્ષકાવ્યો રચ્યાં છે. પણ ચાલતી દ્રેને ભૂગોળની સીમાઓની જેમ મુસાફરો દરકાર રાખતા નથી, તેમ દરેક કવિ આ પ્રદેશમાંથી પસાર થયો હોય છે છતાં આપણા ગુર્જર સાહિત્યમાં કટાક્ષકાવ્યોનો પ્રદેશ કાગળપૂર્વક જોવાએલો નથી. તે જોવા મેં કેંક પ્રયત્ન કર્યો છે એમ મને લાગે છે.

આપણા સાહિત્યમાં કટાક્ષકાવ્યો વેરણછેરણ પડેલાં તો છે જ; પણ કોઈ કવિએ દરીને ઠામ આ પ્રદેશમાં જેસીને સાધના કરી હોય એવું મારી જાણમાં નથી. તેનાં બે મુખ્ય કારણો છે: એક તો શેખચઘ્નીની મૈત્રી આ પ્રદેશમાં કામ આવતી નથી. વળી હાડકાના દાંતને દાડમની કળીઓ કહી ચાલના તારાઓ હથેળીમાં દેખાડવા જેવો જાદુ આ પ્રદેશમાં કારગત થતો નથી. એટલે આ પ્રદેશ આપણા સાહિત્યમાં નહિ જેવો ખેડાયો છે તે તરફ આંગળીચીંધામણ બનવા ખાતર જ આ પુસ્તકને કપાળે કોઈ પણ વિશેષ નામનું

તિલક કર્યા વિના તેનું નામ ‘કટાક્ષકાવ્યો’ રાખ્યું છે.

હિંદમાં જન્મી ઘણા પોતાની જાતને જેમ હિંદી કહેતા નથી તેમ આ પુસ્તકનાં ફેટલાંક કાવ્યો પોતાની જાતને કટાક્ષમાં મૂકતાં નથી. પણ તેને અપવાદમાં મૂકી શકાશે. પહેલી નજરે હળવાં દેખાતાં કાવ્યો અભ્યાસીઓએ પોતાની તુલામાં તોળતી વખતે એકલાં રમૂજ ગણી તેનું વજન હળવું કરવાનું નથી. જે માટે આ કાવ્યો નીચેના પ્રકારોમાં વહેંચાયેલાં છે, તેની સાદી સમજ પ્રકારને માથે નામાભિધાનની પાઘડી બાંધ્યા વિના રજૂ કરે છું.

૧ વાયુના રોગીની જેમ વાતવાતમાં વડચકાં ભરે તેવાં.

ઉદા૦ ‘જીવાનિયાને’ પૃષ્ઠ. ૨૮.

૨ કૂતરીને સંબોધી સાસુને સંભળાવતી ડાહી વહુની શિખા-મણ જેવાં. ઉદા૦ ‘ગિયારો પ્રભુ’ પૃષ્ઠ ૯૫.

૩ શ્લેષ. ઉદા૦ ‘શિવ ઑદિસમાં આવ્યો છે’ પૃષ્ઠ ૧૧૮.

૪ સમાજના દોષોનો ચોક્કાજ જાતે ઓઠી ખૂખવો મૂકતાં. ઉદા૦ ‘દેવ ! તારે કાજે’ પૃષ્ઠ ૫૨.

૫ મફતિયા ઉતાડની સાથે મીઠીમીઠી વાતો કરી છેવટને સ્ટેશને ડબ્બલ ચાર્જ કરનારા ટી.ટી. ઈ.ની જેવાં. ઉદા૦ ‘પૂતના ફૂલીશાલી’ પૃ. ૭૧.

(બીજા ત્રણ પ્રકારો વાચકોએ યોજવા).

આ આઠ પ્રકારોમાં સમાઈ જતાં આ કાવ્યોમાં રમૂજ છે, પણ એ રમૂજ પાછળ જે વેધકતા છુપાએલી છે તેને વિવેચકો સ્પર્શે એટલી જ હું એમને બિનખુશામદી વિનતિ કરું છું.

આમાંનાં મારાં ઘણાં કાવ્યોની જન્મભૂમિ ધરિન છે. ધરિનથી જ્યારે આ કાવ્યો મારી જન્મભૂમિમાં આવ્યાં, ત્યારે તેમણે અગેય અને અર્થઘન કાવ્યોનો ફાલ જોયો. એથી સ્વાભાવિક જ એને પોતાની જાત તરફ શંકા ગઈ. પણ આપણા સાક્ષરમહા પૂજ્ય ય. ક. ઠાકોરે એક જાહેર સભામાં એ કાવ્યો સાંભળ્યાં, ઘેરઘેર સંભળાવવાની મને સૂચના કરી. કાવ્યો કાંઈ થોડા નિબંધો છે કે તે વાંચવાં જ ઘટે ? ત્યારથી આ ગીતોને મેં વહેતાં મૂક્યાં. હરિપુરા મહાસભા અધિવેશનમાંથી તેના શ્રીગણેશ માંડી ગુજરાતની પ્રતિષ્ઠિત સાહિત્ય સભાઓમાં સંભળાવ્યાં. છતાં મારાં કાવ્યોની કિંમત મને ત્યારે જ સમજાઈ કે જ્યારે તેની ચોરીઓ થવા લાગી ! એક સજ્જને (!) તો મારા ગીતને પોતાને નામે ચઢાવી ગ્રામોફોન રેકૉર્ડના મીનારી ભોંયરામાં પૂર્યું ! આથી અને શ્રોતાઓની માગણીથી મારાં લગભગ ૪૦૦ કાવ્યોમાંથી આ એકસો એક કાવ્યો ચૂંટીને હાલ તુરત પુસ્તકાકારે જાહેરમાં મૂકું છું.

આ કાવ્યો અનેક સામયિકોમાં પ્રગટ થઈ ગયાં છે. સ્વભાવે સરળ હોવાથી તેની ટિપ્પણી આપવાની આ કાગળની મોંઘવારીના સમયમાં જરૂર જોતો નથી.

મારાં બધાં કાવ્યો પર હું મૌલિકતાની મહોરછાપ મારું છું. એ મહોરછાપ જોઈ મૌલિકતાનું ખાત્રીપત્ર જોવા માંગનારાઓને હું એક પેટછૂટી વાત કહી દઉં છું કે હું કાવ્યોમાં હળવી ભાષા વાપરતાં ફોલ પામનાર ઍન્થુએટ નથી. તેમજ મેં સંપાદન કરેલું ભણ્વતર સંસ્કૃત કે આંગ્લ સાહિત્યના ભંડારોમાં પ્રવેશ ન કરી શકે તેટલું જ હોવાથી તેમાંથી

અનુકરણ કે ચોરી કરવા હું શક્તિમાન થઈ શક્યો નથી. એટલે એ મારી અશક્તિ પાછળ કોઈ પોતાની શક્તિ વેડફવાનું પુણ્ય ના કરે એટલા પૂરતી જ આ ચેતવણી છે.

રાસરસિયાંઓ મારે રાસડાઓ જોડવાનો મુલાયમ માર્ગ મૂકી આ કટાક્ષકાવ્યોના ગોખરાળ પ્રદેશમાં મેં કેમ પ્રવેશ કર્યો એવો પ્રશ્ન મને ઘણાંએ કર્યો છે. હું એમને કહું છું કે મને આ પ્રદેશ વારસામાં મળ્યો છે, એ મારો બાપુકો પ્રદેશ છે. મારા પિતા વિદ્યાવ્યાસંગી છે. સ્વ. સાક્ષરશ્રી મહીપતરામભાઈ, સ્વ. નવલરામભાઈ, સ્વ. કેશવ હ. ધ્રુવ વગેરેના તે શિષ્ય હોવાથી તેમના શિક્ષક તરીકેના વ્યવસાયમાં જેટલો ખપ હોય તે કરતાં વધારે એમનામાં સાહિત્યની ધૂન છે. એ ધૂન સાહિત્યજવેરી સ્વ. હાજીમહમ્મદ અલ્લારખિયા શિવજીએ પારખી હતી. એમના ‘ગુલશન’ અને ‘વીસમી સદી’-માં એમની કવિતાઓ છપાતી. તેઓ મુંબઈના અન્નેડ કાર્ટ્રેન-અખબાર ‘હિંદી પંચ’ના એકધારાં પચ્ચીશ વર્ષ સુધી પગારદાર કવિ હતા. એમનાં હિંદી પંચ માંહેનાં કાવ્યોમાં કટાક્ષ સભર ભર્યો છે. જે જે સાહિત્યરસિકો એમને મળ્યા છે તેમને તેઓ જીવંત કાવ્ય રૂપે જણાયા છે. તેઓ ‘પંચ’ અને ‘અમ્બર’ના તખલ્લુસથી લખતા, છતાં એમણે સાહિત્ય-જગતમાં વ્યક્તિ રૂપે દેખાવ દેવાની ઈચ્છા કરી નથી.

એમની એ સરસ્વતીઉપાસનાએ મને કાવ્યાભિમુખ કીધો છે. એમણે મને જે દષ્ટિ આપી છે તે દષ્ટિ વડે ગોખરૂ ને ગળો આદિ વસાણું તૈયાર કરી સાહિત્યચરણે ઓપધો ધરું છું.

મારાં કાવ્યોની પીઠ થાળડનારા મારા પિતાના મિત્ર શ્રી દોરાબજી રતનજી લાલકાકા, 'ગુજરાતી' સાપ્તાહિકના વિદ્વાન તંત્રીઓ, પ્રસિદ્ધ વક્તા મુનિશ્રી ચારિત્ર્યવિજયજી અને આ પુસ્તકના પ્રકાશન માટે આર્થિક સહાય આપનાર નામદાર ભાવનગરનરેશની ગ્રંથોત્તેજક કમિટીનો હું આભારી છું. સુઘડ મુદ્રણ અને વખતસર આ પુસ્તક તૈયાર કરી આપવા માટે કુમાર પ્રિન્ટરીનો પણ આભાર માનું છું.

દેવકૃષ્ણ પીતાંબર જોષી

મારા આયુષ્યને ૫૦મે વર્ષે
દેવભુવન • સિદ્ધોર (કાઠિયાવાડ)
તા. ૫-૧-૧૯૪૨

